

TARTALOM

Tanulmányok

DEMETER IZABELLA, Szöveg és labirintus. S. Rushdie, <i>Sátáni versek</i> c. regényének prózapoétikai elemzése	3
KÖLLŐ ZSÓFIA, Nyomtatott és kéziratos Szent Korona-történetek a XVIII. század végén	25
PETE ISTVÁN, Háromszintű aspektualitás a magyarban	49

Kisebb közlemények

IMRE ATTILA, A módbeli segédigék fordítása	69
--	----

Adattár

BARTHA KATALIN ÁGNES, A Kriterion Könyvkiadó indulása levelekben (II.)	79
--	----

Szemle

KELEMEN BÉLA-SZÁSZ LŐRINC (szerk.), Magyar–román szótár – Dicționarul maghiar–român (<i>Katona Hajnal</i>)	101
BERSZÁN ISTVÁN, Gyakorláskutatás (<i>Gondos Mária-Magdolna</i>)	103

STUDII ȘI CERCETĂRI DE LINGVISTICĂ ȘI ISTORIE LITERARĂ

Anul LVII.

2013

Nr. 1.

SUMAR

Studii

IZABELLA DEMETER, Text și labirint. Analiza poeticului prozaic în romanul <i>Versetele satanice</i> de S. Rushdie	3
ZSÓFIA KÖLLŐ, Relatări despre Sfânta Coroană în manuscrise și tipărituri de la sfârșitul secolului al XVIII-lea	25
ISTVÁN PETE, Cele trei componente ale aspectului verbal în limba maghiară	49

Articole

ATTILA IMRE, Traducerea verbelor modale	69
---	----

Materiale și documente

KATALIN ÁGNES BARTHA, Începuturile Editurii Kriterion în corespondențe (II.)	79
--	----

Recenzii

BÉLA KELEMEN – LŐRINC SZÁSZ (ed.), Magyar-román szótár – Dicționarul maghiar-român (<i>Hajnal Katona</i>)	101
ISTVÁN BERSZÁN, GyakorlÁskutatás (Cercetarea experienței practicii) (<i>Mária-Magdolna Gondos</i>)	103

EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE – BUCUREȘTI
Str. 13 Septembrie nr. 13

TANULMÁNYOK

SZÖVEG ÉS LABIRINTUS

S. Rushdie, *Sátáni versek* c. regényének prózapoétikai elemzése

A tanulmány célkitűzése Salman Rushdie, *Sátáni versek* című regényének prózapoétikai elemzése. A regény recepciója 1988-as megjelenése óta már meglehetősen számottevő, éppen ezért a vizsgálódás legelején le kell szögezmem, hogy ez az elemzés nem törekszik az eddigi szakirodalom teljes felölelésére, s csak bizonyos szempontok mentén járja végig a regényt.

A *Sátáni versek* körüli médiaszenzáció mindenképpen hozzájárult a regény hatástörténetének és recepciójának alakulásához, s a regényről való diskurzus ezért több alkalommal tévedt le az irodalom mezsgyéjéről a társadalom, politika, vallás területeire. Én sem tagadhatom, hogy figyelmemet elsősorban a regény körüli viták, a mű kiadásával kapcsolatba kerülő személyek elleni támadások keltették fel, hiszen napjaink európai társadalmában meghökkentőnek számít egy regény narrátorának és szerzőjének identifikálása.

A regény azonban nem csak megjelenésének története révén érdemli ki a figyelmet, hanem sajátos prózapoétikája által is, mely a szerző metafikcionális hagyományokat beépítő bravúráját mutatja. Céлом ennek a sajátos prózapoétikának a bemutatása, ezért a mű társadalmi vetületeinek tárgyalására nem fordítok túl sok szót.

A *Sátáni versek* narrációs potenciálja kimeríthetetlen, a vizsgálódás folyamán egyre több olyan olvasati lehetőség merült fel, amely világok, jelrendszerek és kultúrák egymásba nyitása folytán a legegységesebb hagyományokat is bonyolult konfigurációkban sokszorozza meg. A regény mikro- és makroszerkezeti elemzése közben a tanulmány erre próbál meg rávilágítani.

1. Labirintus

A labirintus motívuma széles körökben elterjedt, s az irodalomról való beszédmódokban minduntalan felbukkan, általában anélkül, hogy az adott kontextusban megmagyaráznák aktuálisan használt jelentését. Hogy ezt a hibát elkerülhessem, és a *Sátáni versek* labirintus-szerkesztési technikáit tüzetesebben megvizsgálhassam, látszólag távolról kell indulnom.

A labirintus témájával rengetegen foglalkoztak, leginkább a különféle mitológiák és az irodalom kapcsán. Az egyik első kérdés, mely rögtön felvetődik a kutatások során: honnan ered a labirintus fogalma?¹

A lexikonokban² általában már konstrukcióként, emberi építményként említik, a görögöktől, vagy még messzebbre visszanyúlva, az egyiptomiaktól eredeztetik. Robert Graves *A görög mítoszokban*³ még messzebb megy a szó tisztázásában. A híres Knósszoszi labirintus építőjének, Daidalosznak, valamint az ugyancsak az ebben a labirintusban a Minótauruszt legyőző Thészeusznek a története után a labirintus eredetét a következőképpen tárgyalja: „A Labirinthosz, ahonnan Daidalosz és Ikarosz megszökött, bizonyos értelemben az útvesztőmintával díszített mozaikpadló volt, amelyen a rituális fogolytáncot járták.”⁴

„A Labirinthosról szóló mítosz keletkezésében valószínűleg szerepet játszott az, hogy a knósszoszi palotában – a *labrüs*, vagyis a kettős fejsze házában – annyi szoba meg folyosó volt, hogy az athéni támadók csak nehezen tudták megtalálni és megölni a királyt, amikor a palotát elfoglalták. Továbbá a palota előtti téren bonyolult mintával kirakott „táncparkett” volt, s ezt a mintát követve adtak elő egy erotikus tavaszi táncot.”⁵

Jól látható tehát, hogy a szó jelentése egyrészt a rituális tánchoz, mint mozdulatsorhoz, másrészt a misztikus térhez kapcsolódott, melyben ez a rítus lezajlott. Ugyanakkor nem elhanyagolható, amit Graves a labirintus kelta vonatkozásáról mond: „A kelta mitológiában a labirintus királysírt jelentett [...] A labirintusból való szökés tehát a feltámadást jelenti.”⁶

Az eredeti jelentéshez képest a labirintus fogalma napjainkra meglehetősen kitágult, s többféle képzet kapcsolódik hozzá. Ahhoz, hogy vizsgálatomat folytathassam, kétféle tipológiát fogok ismertetni, megjegyezve azt, hogy a tőlem ismert tipológiák mindegyike a labirintusok strukturális különbségeiből indul ki, nevezetesen abból, hogy hány útvonalú labirintusról lehet beszélni.

Aarseth Penelope Doobra hivatkozva kétféle labirintust különböztet meg: „az úgynevezett egy útvonalút (unikurzális), amelyen át egyetlen kanyargós út vezet – általában egy középpont felé; valamint a több útvonalút (multikurzális), amelyben a vándor rendre döntő jelentőségű választások elé kerül, vagyis elága-

¹ A kérdés tisztázásában nyújtott segítségéért köszönettel tartozom Horváth Andor tanáromnak.

² Pallas Nagy Lexikonában található szócikk például a következőképpen határozza meg a labirintust: „**Labirint** (eredetileg egyiptomi szó, loperohunt a. m. palota a tó bejáratánál, magyarul régebben tömkeleg, újabban és helyesebben útvesztő), az ókorban tekervényes épületet jelentett, mely nagyobb helyiségeknek (kamaráknak) folyosókkal való összekapcsolásából keletkezett.”

³ Graves, Robert, *A görög mítoszok*, Európa Könyvkiadó. Bp., 1981.

⁴ Uo., 465.

⁵ Uo., 509.

⁶ Uo., 468.

zásokhoz érkezik”⁷. Ezt a fajta tipológiát találjuk meg a legtöbb labirintusokkal foglalkozó szerzőnél, Jeff Saward is erre a két kategóriára osztva kezdi a labirintusokat tárgyalni⁸, s a terminológia is önmagáért beszél: például az angol *labyrinth* és *maze*, ahol a *maze* ’útvesztő’-t jelent, azaz többútvonallú szerkezetet.

Ugyanakkor azt is el szokták mondani, ahogy a Penelope Doobra hivatkozó Aarseth, Jeff Saward és Eco is elmondja, hogy a reneszánsz, pontosabban a manierizmus előtt nem volt ismeretes a többútvonallú labirintus, csak és kizárólag az egyútvonallú, mely egy adott centrum felé vezetett, ahol a szakrális erőter energiái összpontosultak. A reneszánsz után megjelenő többútvonallú labirintusok is rendelkeztek középponttal, de nem feltétlenül kellett a Minótaurosznak is megjelennie a szembesülés szörnyeként, a halál, a veszély szimbólumaként, hiszen ahogy Eco állítja: a többútvonallú labirintusban a zsákutcák, a lehetséges hibás választások jelentik a Minótauroszt⁹.

A második tipológiai rendszer, melyet ismertetni fogok Umberto Eco *Semiotic and philosophy of language* című munkájában, ezen belül The encyclopedia as labyrinth fejezetében lelhető fel¹⁰. Ebben háromféle labirintus-típus van elkülönítve, melyek közül az első kettő megfelel a Doob által is felállított kategóriáknak: klasszikus egyútvonallú labirintus és útvesztő.

A harmadik típus, s e dolgozat szempontjából egyben a legérdekesebb, a *háló*. Ennek legfontosabb tulajdonsága, hogy minden pontja összeköthető minden másik pontjával, melynek érzékletes szemléltetéséhez Eco a Deluze-tól és Guattari-tól vett rizóma¹¹ metaforáját használja. A rizómának, a hálónak nincs belseje illetve külseje, nincs *rajta kívüli*, tehát végtelen. Éppen ezért középpontja sincs. Ugyanakkor Eco „myopic algorithm”-nek nevezi, mellyel azt kívánja érzékeltetni, hogy nem lehetséges egy egységes rálátás a rizómára, a hálóra, mindig csak egyféle „közellátás” érvényesül. (Az enciklopédia műfajára vonatkoztatva azt állítja, hogy rizómaszerűsége miatt, bár nem tagadja a strukturált tudást, de megmutatja, hogy nem lehet globális szintre kiterjeszteni, s mivel csak lokális szinteken működik, általános érvényűvé emelve ideológiai egyoldalúságot hoz létre. Rushdie regénye ugyanígy viszonyul a benne foglalt struktúrákhoz, ahogy azt később látni fogjuk.)

Bár Aarseth cáfolja, hogy a háló egyáltalán labirintus lenne, de alapvető strukturájában tagadhatatlanul ugyanúgy rokon a klasszikus egyútvonallú labirintussal, akárcsak az útvesztő. Az alábbi ábrák jól szemléltetik ezt a rokonságot:

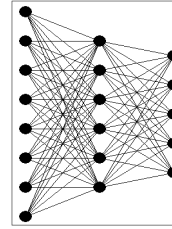
⁷ Aarseth, Jespen J., *Ergodikus irodalom. A könyv és a labirintus*. In: Replica. Ford. Kozma Zsolt. 208.

⁸ <http://www.labyrinthos.net/typology.html> [utolsó megtekintés időpontja: 2012. június 29.]

⁹ Eco, Umberto: *Semiotics and the Philosophy of Language*, Indiana Univ. Pr., 1986, 80–84.

¹⁰ Uo.

¹¹ Deleuze, Gilles–Guattari, Félix, *Rizóma*. Ex-Symposion, 1996/15–6. 1–17. <http://www.c3.hu/~exsymposion/HTML/fu/deleuze/foszoveg.htm> [utolsó megtekintés időpontja: 2012. június 29.]

1. klasszikus labirintus¹²2. útvesztő¹³3. háló¹⁴

A labirintus-metaphora szövegekre történő alkalmazása időben messzire nyúlik vissza, Platón használta először, a szofisták beszédét elmarasztaló módon jellemezve vele. A labirintus szimbolikája éppen az ókori görög filozófiákban való megjelenése miatt tudott elterjedni, hisz így beilleszkezhett a keresztény eszmerendszerbe, ahol az élet, mint tévelygés felelt meg a labirintusban való tévelygésnek. A kereszténységgel együtt került át a fogalom a gyarmatokra is, mind Amerikába, mind, mondjuk, Indiába. Azt viszont meg kell jegyezni, hogy Joshua Schrifman kétségesnek tartja, hogy Amerikába csak a gyarmatosítókkal érkezett volna meg a szimbólum, hiszen a Hopi indiánoknál korábban is léteztek hasonló ábrázolások¹⁵. A keleti labirintus-fogalom is valószínűleg már a gyarmatosítások előtt létezett valamilyen formában.

A szövegekről való beszédben a labirintus-metaphorát útvesztő jelentésben használták nagyjából Borges-ig, de a labirintus fogalma alatt manapság a „szerteágazó utak” borges-i struktúráját értjük¹⁶. Ez a struktúra leginkább az Eco által meghatározott harmadik labirintus-típusba tartozik. Rushdie is tagadhatatlanul tanult Borgestől, ezért a *Sátáni versek* című regényének elemzésében ilyen jelentésében fogom használni a labirintus szót, s ebben a vonatkozásban vizsgálom a labirintus-építő technikákat.

2. A labirintus-építés technikái a *Sátáni versek*ben

A *Sátáni versek*et olvasva többféle labirintusrendszerbe jutunk egy időben. A háló úgy jön létre, hogy Rushdie különböző szórás technikákkal labirintusokat és allabirintusokat hoz létre, ugyanakkor egymásba nyitja az önmagukban is labirintusként (leginkább útvesztőként) működő rendszereket. Egymásba és egymásból épülő, széttartó hálózatokat teremt, melyek az átjárhatóságot biztosító

¹² <http://www.labyrinthos.net/typolab02.html>

¹³ <http://www.labyrinthos.net/typomaze01.html>

¹⁴ http://www.sztaki.hu/~viharos/homepage/PhD/Viharos_Zsolt_Janos_PhD.html

¹⁵ <http://www.ashlandweb.com/labyrinth/laby.hist.html> [utolsó meglátogatás időpontja: 2012.

június 29.]

¹⁶ Aarseth *i.m.* 206.

pontoknak köszönhetően nem hullanak szét. Ezek a találkozási pontok tartják össze a regényt, akár egy kiterjedt, kaotikus pókhálót.

Az allabirintusok, *alhálózatok* a regényen belül több szinten működnek, több egységre tagolódnak, *szóródnak*, de ezek mind egymás viszonyában létező egységek, *mozgásterek*, melyek végtelen számú ponton kötődnek. A különböző mozgásterek közötti *átjárás* tehát végtelen számú variációban történhet meg. Az olvasó a lineárisnak feltételezett narrációban előre haladva lépésenként óhatatlanul új és új mozgástérben találja magát. Ezek a mozgásterek pedig különböző (játék)szabályok betartása által válnak bejárhatóvá. A támpontoknak vélt csomópontok szóródnak, és nincs egyetlen fonál, mely Ariadné-fonalként biztonságosan végigvezetne a regény szövetén. Az allabirintusok mozgástereiből építkező hálóban éppen ezért az olvasó egy percig sem lehet nyugodt afelől, hogy megtalálta a helyes útvonalat, avagy a helyes tájékozódási módot. Minden mozgástérben újra kell tanulnia a *tájékozódást*.

Az itt tárgyalt két kulcsfontosságú labirintus-építő technika – mely a mozgástereket egymással játékba hozza és a tájékozódást elnehezíti – tehát a *szórás* vagy *bomlasztás* és az *átjárás* lehetőségeinek megteremtése vagy az *egymásba nyitás*.

2. 1. Bomlás, szóródás

A szóródást Rushdie sajátos prózapoétikai eljárásokkal hozza létre, melyeket gyűjtőnéven *bomlasztó költészetnek* fogok nevezni. A bomlasztó költészet elnevezés több okból is indokolt. Egyrészt a bomlást érthetjük, mint kémiai folyamatot, mely során egy anyag két vagy több anyaggá alakul át. Másrészt a biológiában a lebomlás egy szerves anyagokat érintő folyamat, melynek második fázisában a mikroorganizmusok szerteágazó, táguló telepeket hoznak létre. Harmadrészt pedig a bomlást tételezhetjük, mint pszichés (meg)bomlást is (lásd Gibreel örületét később), melynek esetén a bomlás által indukált talajvesztésről, a tájékozódás feladásáról beszélhetünk.

A bomlás folyamata a *Sátáni versekben* is hasonló módon megy végbe: Ariadné fonala szerteágazik, és egy folyamatosan táguló univerzumba vezet, ahol a támpontok, sőt a talaj is, állandó mozgásban vannak. A csomópontok, melyeket az egymás keresztező (és egymásba nyíló) labirintusok útvonalai hoznak létre, nem összegző szerepűek. Bár végpontját jelentik egy-egy útvonalnak, egyúttal szétágazások is, szóródást hoznak létre, több új irányt téve lehetségessé, ezért célszerűbb lesz csomópontok helyett *szóródási pontokról* beszélni.

Az allabirintusok önmagukon belül is szóródnak, rétegződnek, elágazni kezdenek, például a kulturális ellentmondások (mint szétválások) nemcsak a Kelet-Nyugat viszonylatában, de egy-egy kultúrán belül is megjelennek. Demokrácia és bevándorláspolitiká, a piaci cápaharc és a nemzeti egység egyszerre jellemzi Angliát. A Kelet pedig egyszerre tartalmazza a sátáni verseket

és a szent szöveget (apokrif versek a Koránban), a hagyomány és a modern igények ütközését.

A narrációban a bomlasztó költészet hatására divergens irányokra és szájakra bomlik Ariadné fonala¹⁷, a rizóma metaforája pedig abban az értelemben érvényesül, hogy a labirintusrendszer, ami itt felépül nem fedhető le egyetlen térképpel, nem mérhető ki, ilyen értelemben végtelen, s a benne való tájékozódás mindig csak lokális szinteken, bizonyos szempontok szerint történik. A lehetséges értelmezési-tájékozódási útvonalak száma a háló lényegéből adódóan végtelen.

Ahhoz, hogy érthetővé váljék a bomlasztó költészet mint elbeszélői stratégia, az általa létrehozott rizóma néhány metszetét fogom tüzetesebben megvizsgálni, rávilágítva a bomlasztás három különböző formájára: az események esetekké szórására, az identitások fragmentálására, valamint a regényen belül többértelműségeket teremtő, szétágazó, „sátáni” szövegekre.

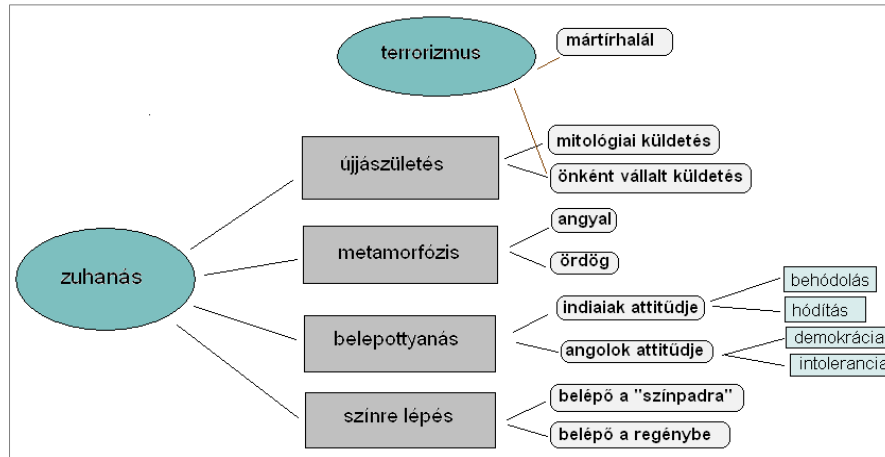
*

A bomlasztás első formájára rátérve azt kívánom bemutatni, hogy a már említett szóródási pontok egyben „*események*” is lehetnek. Ahogy a megnevezés is jelzi, nem statikus, hanem dinamikus pontokról van szó, melyek a regény idejében és terében létrejövő történések is egyszerre, s melyek a különböző kontextusokban mindig másképp konstituálódnak meg, ezáltal az adott eseményt többféle *esetté* bontják, mintegy az esemény lehetséges megtörténi módjainak variációiból válogatva. Minthogy a viszonyítási alap állandó mozgásban van, a tájékozódás kihívássá válik. Az eseménynek nem lesz kitüntetett szerepe, azaz nem helyezkedik egy-egy allabirintus centrumába, a regény szövetében nem is találkozunk vele magával, hanem csak azokkal az esetekkel, melyekre szétbomlik. A szóródási pont vagy esemény fogalmának bevezetése így csak az analízis megkönnyítését szolgálja.

Az első ilyen esemény, amelynek szerteágazását követhetjük, a zuhanás eseménye. A zuhanás az *újjászületés*, a *metamorfózis*, *belepottyánás egy új világba*, illetve a *színre lépés* eseteiként nyilvánul meg, s az egyes esetek által elindított narrációs szájak továbbvezetnek olyan szóródási pontokhoz, melyek a rizóma más és más allabirintusait nyitják meg. Ennek szemléltetésére mellékeltem az alábbi ábrát:

¹⁷ A regény egyik képe nagyon jól illusztrálja ezt a széttartó mozgást, s bár ott egy felrobbanó géptestről van szó, de ez a kép a narráció technikáját is jól mutatja: „A repülőgép kettétört mint magházból szétszéledő szaporítóanyag, tojásból kibújó titok, úgy spriccelt szét minden, aminek a géptestből kirobbanni, előbukkanni kellett” (Rushdie, Salman, *Sátáni versek*. Konzorcium. 2004, 14).

(A kiemelt esemény és esetei nem feltétlenül egy hierarchikus felépítést jelölnek a szövegben, csupán az adott szempont által diktált útvonal követéséhez szolgálnak útjelzőtáblául. Ha például a *behódolás* eseményét emeltem volna ki, akkor ez bomlana más-más esetekre és ennek megfelelően másfele mutatnának az elágazások, vagyis a behódolás eseményének szempontjából egy másik ábra könnyítené meg a tájékozódást.)

A **zuhanás** az *újjászületés* esteként jelenik meg a regény legelső mondatában, jelezve azt, hogy az újjászületés kérdése hangsúlyos lesz az egész mű szerveződésében. Az, hogy az elbeszélés rögtön fejest ugrik a dolgok közepébe, és csak jóval később ad magyarázatot a kezdő jelenetre¹⁸, lehetővé teszi, hogy az olvasó is egy zuhanáshoz hasonló tapasztalattal lépjen a regény terébe. Az így létrejövő eldönthetlenségben alakulhat a zuhanás eseménye a mitológiai újjászületés esetévé, anélkül, hogy hitetlenkedést keltene.

„Az *újjászületéshez, ujjé* – énekelte Gibreel Farishta, miközben a magasságos levegőégből, mondhatni a mennyekből zupált lefelé – *juj, halnod kell előbb. Juhé! Juhé Rugaszkodj, repülj, a görbedő földre, ha leszállnál. Tarararat! Tiraram!*”¹⁹

A későbbiekben az újjászületés is olyan esemény lesz, mely különféle esetekké ágazik szét, a különböző nézőpontok nyomán. A gépeltérítés leírásakor megjelenő terroristák vezetője, egy Tavleen nevű, kis termetű nő szempontja, azé, aki öngyilkos merénylőként váltja ki a zuhanást, teljesen más jelentőségű újjászületést indukál, mint a két főszereplő zuhanása. Mindkét zuhanás küldetésé válik az újjászületés által, de míg Gibreel és Chamcha zuhanása az újjászületés

¹⁸ Egy terrorista akció miatt felrobbanó repülőből zuhan alá a két, Indiából Angliába tartó főszereplő, Gibreel és Chamcha. Az eltérített gép utasai közül ők lesznek az egyetlen túlélők, akik csodával határos módon megmenekülnek a La Mancha-ba zuhanva.

¹⁹ Rushdie *i.m.* 13.

mitológiai²⁰ (angyali, illetve ördögi) küldetését jelenti, a terroristák és főként a végsőkéig elszánt Tavleen számára ez egy önként vállalt, heroikus küldetés. Az események áldozatává lett két indiai férfi a zuhanása során és nyomán egy-egy adott sors beteljesítésére lesz kötelezve. Ezzel szemben a terroristák zuhanásának eseményében az újjászületés a mártírhalál utáni paradicsomi jutalomhoz kapcsolódik. „A mártírhaláltság kiváltság – mondta lágyan a nő, mintha szerelmet vallana. – Olyanok leszünk, mint a csillagok, mint a Nap.”²¹ Később, mikor a nő a saját testére szerelt, elrejtett gránátokat felrobbantja, a csillag-hasonlat a hullócsillagot idéző képekké alakul. Az áldozat kényszerű küldetése és a merénylő önként vállalt, a saját áldozatát mások halálban megsokszorozó küldetése teszi az újjászületést kétpólusúvá.

A *metamorfózis* is zuhanásuk alatt történik, tehát a zuhanás esete, történése az is, hogy egyikükből angyal (Gibreel), másikükből ördög (Chamcha) lesz. Ez az angyal–ördög kettősség végigvonul az egész regényen, sőt a két szereplő korábbi életútja is mintha végig a zuhanásban megtörténő átalakulás felé vezetett volna. Gibreelt anyja angyalkának nevezte, ő az, aki Mahound számára az Isten angyala és szócsöve, ő a nemzet ünnepelet csillaga, aki istenek szerepét játssza, Chamcha pedig az apját megtagadó és elhagyó fiú, aki idegen – mondhatni eretnek nézeteket vall –, akitől elveszik a hatalom szimbólumát, akinek csak ígéretik a csodalámpát, akinek az arcát nem látják, de hangja mindenütt ott van. A szóródások révén ez a kettősség sem lesz teljesen egyértelmű, hiszen a fiatal Gibreelnek „angyalosulása” előtt kénes, zöldes, démoni lehelete volt – mint később Chamchának –, sőt anyja néha Ördögfiókának is nevezte őt; az atyagtagadó fiú, Chamcha pedig végül megérti az apját, és visszatér hozzá.

A két szereplő angyal–ördög átalakulásának mindenképpen ez a zuhanás lesz a katalizátora a *metamorfózis* eseteként. A két szereplő komikusan-ironikusan ábrázolt lefele zupálása közben (mondhatni a zuhanás történési idejének közepén) jön létre a metamorfózis által feltételezett „átjáró” egyik állapotból a másikba: a két test összekeveredik, majd valamiféle külső kényszer, szelekció révén szétválik a jó a rossztól – angyal és ördög születik. A metamorfózis éppen egy felhőn való átzuhanásuk közben történik meg, s itt a

²⁰ Az sem véletlen, hogy a repülőgép neve Bostan, az indiaiak egyik Paradicsomának a neve, ahogyan Györke Ágnes tanulmányában olvashatjuk: „A gép neve Bostan, vagyis az iszlám egyik paradicsomának a nevét viseli magán, utalva ezzel az anyaországból mint paradicsomból való kiűzetés toposzára, amely megalapozza a két főhős (ki)vándorlásának történetét. [...] A szerencsétlenséget csak Gibreel és Saladin éli túl, akik valamiféle csodás, isteni vagy sátáni hatalom beavatkozása révén énekelni és repülni kezdenek, és így egyetlen karcolás nélkül megússzák a közel kilencezer méteres zuhanást. A zuhanáshoz rengeteg metaforikus értelem társul (a »Fall« angolul egyszerre jelent zuhanást és bűnbeesést, vagyis az angol szövegben még erősebb a paradicsomból való kiűzetés analógiája)”. <http://epa.oszk.hu/01000/01050/00020/16.html> [utolsó megtekintés időpontja: 2012. június 29.]

²¹ Rushdie *i.m.* 107.

felhő mintegy küszöbként szolgál a kétféle állapot között. A zuhanás ezen esete az egyik állapotból a másikba való átlépésként tételeződik.

Ám a zuhanás az újjászületés és metamorfózis mellett a bevándorlók új hazába „*pottyánását*” is jelenti, ahogy azt Gibreel estében fogalmazza meg: „– Hé tökféj! Te Spoono! – kurjantott oda neki Gibreel. – Igazi London! Hmmm! Helyben vagyunk! Azok a nyavalyás kurvafiak-lányok sose jönnek rá, mi vág beléjük! Meteor, villám, istennyila, ördög átka vagy mifene. Derült égből, apafej! *Bzzzzzzrrrrrr-bummmmm!* És most! Micsoda belépő! Esküszöm! Ploccs!”²²

Ez a „belezuhanás” az új hazába ismét visszakapcsol a küldetés sémájához, ugyanakkor egy bonyolult társadalmi, politikai viszonyrendszer különböző pályáinak kifutója is, ahogy azt már a fenti mondat is mutatja: az érkezőkről nem lehet eldönteni, hogy „mifenek”.

A *belepottyánás* esete a szereplők attitűdjének kétfélesége nyomán ismét tovább bomlik: egyikük angol kimértséggel zuhan, másikuk indiaiságát megénekelve és össze-vissza csapkodva. Az itt előrejelzett kettősség szintén végigvonul a regényen: láthatjuk Chamchát, akinek legnagyobb vágya indiaiságát levetkőzni és angolságra cserélni, vele szemben pedig ott találjuk Gibreelt, aki az indiaisággal akarja meghódítani magának Angliát is. (Mindkét kísérlet kudarcra ítélt: Gibreel öngyilkos lesz, Chamcha pedig megadja magát India vonzásának, és visszaköltözik a megtagadni próbált hazába.)

A viszonyulás kétfélesége a befogadókon is megfigyelhető: Gibreel számára tárva-nyitva áll a vén Rosa háza, sőt a régi férj szerepe és ruhái is ott hevernek, hogy beléjük bújhasson. Ezzel szemben a glória helyett szarvakat növesztő Chamchát a bevándorlási hivatal emberei kocsijukban megverik és saját bogyszerű ürülékét – tudniillik időközben szinte teljesen elkecskésedett – megetetik vele.

A zuhanás eseményének általam tárgyalt negyedik esete a színész *színre lépése*. Nem elhanyagolható – ahogyan azt a „Micsoda belépő!” felkiáltás is előrevetíti –, hogy a zuhanók valóban színészek. Gibreel ételhordó-fiúból nemzete „hívőrikató” filmjeinek sztárjává válik, arca plakátokról és mozivásznakról ismert istenarc. Önmeghasonlása és hitének elvesztése után, illetve nem utolsó sorban egy nő után megy Angliába, s a hátrahagyott arc ekkor kezd foszladozni. Chamcha Gibreellel ellentétben arctalan marad, de amit Gibreel elért az arcával, azt ő elérte a hangjával: mindennek hangot tudott adni, ahogyan Gibreel minden istennek arcot. Chamcha neve ezért is volt az Ezer És Egy Hangú Művész. Míg Gibreel hazája sztárja volt, Chamcha Angliában lett színész (az angol demokrácia bevándorlókhoz való viszonyát is minősíti, hogy az ezer és egy hangú szinkronzseni végig arctalan maradt).

Zuhanásukat belépésként értve Anglia maga színpaddá válik, ahol a két színész a rá osztott szerepet játssza el: Gibreel az egzotikus keletiséget, Chamcha

---

²² Rushdie *i.m.* 14.

az egyszerre rémíztő és undorító másságot. Más szavakkal Gibreel az angyalt, Chamcha az ördögöt. Lényegében végig színészek maradnak, csak szerepeik már nem a rendezők, hanem a társadalom, a politika és a vallás által kijelöltek. A színpadi belépő másfelől nézve a szereplők regény színén való feltűnését is jelenti.

A színpadra érkezés egy olyan térbe való belépést jelent, ahol az addigi játékszabályok felfüggesztődnek és helyükbe újak lépnek, ezzel is viszonylagossá téve a különböző történeteket, valóságokat. Ugyanígy a színpadon töltött idő is relatívvá válik, vagy inkább idők közötti átjárásá, melynek következtében egysége megszűnik. A színpadra lépni olyan, mint felhőn zuhanni át a történés egyik *esetéből* a másikba. A ritmus itt is hangsúlyos szerepet kap, a színpad mint mozgástér más és más ritmushoz való alkalmazkodásra hív fel.

A szóródás másik mintája a különböző szereplők identitásának fragmentálásában figyelhető meg. Ahogyan Gibreel és Chamcha Anglia porondjára lépve újjászületik, metamorfózison esik át, azaz szerepet vált, ugyanígy megfigyelhetők a regényben más olyan küszöbök is, melyek ilyen identitásváltásokat indukálnak, s együttesen ugyanúgy működnek, mint Tavleen gránátjai: szétrobbantják az identitást százféle szerterepülő és állandóan változó darabra.

A szerepváltás érthető módon összefügg az újjászületéssel mint reinkarnációval (Gibreel kedvenc témájával). Emellett a szerepváltás ugyanúgy megsokszorozza a személyiséget, mint ahogy az események különböző kontextusa megsokszorozza az eseteket. Ha két főszereplőre összpontosítunk a két egymással párbeszédet fojtató szerepváltási láncot figyelhetünk meg, melyek egymáshoz képest alakulnak, DNS-lánchoz hasonló módon.

Gibreel Farishta szerepei a következőképpen változnak: Gibreel egy ételfutár fia, *ételfutárként* tevékenykedik már egészen fiatalon. Apja halála után, Babasaheb gyámsága alól kikerülve kezd *színész*ként dolgozni, de az első néhány évben csak kisebb szerepekkel kerül a filmiparba, majd az elefántfejű isten szerepének eljátszása áttörést hoz számára, és ezután mindenféle *istenek megtestesítőjévé* válik. Érthetetlen betegsége a zuhanáshoz hasonló jelentős küszöb, hiszen a betegségből felépülve elveszti hitét s a tiltott disznóhúsevés gesztusával teszi teljessé az istenhittel szembeni ellenszegülést. Ennek következtében kerül át álmaiban egy olyan folytatásos álomsorozatba, ahol ő lesz *Gábrriel* és *Mahound* egy személyben, sőt a jelenet kívülálló nézője is.

Végül Gibreel Alleluia Cone, a hóasszony után Angliába érkezve egyre inkább álmai befolyása alá kerül, glóriája néhol már ébrenléteiben is megjelenik. Az angyal szerepével mindvégig ellenkező Gibreel fokozatosan lépdes az *őrület* felé, s Chamcha bosszúálló telefonbetyárkodásának eredményeképpen teljesen beleőrül az Allie miatti féltékenységbe. (Chamcha telefonbetyárkodása is hasonló

küszöbként fogható fel, mint a zuhanás általi újjászületés vagy mint a disznóhúsevés miatti álomkálvária.)

Saladin Chamcha Gibreellel szemben egy *jómódú indiai család sarja*, aki az apjával való szembeszegülés után hagyja el Indiát, s első szerepváltása akkor történik meg, mikor Angliába megy egyetemre, és minden energiáját latba vetve kezd magából *vérbeli angolt* faragni. Az önmaga által vezérelt átalakulás nem sikerül teljes mértékben, s ezt nagyon jól mutatja, hogy csak szinkronszínészként tevékenyked(het), kivéve a *The Alliens Show*-t, ahol a ráadott jelmez miatt amúgy sem látszik belőle semmi. A levetközni próbált *indiaiság* rögtön feltör belőle, mikor visszalátogat hazájába, és megismerkedik Zeeny Vakillal. De újra elmenekül, és a Bostan fedélzetén már-már sikeresen visszalépne angolságába, csak hogy közbejön a zuhanás, amitől *bakkecskeszerű lénné* változik. Ezt követően egy indiai étteremtulajdonos családjánál bújik meg, s egyre nagyobbra, egyre ördögibbre nő, mígnem Gibreel iránti féktelen dühkitörése nyomán visszaalakul *emberi formájába*. (A kitörés ugyanolyan küszöb, mint a zuhanás története volt, s nem elhanyagolható a színhely sem: egy jeltelen pincehelyiség, ahol a bevándorlók rituális viaszbábú-olvasztásokkal tartották identitásukat életben a befogadó nép kultúrájával szemben²³.)

Miután Chamcha Gibreellel folytatott bosszúhadjárata eredménnyel jár, Gibreel meghal, és Chamcha visszatérhet hazájába, *indiaiként*.

A szerepek egymáshoz viszonyulva alakulnak, a két szereplő körülbelül egy időben lesz színész, egy időben változnak angyallá és ördöggé, s egyikük identitásváltása szoros összefüggésben áll a másikéval. Az identitásváltások a zuhanás során leírt metamorfózishoz hasonló felhőt feltételeznek, azaz van egy olyan határa az egyes szerepek mozgásterének, melyen átlépve egy másik szerep mozgásterébe és ritmusába kerül az individuum. Jó példa erre nemcsak az angyal-ördög átváltozás, vagy például Chamcha ördögből való visszaváltozása emberré, de Gibreel apjának „átfutása” is egy párhuzamos valóságba, a másik létbe: „Tudta, hogy apja elérte kitűzött célját. Elég gyorsan, elég hosszú távot futott be ahhoz, hogy elkoptassa a fény- és árnyékvilág közötti határt, átjusson a romlandó bőréből felesége karjai közé [...]. Vannak emigránsok, akik örömmel mennek az új hazába.”²⁴

Mint látható, Rushdie ezeket a határátlépéseket a migrációhoz hasonlóan képzelel el és képezi meg. A mozgásterek közötti átjárás az identitás szóródását eredményezi, akár élet-halál, akár régi és új szerep, akár országhatárok közti

²³ Egymérföldnyire a Shaandar panziótól, melynek padlásszobájában az ördög-Chamcha lakott volt egy Club Hot Wax nevű föld alatti lebúj, ahol az összegyűlt indiai bevándorlók az angol politikai élet vezetőit ábrázoló viaszfigurák közül választhattak egy áldozatot, melyet a Pokol Konyhájában (belülről megvilágított mikrohullámú sütőben) olvasztottak el. A leggyakrabban választott figura Margaret Hilda Thatcher, a Vaslady volt, az Egyesült Királyság 1979 és 1990 közötti miniszterelnöke, a Konzervatív Párt vezetője.

²⁴ Rushdie *i.m.* 32.

átkelésről legyen szó. A migráció során óhatatlanul szerepváltás történik: az individuum átlépve egyik mozgástérből a másikba, el kell sajátítsa az új mozgástér ritmusát.

A migráció másik erőteljes példája a regény negyedik, illetve nyolcadik fejezetében található, ahol Rushdie a migrációt a zarándoklat esetével köti egybe. A két fejezet keretét, akárcsak a Mahoundról szólót, Gibreel álmái adják: ez lesz az utolsó felvonása az álomsorozatnak. Ezek a fejezetek egy Gábiel arkangyal által felszólított falu vándorlását írják le Mekka felé, az Arab Tengerig. Ayesha – a falusiak későbbi vezetője, bölese – Gibreel álmában találkozik az arkangyallal, és mintegy prófétává változik: akár Mahound Jahiliában, Ayesha a falujában válik az emberek és az arkangyal közti közvetítővé. A Titlipur (Pillangók Városa) nevű faluból induló zarándokok kétszáz mérföld gyaloglás után érkeznek meg az Arab Tengerhez, s többszörös szerepváltáson esnek át. Egyrészt az út megtétele zarándokká avatja őket, másrészt az Arab Tenger markáns határként szerepel, a rajta való átkelés egyszerre jelent halált és mennybemenetelt számukra, azaz hitük mártírjai és megváltottjai lesznek egyszerre²⁵.

A történet itt is az identitásváltások és az események esetekké ágazása révén válik eldönthetatlenné, útvesztővé. A migráció mint a határátlépés metaforája és az identitásváltás küszöbje erőteljesen képviselteti magát a regényben. Ahogy Rushdie mondja: „Migrants – borne-across humans – are metaphorical beings in their very essence; and migration, seen as a metaphor, is everywhere around us. We all cross frontiers; in that sense, we are all migrant peoples.”²⁶

A regény recepciója is gyakran foglalkozik a migráció kérdésével, viszont a migrációt itt nem mint különböző jellegű és ritmusú mozgásterek közti átkelést értik, sokkal inkább a bevándorlás szociális vetülete felől, az indiai-angliai konfliktusok, a posztkolonializmus felől olvassák²⁷. Tagadhatatlan, hogy a migráció nem csak metaforikus értelemben kap helyet a regényben, a bevándorlók és befogadók közötti viszonyt a maga sokfelé szétágazásában írja le a szerző. Azonban ez mégis egy redukciót jelent, az országhatárok átlépése csak egyik esete a migráció eseményének, a valamely országba való bevándorlás és „beépülés” fontos, de nem egyetlen aspektusa a migrációnak. A fenti példák is jól mutatják, hogy a migráció esetei közé tartozik a transzcendensbe való belépés is, hogy csak egyet említsünk a további esetek közül.

²⁵ Akárcsak a repülőgépet felrobbantó terroristák.

²⁶ Kumar, Amitava, *Passport Photos*. University of California Press. 2000. 13.: „A bevándorlók – átkelés-szülte emberek – metaforikus lények a saját lényegükben; és a migráció mint metafora, mindenhol ott van körülöttünk. Mind átlépünk határokat, ebben az értelemben mindannyian bevándorlók vagyunk” (fordítás tőlem, D.I.).

²⁷ Shailja Sharma, *Salman Rushdie: the ambivalence of migrancy - Critical Essay*. In: *Twentieth Century Literature*. Winter. 2001.; Hussain, Delwar: *Globalization, God and Galloway: The Islamization of Bangladeshi Communities in London*. *Journal of Creative Communication*. 2007/2: 189.

A bomlasztás eddig tárgyalt módszerei tehát az események és szereplőjellemekek szétírása volt. A harmadik általam tárgyalt bomlasztó technika a *regényen belüli* olyan *szövegek* elhelyezése, melyek szóródást és többértelműséget teremtenek. A *Sátáni versek* cím is erre a technikára, ezekre a szövegekre utal, s az, hogy a regény az iszlám világ felháborodását váltotta ki 1988-as megjelenését követően, mindenekelőtt ezekhez a betét-szövegekhez köthető.

A fatva, avagy a kiátkozás okául megjelölt szövegrészek a Mahound prófétával foglalkozó második fejezetben találhatóak. Mahound minden kétség nélkül Mohamed prófétának felel meg, de Rushdie már itt is a középkori keresztény szövegekben található elírt névváltozatot használja, mely később Mohamed gúny- és gyerekrigató nevévé vált, s a névválasztással rögtön relativizálja a név és a próféta szentségét. A regény ugyan megindokolja a névválasztást, ahogyan azt Balázs Imre József a tanulmányában²⁸ is idézi: „Hogy a sértésekből erőt kovácsoljanak, a whigek, a toryk, a feketék mindannyian büszkén viselik azt a nevet, amelyet gúnyolódásból adtak nekik; hasonlóképp a mi hegymászó, próféta-elhivatottságú magányosunk a középkori gyermekrigató mumussal, az ördög alakmásával, Mahounddal lesz azonos.” Azonban tagadhatatlan, hogy az iszlám hívő számára a névválasztás oka korántsem orvosolja a szentségen esett sérelmet.

A címben is megjelölt *sátáni versek* Mohamed sokat vitatott versei, melyek apokrif formában éltek, és az írott Koránban soha nem is kaptak helyet. Ezekben a versekben a monoteizmus és politeizmus egyfajta kompromisszumát látjuk. Mohamed a mekkai istennők megtűrésének ígét kapja Gábrieltől, melyek így hangzanak:

„ – Mit gondoltok Al-Latról és al-Uzzaról és a másíkról: Manatról, a harmadíkról?

– Ezek azok a fenséges madarak, akik a közbenjárásra nyertek felhatalmazást.”²⁹

A későbbiekben Mohamed visszavonja a verseket, azzal az indokkal, hogy a Sátán szólt Gábiel szájából, de ezt követő alkalommal az angyal megfeddte őt, és felfedte a versek sátáni eredetét, vagyis Allah nem tűr meg senkit maga mellett, főként nem női istenségeket. Az írott Koránban tehát már a következő szerepel:

„Mit gondoltok *al-Latról* és *ai-Uzzaról*,/ és a másíkról: *Manatról*, a harmadíkról?/ Vajon nektek fiatalok lenne, neki pedig leánya?/ Bizony ez igazságtalan elosztás lenne!/ Ezek nevek csupán, amellyel ti és atyáitok neveztetek el őket, amire nézvést nem küldött le Allah semmiféle bizonyítékot.”³⁰

²⁸ <http://www.korunk.org/?q=node/8&ev=2002&honap=9&cikk=6998> [utolsó megtekintés időpontja: 2012. június 29.]

²⁹ Rushdie *i.m.* 138. (*megj.* a Korán apokrif verse)

³⁰ *Korán* (Ford.: Simon Róbert). Helikon Kiadó. Bp., 2000. 220., 53. szúra.

A bomlasztás valójában nem a *sátáni versek* regénybe való beemeléséből adódik, hanem a szövegek felhasználási módjából, az elbeszélő attitűdjéből, mely kérdésként állítja elének a versek eredetét: eldönthetlenné válik, hogy melyik verset sugallta a Sátán, és melyiket Allah, avagy, hogy egyáltalán honnan is ered a sugallat. A szócsóként használt Gibreel monológjában olvashatjuk: „én voltam mind a kétszer, öregem, először is meg másodszor is, bizony”³¹. Azt viszont Gibreel sem tudja, hogy a hang honnan ered, csak annyit tud, hogy Mahounddal kölcsönhatásba kerülve, kényszerű szerepnek engedelmességgel átadja a hangszálait valamilyen hatalomnak, melynek ereje mintha Mahoundban gyökerezne.

A *sátáni versek* nem az egyetlen bomlasztó erejű szöveg a regényben. Hozzá nagyon hasonló módon működnek az „akasztófa-humor-poéta Baal” iszlámot illető gúnyversei is. Baalt a Jahilia városát irányító Abu Simbel kéri fel vagy inkább kényszeríti, hogy verseivel az új hit csúfolójává legyen. Az ellenkezést a hatalomnak való alávetettség nem teszi lehetővé, s Baal meg is írja gúnyversét. A gúnyvers azonban a kívánt hatás ellenkezőjét is eléri: habár nevetség tárgyává teszi az új hitet, de ezzel egy időben fel is kelti az iránta való érdeklődést.

Egy harmadik példa a regényen belüli bomlasztó szövegekre Chamcha telefonbetyárkodása. A két főszereplő ellentétes metamorfózisának eredményeként Chamcha elárultnak és egyre kisebbnek érzi magát. A Rosa Diamond házában történt incidens után, amikor Gibreelnek lehetősége lett volna megmenteni őt az illegális bevándorlókat kereső rendőrök karmai közül, de mégsem tette, Chamcha mély gyűlöletet táplál az éppen „angyalosodó” Gibreel iránt, aki gyanútlanul megbízik az indiai testvérben, hiszen úgy véli: összeköti őket az újjászületés élménye. Beavatja legféltettebb titkaiba: Allie iránti szerelmébe, vágyába és a féltékenység érzésébe is. Chamcha, miután felfedezte ezt a gyenge pontot Gibreel páncélján, bosszúhadjáratba kezd.

A szinkronszínészként dolgozó Chamchának nem okoz nehézséget az ezer és egy hangja közül harminckilencet kiválasztani, és hol pajzán, hol szégyenlős, hol lihegős telefonhívásokat megejteni. Ezek a telefonba lihegett szövegek éppúgy viselkednek, mint *sátáni versek*: hatásuk révén belülről bomlasztják le a szerelem rajongását, az „általuk lefestett kéjéhes-szomjas, feslett nő képe lassanként, de elkerülhetetlenül nyúlós, zöld hártvaként száradt az igazi nőre”³².

Fontos kiemelni, hogy a „legsátánibb” szövegek ebben a kontextusban is versben íródtak, s furcsa módon ezek a végtelenül banális versecskék sértették leginkább Gibreelt, úgy érezte, hogy „volt valami démoni, valami erkölcstelen, velejéig romlott, az olcsó képeslap-, falvédő- vagy csujogató-rigmusok álcázott romlottságában”³³. A versek erejét mutatja, hogy a valóságba amúgy is nehezen

³¹ Rushdie *i.m.* 148.

³² Uo. 508.

³³ Uo. 507.

kapaszkodó Gibreel teljesen elveszti maga alól a talajt, s kapaszkodók nélkül merül el az örületbe: a Gábiel-szerepbe.

A fentiekből jól látható a bomlasztó költészet működési mechanizmusa, valamint az, hogy a *sátáni versek* formula olyan szövegekre céloz, amelyek ezt a mechanizmust működésbe hozva megtörik valaminek a hitelességét, kérdőjeleket tesznek az addig biztosnak hitt kijelentések után, s elágaztatják az addigi tájékozódás alapjául szolgáló stabil pontokat.

*

A bomlasztó szöveg esetének számíthatjuk azt a hatástörténeti jelenséget is, mely a *Sátáni verseket* mint regényt megjelenése után követte. A regény maga is úgy viselkedik az iszlám vallás területére helyezve, mint a fent említett betét-szövegek a regény korpuszában: a regény szétzilálja a stabilnak hitt rendet, s az iszlám szemszögéből ezért minősül istenkáromlásnak. Egy próféta, aki szerepének szétírása révén kalmárhoz hasonló, olyan verseket kap és fogad el kinyilatkoztatásképpen, amelyeket később sátáni eredetűeknek kiált ki, de amelyek lényegében ugyanazon a módon kerültek birtokába, mint a Korán többi része. Az iszlám vallási rendszerében ezek a gondolatok a hit alappilléreit teszik instabillá, s megnyitnak egy bizonytalan labirintust, melyben már nem lehet a Korán segítségével tájékozódni.

A regény 1988-as megjelenése után két héttel már betiltották olvasását az iszlám országokban, ezt követően több helyen is tüntetéseket és könyvégetéseket szerveztek (Angliában is). 1989 február 4-én, egy fél évvel a megjelenés után Ruhollah Komeini ajatollah, Irán vallási vezetője kimondta Rushdie fejére a halálos ítéletet, a fatvát³⁴. A fatva kimondását a blaszfemikusnak ítélt második és hatodik fejezet váltotta ki, melyek az ajatollah szerint Rushdie hitetlenségének bizonyítékai.

A fatva által indukált iszlám fundamentalisták által elkövetett regényégetések és terrortámadások azt bizonyítják, hogy a bomlasztó költészet regényen kívül is óriási hatással bír a vallási dogmák pilléreire álló társadalomra. De az ellenállás ördögi körnek bizonyult: minél nagyobb lángokkal csapott fel a *Sátáni versek* ellen csoportosulók haragja, annál jobban megvilágította a regényt, s így az annál nagyobb hírnévre – és ezáltal hatásra – tett szert.

A fatva és a regényellenes támadások európai nézőpontból majdhogynem érthetetlenek, hiszen, ahogy Arne Ruth a tanulmányában³⁵ mondja, Európa már

³⁴ Részlet a Rushdie-ra kimondott fatva szövegéből: „To God we belong and to Him we shall return. I inform all zealous Muslims of the world that the author of The Satanic Verses-which has been compiled, printed, and published in opposition to Islam, the Prophet, and the Qur'an – and all those involved in its publication who were aware of its content are sentenced to death. Translation of fatwa provided by author.” <http://www.auilr.org/pdf/11/11-3-1.pdf> [utolsó megtekintés időpontja: 2012. június 29.]

³⁵ Ruth, Arne, *The Outsider as Insider: Speaking Earnestly about the Rushdie Case*. In: IFLA Journal 2000/26: 340.

rég elfelejtette, hogy a vallási szimbólum szentsége prioritást élvezhet a művészi szabadsággal szemben. Ezt mondja Bridgit Fowler is, aki Rushdie-t „heroic modernist”³⁶ névvel illeti, s Flaubert-rel, Manet-val és Baudelaire-rel állítja párhuzamba. Arne Ruth szerint Rushdie jelentősége éppen abban van, hogy az iszlám vallási szimbólumait megnyitotta a művészeti felhasználás számára. (Arne Ruth Oscar Wilde-dal állítja a szerzőt párhuzamba Wilde Jézus-ábrázolása és Rushdie Mohamed-ábrázolása kapcsán³⁷.) Az, hogy Rushdie ily módon nyitotta meg a Koránt, tagadhatatlanul azt jelenti, hogy a művészi szabadságot a vallási szimbólumok értéke fölé emelte, vagy legalábbis összenyitotta az irodalom és a vallás labirintusainak kapuit, elbizonytalanítva az ezek megkülönböztetése alapján tájékozódót.

A két ellentábor, akik vagy az ördög vagy egyfajta megváltó forradalmár jelképeként kezdték használni Rushdie nevét, ugyanazt a hibát követik el: „Szerző és elbeszélő különbségéről egyik oldal sem hajlandó tudomást venni, legalábbis ami a botrányral foglalkozó szövegeket illeti, és tulajdonképpen a botrány egész szakirodalma arra példa, hogy hogyan törpül el mindenfajta irodalomelméleti diskurzus, illetve maga a regény is az elsősorban politikai és vallási kérdések háttérében. A helyzet elég ironikus, hiszen ezek a végtelenül polarizált, egymással vitázó álláspontok pontosan olyasféle fekete-fehér, ’jó’ és ’rossz’ alternatívák által meghatározott diskurzusba sorolják a regényt, amelyet az a legkevésbé sem tűr, és amely ellen minden szinten ’érvel’”³⁸.

Azaz a regény, éppen labirintus-építő technikájánál fogva a társadalmi, politikai, vallási kontextusokba helyezkedve is kibújik rendszerezés bármilyen kísérlete alól.

2. 2. Átjárások

A labirintus-építés fent tárgyalt technikái, a bomlasztó költészetnek nevezett narrációs eljárások, melyek szétágasztják a regény szövetét, önmagukban még nem hoznának létre rizómát. A bomlasztás nyomán létrejövő szerteágazó utak struktúrája követhetetlen és értelmezhetetlen lenne, ha a szóródási pontok mellett (vagy még inkább ezekkel a szóródási pontokkal egybeesve) nem léteznének kapcsolódási pontok is, melyek átjárhatóságot teremtenek a különböző allabirintusok között. A labirintus-építés másik fontos stratégia-

³⁶ Fowler, Bridget, *A Sociological Analysis of the Satanic Verses Affair*. In: *Theory Culture Society* 2000/17: 39, 2. „the heroic modernist is constituted by a double refusal of both bourgeois and popular opinion in order to ensure the stylistic and political freedom of the artist” (FOWLER, 20.).

³⁷ Mindkettejük úgy ábrázolja a szent személyt, mint egy szabadgondolkodót, aki ugyanúgy küzd az emberi lét paradoxonjaival, mint akárki más.

³⁸ <http://www.korunk.org/?q=node/8&ev=2002&honap=9&cikk=6998> [utolsó megtekintés időpontja: 2012. június 29.]

giája tehát az átjárhatóság megteremtése. Ez mikroszinten a történet ritmusai közötti hidak, kapcsolódási pontok létrehozását jelenti, makroszinten pedig a regény nagy szövegegységei között teremtett kapcsolatokat.

Mikroszinten, a mozgásterek váltakozásában egyik legfontosabb tapasztalat a különböző *ritmusok* megtapasztalása. A határátlépések mindig ritmusváltást is jelentenek, s az új mozgástérben való kiigazodást csupán a mozgástér ritmusának megtalálásával lehet megvalósítani. A ritmusban való gyakorlatszerzés fent említett kulcsfogalmai a gyakorláskutatás terminológiájából származnak, s az átjárásra helyezve a hangsúlyt a ritmusváltást jól érzékelteti a következő példa: „Egyik mozgástérből a másikba a gyakorlás megváltozása révén jutunk, mint például **úszni** (*kiemelés tőlem*) tanuláskor: a **járás** (*kiemelés tőlem*) gesztusainak ritmusából kimozdulva egy másik ritmusba kell beletalálnunk a gesztusainkkal. [...] Nem gyakorolhatom magam egyszerre két eltérő ritmusú gyakorlatban – az időbeliség azt jelenti, hogy nincs egyidejűség különböző ritmusú történések között.”³⁹

A különböző ritmusú történések, melyekbe Rushdie regényét olvasva belépést nyerünk, jelen dolgozat keretén belül allabirintusként tétéleződnek, s mint láttuk, ezek mindenike tovább bontható. A regény eddigi szakirodalma leginkább a Kelet és Nyugat ellentétét valamint *egymásba nyílásait* vizsgálta. Az eltérő kulturális minták, vallási tradíciók, hagyományok bizonyos szempontból határokat húznak a két allabirintus között, viszont más szempontból egymásba is nyit(hat)ják ezeket, s így a kettő éles elkülönítése lehetetlenné válik.

Például egyszerre kerül be a narrációba Kelet és Nyugat irodalmi hagyatéka: „A regény utalási rendszere, intertextuális beágyazottsága ugyancsak egyaránt köthető a keleti és a nyugati kultúrához is. Fontos forrás a *Korán*, a *Mahábhárata*, a *Rámájana*, *Az ezeregy éjszaka meséi*, hogy csak a legismertebbeket említsem az iszlám és indiai szövegek közül. Ami pedig az európai és amerikai olvasó számára sokkal könnyebben felismerhető referenciákat illeti, elsőként említhetjük meg Bulgakov és Blake nevét, de átszövi a regényt Shakespeare, Joyce, Beckett, Defoe, Kafka, Nabokov, Milton, Apuleius, Ovidius és Lucretius is, és a felsorolás távolról sem teljes. A regény tulajdonképpen mindkét kultúra olvasóit elidegeníti, valami ismeretlennel, lefordíthatatlannal szembesíti [...]”⁴⁰.

Egy másik példa a különböző labirintusok egymásba nyitására a már tárgyalt vándorló falu története. A különböző hagyományrendszerek és a különböző idősíkok egymásba nyitása történik itt meg egyszerre. A vándorlás, a zarándoklat motívuma az iszlám hit alappillérei közé tartozó mekkai zarándoklatot építi be a regény szerkezetébe. A mekkai zarándoklat vagy háddzs az iszlám

³⁹ Berszán István, *Történeti kritika – időbeli tájékozódás*. Kalligram. Kolozsvár, 2009. 70–5.

⁴⁰ <http://epa.oszk.hu/01000/01050/00020/16.html> [utolsó megtekintés időpontja: 2012. június

ötödik pillére vagy oszlopa a hitvallás (saháda), az imádkozás (szalát), a böjt (szaum) és a szegényadó (zakát) után⁴¹.

A regényben leírt zarándoklatban azonban a Vörös Tengeren való átkelés Mózes bibliai történetét is megidézi, néhol szinte szó szerint: „– Akár hiszik, akár nem – fejezte be mondandóját nyomatékosan –, a szám azt mondja, amit a szemem látott: Szárazon menének a vizek közepébe, a vizek pedig kőfal gyanánt valának nekik jobb és bal kezök felől. A mélységes vizek megmervültek a tenger szívében”⁴². A Bibliában, a megfelelő helyen, Mózes II. könyve, 14. részének 22. versében pedig a következőt találjuk: „22. És szárazon menének az Izráel fiai a tenger közepébe, a vizek pedig kőfal gyanánt valának nekik jobbkezők és balkezők felől”.

A kétféle vallási hagyományrendszerből vett motívumok átjárást teremtenek két olyan mozgástér között, melyet egymástól kategorikusan elkülönítendőnek tart mindkét hagyományrendszer. Az egymásba nyitás csak úgy lehetséges, hogy Rushdie egymás mellé helyezi ezt a kétféle, egymást ellentétesnek tudó labirintust, s rámutat kereszteződő útvonalaira.

Az idősíkok kapcsán Rushdie ugyanígy jár el: a zarándoklat kiindulópontja, Titlipur a települési archetípusok egyik mintája, a fára épült falu: „Titlipur egy hatalmas indiai fügefa árnyékában nőtt ki a földből. Egyetlen növény, sokágú gyökérzete félmérföldes átmérőjű körben kapaszkodott a földbe. Mostanra a fa annyira egybenőtt a faluval, a falu a fával, hogy nem lehet pontosan megállapítani, hol végződik ez, hol kezdődik amaz”⁴³.

A faluval szemben és vele egybenyitva (tehát mellette) helyezkedik el az indiai város típusa: „Gibreel külvárost álmodott”⁴⁴, a hitetlenkedő Mirza Saeed Akhtar a Mercedes-Benzében ülve követte a zarándokokat, a vándorló falu hírére a média hiénáinak tömkelege jelent meg, stb. Rushdie itt ismét olyan kategóriákat tesz egymás mellé, melyeknek átjárhatóságát nem várnánk: a múlt ősi világa és a jelen kavargó Indiája egy idősíkra kerül, egymásba nyílik.

Ugyanígy Ayesha személyisége is egymást kizáró elemekből épül: prófétanő, ugyanakkor Gábrieltől slágerszövegekben kapja az útmutatást. És sorolhatnánk a különböző mozgásterek egybenyításait, melyek szinte asszociációs kapcsolódásoknak tűnnek. Nem csoda, ha néhol a skizofrénia vádja illeti a regény szerkesztési elvét: „A regény egész struktúrája tulajdonképpen azt sejteti, hogy valamiféle törés, skizofréniaval határos állapot jellemzi a két kultúra találkozását, amely leginkább a kivándorló perspektívájából válik láthatóvá. A törés nemcsak térbeli, hanem időbeli is: a regény cselekménye két fő szálon fut, az egyik a nyolcvanas évek Londonjába vezet, amely Gibreel és Saladin újjászü-

⁴¹ http://www.geographic.hu/Civilizacio/2004/02/Mi_tortenik_a_mekкаи_zarandoklat_idejen
[utolsó megtekintés időpontja: 2012. június 29.]

⁴² Rushdie *i.m.* 573.

⁴³ Rushdie *i.m.* 256.

⁴⁴ Uo. 556.

letésének a színtere, a másik pedig keletre és a történelmi múltba kalauzol, a hetedik századi Mekkába, ahol Mahounddal találkozunk, a 'sátáni versek' incidenssel, majd a néhány évszázaddal későbbi Mekkába tartó zarándokok történetével, illetve a megint más korban élő Imámmal, akiben jó néhány kritikus Khomeini portréját véli felfedezni.”⁴⁵

Az, hogy a történelmi múltban zajló fejezeteket a londoni fejezetek végén elalvó főszereplő, Gibreel álmodja, „akinek mentális állapota hagy néhány kérdőjelet az olvasóban”⁴⁶, azt eredményezi, hogy „a regény több értelemben is skizofrén: a tudatzavar mind a tartalom, mind a narratív struktúra szintjén megjelenik”⁴⁷. A regény mégis élvezhető olvasmány marad, azaz nem lesz lehetetlen a benne való tájékozódás. Ez mutatja, hogy a kaotikusnak tűnő hálóban rejlik egyfajta logika, a narráció által megnyitott és egymásba nyitott labirintusok bebarangolhatóak, ha az olvasó a különböző mozgásteretek ritmusának kihívását elfogadja, és külön-külön belegyakorolja magát ezekbe.

A mikroszinten vizsgált bomlások és egybenyitások a makroszinten vizsgált szövegben is hasonlóképpen működnek. Mégis célszerű makroszinten különböző egységeket elkülönítve nézni meg a szövegszervezés nagyobb egységeinek (például fejezeteinek, alfejezeteinek) összefűzését.

A regényt makroszinten összetartó technikát a filmelmélet eszköztárából vett snitt és montázs fogalmával lehet leginkább leírni. Rushdie maga is reflektál olykor a szöveg filmszerűségére: lásd a Gábriel-Mahound szerepek elágazását a második fejezetben a kamera szemszögének segítségével.

A snitt jelentése: „A filmek különböző hosszúságú részei, amelyeket vágással illesztenek egymáshoz. Az egyes snittek hosszúsága határozza meg a film ritmusát”⁴⁸. A makroszinten vizsgált snittek a regény különböző elbeszélte időinek egységei, a regény „filmjének” képsorai. A snittek összeillesztésének többféle módja létezik, ahogy Vincze Teréz is ismerteti *Tér-idő-gondolat – a vágás és a montázs* című tanulmányában⁴⁹. Itt három fő módját különíti el a snittek egymás mellé helyezésének: a *vágást*, a *montázst* és a *belső vágást*.

A *vágás* kifejezés egyrészt a technikai eljáráshoz kötődik – a legsikerültebb felvételek egymás mellé fűzéséhez, másrészt leggyakrabban a tér-idő folyamatosság megteremtésének módszere, s ilyen szempontból a játékfilmeknek köszönheti hangsúlyos szerepét – ezekben ugyanis a cselekmény követését hivatott megkönnyíteni. A *montázs* a vágással mintegy szemben helyezkedik el: „a montázs kifejezés kifejezetten a tér-idő folyamatosságát, az ezzel felkeltett realitásérzetet kreatívan, felforgató módon megtörő konceptuális,

⁴⁵ <http://epa.oszk.hu/01000/01050/00020/16.html>

⁴⁶ <http://epa.oszk.hu/01000/01050/00020/16.html>

⁴⁷ Uo.

⁴⁸ <http://www.kislexikon.hu/snitt.html> [utolsó megtekintés időpontja: 2012. június 29.]

⁴⁹ http://filmvilag.hu/cikk.php?cikk_id=10306&gyors_szo=&kep= [utolsó megtekintés időpontja: 2012. június 29.]

poétikai igényű vágási megoldásokra utal, s a szóhasználat kifejezetten az 1920-as években kibontakozó orosz montázsiskola tevékenységére utal. Mindenesetre ez a kettősség – nyelvhasználatától függetlenül – a filmképek egymás mellé szerkesztésének két meghatározó, és egymástól alapvetően különböző koncepcióját vetíti elénk, melyek egyaránt fontos szerepet töltenek be minden filmtörténeti korszak filmjeiben⁵⁰.

A harmadik snitt-összeillesztési módszer a *belső vágás*, mely technikai értelemben nem tartalmaz vágást, csak esztétikai értelemben. Azaz nem két snitt összevágásáról van szó, hanem egyetlen hosszú beállításban a kamera mozgásának segítségével érzékeltetnek megszakítotttságot.

Rushdie a fenti snitt-összeillesztő technikák közül leginkább a montázst használja, azaz a tér-idő folyamatosságának felborításával beszéli el a párhuzamos szálakon futó történetet. A makrostruktúra snittjei a történetek időlabirintusát képezik meg, az elbeszélte idő különböző gyakorlási ritmusokban hullámzik.

A snitek közti kapcsolódást leginkább a Gibreel-Gábiel szerep váltakoztatása által teremti meg a szerző: a kilenc fejezet közül mindenik páratlan számú fejezet a jelenhez, Angliához vagy Indiához köthető, míg mindenik páros számú fejezet a történelmi múltba kalauzol – Gibreel álmodó szemén, „kameráján” keresztül. A montázs itt az álom és valóság snittjeit köti össze, láncszerűen változtatva. Az álmok keretét, határát képezik a múlt történetének. Az jelen és a múlt snittjei közti átlépéseket Gibreel ébrenlétei és elalvásai szabályozzák, ezek adják meg a fejezetek váltakozó ritmusát. Amint Gibreel lehunyja a szemét egy másik mozgástér snittje nyílik meg, az álmok labirintusába, ritmusába kerülünk.

Az álom mint határvonal, a snitek ritmusváltása, nem csak a regény nagy egységeit tagolja, de egyes fejezeteken belül is részt vesz a narráció alakításában. Ördögivé válása után és a Shaandar Café padlásszobájában való bújkálása idején Chamcha is álmodik. Ezek az álmok is hasonlóan kötnek össze különböző szegmenseket, az ördög-Chamcha álmai mintegy vászonra vetülve láthatóvá váltak a környéken lakó bevándorlók álmaiban is: „Chamchát látták szemhéjuk mozivásznán: úgy támadt az utcákra, akár a végítélet”⁵¹. Itt az álom Chamcha ördöggé válásának snittjét és a bevándorlók lázongásait köti össze, s látható, hogy míg Gibreel álmai a jelen és múlt szövetét fűzik össze, addig Chamcha álmai inkább a jelen szűkebb rétegeit fonják át.

Az álmokhoz nagyon hasonlóan működő narrációs elemek a regényben látomásként megjelenő kísértetek, melyek szintén a múlt és jelen snittjeinek montázsát erősítik, csakhogy ezek általában egy másfajta múlttal teremtenek kapcsolatot, mint Gibreel álmai: egy személyesebb és közelebbi múlttal.

A regény első kísértete már a kezdőoldalakon megjelenik: Rekha Merchant. Rekha mondhatni Gibreel személyes kísértete, halála által kötődik

⁵⁰ Uo.

⁵¹ Rushdie *i.m.* 328.

Gibreelhez – Gibreelt vádolja sorsáért –, aki nem tud szabadulni tőle, elmenekülni előle⁵². Rekha Gibreel ébrenlétei során meglehetősen sűrűn bukkan fel és jelentős szerepe van Gibreel örület felé vezető útjának kikövezésében. Sőt a regény zárlatában Gibreel Rekhát teszi felelőssé szerelmének, Allie Conénak haláláért is⁵³. A kísértet itt egyrészt a múlt bűnének kísértete, másrészt az későbbi vétek kiváltója vagy elkövetője.

A harmadik fejezetben szintén kísértetjárta mozgástérbe kerülünk: Rosa Diamond házába⁵⁴. Itt kétféle kísértettel is találkozunk. Rosa Hódító Vilmos és a normann hajóraj kísérteteit látja a partvonalon, ablakából kinézve⁵⁵. Ezek a kísértetek Anglia történelmi múltját kapcsolják be a regény időlabirintusába. Rosa személyes kísértetei, melyek Gibreel által tudnak megnyilvánulni, már másfajta kísértetek. A múltjával szembenézni képtelen nő magához láncolja Gibreelt – egyfajta köldökzsinóron keresztül, hasonló erővel, mint Mahound tette az arkangyallal – és emlékei Gibreel lényében tükröződnek. Az emlékezés, a „kísértetjárás” Rosa haldoklásával nyer egyre élesebb kontúrokat: „Úgy tűnt, minél élénkebbek a jelenések; annál halványabb Rosa arca, mígnem elhalványodik, helyet cserél a kísértetekkel”⁵⁶. Gibreel az álmok és a kísértetek szorításából csak Rosa halála után tud szabadulni.

Egy másik példa a kísértet közvetítő szerepére múlt és jelen között az Allie-t kísértő Maurice Wilson, aki 1934-ben egyedül vágott neki a Mont Everestnek, és nyomtalanul eltűnt. Allie, aki szintén feljut a csúcsra, a magasság oxigénhiányának szédületében puskalövést vél hallani, mely kimozdítja katóniájából, s melyet feltételezése szerint a szellem adott le, tehát életmentőjévé vált, azon túl, hogy a hegy múltjára és szörnyű erejére is figyelmeztette.

Rushdie a kísértetek „meghatározását” Rosával és később Allie Conéval mondatja ki, szinte ugyanazokkal a szavakkal: „Tudom már, mi a kísértet – gondolta. *Bevégtetlen tennivaló, elvarratlan szál, emulasztott tennivaló (kiemelés tőlem)*”⁵⁷. És valóban a kísértetek valamint az álmok is olyan pókhálófonalakat hagynak a regény szövetében, melyek nagyon finoman összekötik a labirintusok hálózatait, vissza-visszatérve a mikro- és makróstruktúra szintjén egyaránt átjárá-

⁵² A híres színész, Gibreel szomszédjában lakó nő a színész szeretője lett. Miután Gibreel eltűnt (Angliába repült) Rekha a gyerekeivel együtt leugrik az Everest Vilas tetejéről. Gibreel zuhanásakor Rekha egy repülő szőnyegen ülve jelenik meg és elátkozsa a színészt.

⁵³ Gibreel a regény végén hazatér Indiába, az Everest Vilas tetején lévő lakásába, s itt találkozik újra Allie-vel, aki tisztázatlan körülmények miatt lezuhan az Everest Villa tetejéről, akár Rekha Merchant.

⁵⁴ Gibreel és Chamcha lezuhanásuk után a nyolcvanéves Rosa Diamond öreg házában lel menedéket. Innen hurcolják majd el a járőrök az illegális bevándorlónak hitt Chamchát, Gibreelt hátrahagyva – glóriája erejének köszönhetően. Gibreel Rosa házában marad, mintegy az idős angol hölgy akaratának, emlékeinek, történetének fogságába esik.

⁵⁵ Rushdie *i.m.* 178.

⁵⁶ Rushdie *i.m.* 181.

⁵⁷ Uo. 612.

sokat teremtenek, anélkül hogy behatárolnák a tájékozódást. Sajátos logikát követve jelennek meg a regényben, ők lesznek az emlékezés eszközei, a jelen és múlt idők snittjeinek ragasztói.

A labirintus-építő technikák leírásának s egyben az elemzésnek is a végére érve, meg kell jegyezni, hogy a *Sátáni versekben* épülő labirintusok összességét lehetetlen lenne leírni, főként egy tanulmány nyújtotta terjedelmi keretek között. Mindazáltal elemzéssel remélhetőleg sikerült rámutatnom a szövegben létrehozott labirintusok lényegi tulajdonságaira és a rizómát kialakító legfontosabb prózapoétikai technikákra, s rávilágítanom arra is, hogy Rushdie a bomlasztás és az egybenyitás narrációs bravúrja révén egy olyan szerteágazó világba invitál itt minket, mely bár állandó mozgásban van s így kihívást jelent, de amely ugyanakkor a bebarangolni érdemes mozgásterek sokaságát, az új felfedezés örömét kínálja fel, többszöri olvasás után is.

DEMETER IZABELLA

TEXT ȘI LABIRINT

Analiza poeticului prozaic în romanul *Versetele satanice* de S. Rushdie

(Rezumat)

Scopul studiului este analiza poeticului prozaic al romanului *Versetele satanice* de S. Rushdie. Recepția romanului este semnificativă încă de la apariția lui, în 1988; astfel, analiza nu este o prezentare în ansamblu a literaturii de specialitate, ci descrie caracteristicile romanului din anumite perspective.

Mediatizarea excesivă a contribuit la influența și recepția romanului, iar discursul privind textul a trecut de mai multe ori de la percepția pur literară la perspectiva socială, politică și religioasă.

Romanul atrage atenția nu doar din punctul de vedere al momentului și modului în care a apărut, ci și din cel al poeticului prozaic, arătând virtuozitatea autorului în adaptarea tradiției metafictionale.

Potențialul narativ al romanului *Versetele satanice* este imens. Analiza romanului scoate în evidență interpretări multiple, care, prin conexiunile lumilor, a sistemelor semiotice, precum și a diferitelor culturi, dă naștere unor configurații inedite. Autorul studiului prezintă, prin analiza micro- și macrostructurii a romanului, aceste conexiuni complexe.

NYOMTATOTT ÉS KÉZIRATOS SZENT KORONA-TÖRTÉNETEK A XVIII. SZÁZAD VÉGÉN¹

Egy kéziratra bukkantam a kolozsvári Akadémiai Könyvtárban, amely a Szent Korona történetét dolgozza fel: „A MAGYAR KORONÁNAK EREDETE ÉS VISZONTAGSÁGAI Hiteles régi iroktól ki keresve. Mely mint nem mindenütt található ritkaság közöltetik az Erdemes olvasokkal” címmel.

A szöveg töredékben maradt, szerzőjének vagy másolójának a neve ismeretlen, keletkezési idejét, esetleges nyomtatásban való megjelenési helyét nem tudjuk. Összesen nyolc lapból áll. A nyolcadik lap közepén megszakad az írás, a mondat közben, ami arra utal, hogy a másoló nem fejezte be a szöveg átmásolását. Mérete 235x194 mm, nincs más kéziratokkal egybekötve, önállóan szerepel a katalógusban, MsR. 1058-as jelzettel a kolozsvári Református Kollégiumból származó gyűjteményben (a továbbiakban: Kolozsvári Kézirat).

Egy ilyen, látszólag minden viszonyítási pontot nélkülöző írás azért lehet érdekes, mert arra kényszerít, hogy magának a szövegnek a segítségével kérdezzünk rá megszületésének céljára, s ezáltal az irodalom egy lehetséges céljára is anélkül, hogy a nevek, a helyek és az évszámok rögtön eligazítanának minket. Esetünkben a szöveg témája egy kultikus tárgy, amely az évszázadok során rengeteg jelentéssel telítődött. Milyen célja lehetett e parafrázisokból építkező mű megírásának? Milyen helyzetben lehetett aktuális? Hol jelenhetett (volna) meg? Kinek szól(t)? Hogyan viszonyul a Koronához és annak kultuszához? Milyen más szövegekkel tart fenn kapcsolatot, milyen szövegtörzshez illeszthető bele? Ezek a kérdések érdekelték a Kolozsvári Kézirat vizsgálatakor. Tanulmányom² egy párhuzamos elemzéssel is kiegészül, mely a Kolozsvári Kéziratot egy, a Szent Koronát központi helyen kezelő életművel, a Pézteli Józsefével veti össze.

---

¹ Bár a tárgyalt szövegek egy része Magyar Koronaként emlegeti, a magyar közjogi hagyomány alapján következetesen a Szent Korona megnevezést használom tanulmányomban.

² A kutatás eredményei korábbi változatokban elhangzottak az Erdélyi Tudományos Diákköri Konferencián és az Országos Tudományos Diákköri Konferencián, valamint megjelentek az Erdélyi Magyar Adatbankon *Kultusz és irodalom egy kézirat Szent Korona-történetben* címmel (http://etdk.adatbank.transindex.ro/pdf/mit_kollo.pdf). Itt ragadom meg az alkalmat, hogy köszönetemet fejezzem ki témavezetőimnek, Biró Annamáriának és Egyed Emesének a munkám során nyújtott szakmai tanácsokért.

A kézirat tartalmának rövid leírása³

A Kolozsvári Kézirat tartalmilag két részből áll, az első rész a magyarság és a korona eredetére vonatkozó elméleteket veszi számba, a második rész pedig a korona viszontagságait, azaz történetét ismerteti.

A szöveg nagy lépésekben haladva felvázolja a magyarok eljutását a kereszténység felvételéig, Noé Jáfet nevű fiától a szkítiai Hunoron és Magoron át Géza fejedelemig. A továbbiakban minden kérdéskört külön kis történettel illusztrál. A magyarok Géza és István általi keresztény hitre térítését a vakság–világosság ellentétére építve meséli el: „A’Magyarok Szithiából ki jöven, a’Pogányi setétségben vakasdnak vala” – kezdődik a történet, ám ekkor Géza fejedelem kezdte terjeszteni a keresztény vallást, „a’pogányi setétségnek homállya” miatt „télját el nem érhette”, így Istvánra maradt a feladat, aki „Kristus Evangéliumának világos szövetnekét meg gyujtotta”. A következő történet Miceslaus lengyel herceg legendája, aki ugyanakkor tért keresztény hitre, és neki a pápa már elő is készítette a koronát. Miceslaus története szintén a vakság szimbolikájára épül. A pápa döntését, miszerint mégsem a lengyeleknek, hanem a magyar küldötteknek, a hatásos beszédet tartó Asztriknak adja a koronát, egy pápai levéllel támasztja alá a szerző, melyben apostolként köszönti II. Szilveszter István királyt: „Serestely Püspök az Isten Szolgainak Szolgája, Istvánnak a’Magyarok Vezérének köszöntést és Apostali áldást!”.

A következő nagy kérdés a szerző számára a korona készíttetője. Azzal az elmélettel ért egyet, miszerint Nagy Konstantin adományozta Szilveszter pápának, Szilveszter pedig a magyaroknak. Felvet további vélekedéseket is, miszerint angyalok hozták a mennyből („A felettébb buzgo régiség tsuda tétel, vagy talám költemény által-is akart ezen koronának eredetére jutni, azt állítván, hogy nem emberi kéz dolgozta, hanem az Angyal hozta volna le az Egből 2^{dik} Silvester Pápához, meghagyván az Isten parantsolattyából hogy e Szent Istvánnak adassék”), erdélyi közvetítéssel érkezett volna a korona Konstantin császártól („Konstantinus Görög Tsászártól került volna ez, az Erdélyi Vajdának kezére, és onnan jutot volna Szent Istvánhoz”), vagy hogy maga Szilveszter pápa készítette volna („már ekkor Konstantinus, el volt szakadva a Romai Anyaszentegyházról egyenletlenségben volt, a’ Pápával, és így mi oka lett volna a’ Pápának arra, hogy a’ maga ellenségének a’ Görög Uralkodonak nevét Görög nyelven metzesse, ezen koronára?”), ezek viszont a szerző számára elfogadhatatlannak tűnnek.

A két részt a következő mondattal vezeti át: „A’ Magyar koronának viszontagságai, mellyeken Sz:István király idejétől, vagy Urunk születése után az 1000^{dik} esztendőtől fogva, a’ mai napig forgott.” A viszontagságok között a korona történetének azokat az eseményeit emeli ki, amikor vagy trónviszály

³ Teljes szöveggözlés az előző lapalji jegyzetben említett linken olvasható.

támadt, vagy a korona az országhatáron kívül került: Aba és Orseolo Péter viszálykodását, Béla király szerencsétlen halálát az korona erőszakos birtokbavétele miatt, Vencel és Károly Róbert versengését, a korona elrabolását Erzsébet által, majd Mátyástól való visszaszerzését, végül a Zápolya–Habsburg viszályt. A szöveg Ferdinánd Habsburg császár uralkodásánál marad félbe.

Mennyiben igazít el minket a helyesírás és az íráskép?⁴

Hogy időben el tudjuk helyezni a kézirat keletkezését, kézenfekvőnek látszik, hogy a szöveg írásképét és helyesírását is szemügyre vegyük néhány mondat erejéig. Ha a helyesírást vesszük, akkor a XVII. század 70-es éveitől a XIX. század elejéig bármikor készülhetett a kézirat (l. az *is* kapcsolását, a sok *llyt* ott, ahol ma nem használjuk, különösen szóvégén, a szóvégi *t* kettőzését tárgy esetében stb.) Az elválasztójel „-szerű” használata miatt nem lehetne későbbi, mint a XVIII. század eleje. A gótikus típusú *s*, meg a *d* is azt mutatja, hogy legkésőbb XVIII. század eleji, de ezek később is felbukkannak egyéni írásokban, tehát kitágítható akár XVIII. század végére is. Ugyanis például az egyes nagybetűk használata, a hiányjelek, a kötőjelezés mind azt mutatják, hogy akár XVIII. század végi, akár XIX. század eleji is lehet.

A *-dik* következetes használata a sorszámneveknél azonban későbbi, vagyis inkább XVIII. század végére, de a XIX. elejére is tehető. Ennek alapján a XVIII–XIX. század fordulójára szűkíthetjük le a szöveg keletkezését.

A kézirat forrásainak feltárása

A Kolozsvári Kézirat a magyarok eredetének tárgyalásával kezdődik, jóval a korona feltételezett szerzése előtti időkről is beszél, nevezetesen Noétól származtatja le a hunokat és magyarokat. De nem Kám nevű, elátkozott fiától, hanem Jáfettól, a legelőkelőbbtől. A bekezdés végén hivatkozást találunk: „Lásd erről Révai Péter Commentáriussát.” Ez a rész Révai Péter koronaőr⁵ második munkájában szerepel⁶, ám nem ilyen kitüntetett pozícióban, mint a kéziratban, és

⁴ A helyesírási és írásképre vonatkozó megállapításokért köszönettel tartozom Fazakas Emesének.

⁵ Révai Péter koronaőr munkái évszázadokig a Szent Korona történetének és eszméjének legnépszerűbb forrásai. Első Szent Korona-története: *De Sacrae Coronae Regni Hungariae Ortu, Virtute, Victoria, Fortuna, Annos Ultra DC Clarissimae Brevis Comentarius*. Augustae Vindelicorum, 1613. Ennek magyar fordítása is elérhető: Révay Péter: Turóc vármegyei főispán rövid emlékirata a Szent Koronáról (ford. Kulcsár Péter). In: *A Korona kilenc évszázada* (szerk.: Katona Tamás). Magyar Helikon 1979. Első művét kibővítette, ebben az ország történetét is részletesen tárgyalja: *De Monarchia Et Sacra Corona Regni Hungariae Centuria Septem... Quas emedatas & auctas publicabat Comes Franciscus de Nádasd...*, Francofurti, 1659.

⁶ *Neque falsa est illa gloriatio Attila, qua se Nepotem Nemrodi scipit, tamen non sequitur Hungaros esse ex posteritate Chami, propterea quod Magor filius Japhet etiam ejus generationis. [...] Ex hoc D. Hieronymus prognatus fuit.* Révai 1659. 145–7.

valójában a Képes Krónikára alapoz. Ezt a Szent Jeromosra való hivatkozás is bizonyítja, amelyet tartalmaz már a XIV. századi krónika szövege is⁷.

A bibliai gyökerű származtatást nem folytatja, a következő bekezdések rögtön a magyarok keresztény hitre térését és a korona Istvánhoz jutását mutatják be, nagyrészt Révai Péter első művét⁸ parafrázálva. A koronaszerzés leírásában ahhoz a hagyományhoz kapcsolódik, melyet Hartvik püspök alapozott meg a Szent Istvánról összeállított legendában⁹. Eszerint a koronát a lengyel fejedelemnek szánták, de egy látomás (a kéziratban a magyar küldött „hathatos beszédének”) hatására a pápa azt az István által küldött püspöknek, Asztriknak adta át. A kézirat szerzője röviden ismerteti a lengyel fejedelem legendáját (hétéves koráig vak volt), amelyet Révai műve is tartalmaz¹⁰. Erdemes megfigyelni azokat a szavakat, amelyeket a pápa intéz a magyar küldöthöz. Hartviknál ez így hangzik: „Én apostoli vagyok, ő viszont méltán Krisztus apostola, ha Krisztus annyi népet térített meg általa. Ezért rendelkezésére bízunk, miként az isteni kegyelem őt oktatja, az egyházaknak s népeiknek mindkét törvény alapján történő igazgatását.”¹¹ A Kolozsvári Kézirat szerzője hasonlóan kezdi, de a jó pásztor példázatára rájátszva fejezi be: „Apostali Helytarto vagyok, ő pedig méltán Kristus apostalának neveztetetik ki a’Kristus nyáját oly Sok juhokkal Szaparította: azért küldöm néki ezen Apostali jeleket, hogy a’nyáját tovább is legeltesse”. Ez a változtatás valószínűleg a közvetítő forrásnak tulajdonítható, amelyet a bekezdés végén meg is jelöl a szerző: „Lásd erről Schmeizel Márton Commentariussát”¹².

A következő kérdés, amelyet fölvet értekezésünk szerzője, a pápa kiléte, aki a koronát adományozta. A korona magyar történetírói, elsősorban Bonfini nyomán, úgy tartják, hogy VII. Benedek volt akkor a pápa. Itt azonban a szerző, és előtte már Révai is olyan tekintélyre hivatkozik, aki illetékesebb a pápa kilétét vitató témában, mégpedig Cezare Baroniusra, a modern katolikus egyháztörténetírás egyik megteremtőjére, akinek főműve a Magdeburger Centurien című, protestáns egyháztörténeti szintézisre válaszoló munkája, az *Annales Ecclesiastici* volt, amely 12 kötetben, évről évre, évszázadról évszázadra követte az

⁷ „a Képes Krónika családjába tartozó kódexek bővebb bevezetőt tartalmaznak, a magyarságot pedig Noé legelőkelőbb fiától, Jáfettől származtatják, míg a Budai Krónika családja Noé elátkozott fiától, Kámtól” <http://www.sulinet.hu/tart/fcikk/Khal/0/16537/1>.

⁸ Révai 1613.

⁹ *Szent István legendája Hartvik püspöktől*. In: Madas Edit (szerk.), *Szöveggyűjtemény a régi magyar irodalom történetéhez: Középkor (1000–1530)*. Tankönyvkiadó. Budapest, 1992.

¹⁰ Révai 1979: 198.

¹¹ Madas 1992.

¹² Martin Schmeizel (1679–1747) erdélyi szász származású professzor műve: *Commentatio historica de coronis tam antiquis, quam modernis, iisque regiis, speciatim de origine et factis sacrae, angelicae et apost. Regni Hungariae coronae* (Jena, 1712).

egyház történelem eseményeit. A másik hivatkozott szerző Chartuitius, azaz Hartvik püspök, Szent István legendájának összeállítója¹³.

A szerző szerint ez a két történetíró megtalálta II. Szilveszter pápa István királyhoz írt levelét. Ebben a levélben a pápa az isteni indítást tárgyalja, amelynek hatására a koronát végül Istvánnak küldi, egy Szent Pál idézet kíséretében („Nem az akaron sem a futon, hanem a könyörülő Istenen áll”). István érdemeit dicséri és jókívánságait küldi a további munkához. A levél tulajdonképpen az úgynevezett Szilveszter-bulla rövidített és magyarra fordított változata, amely II. Szilveszter pápa állítólagos oklevele, újkori hamisítvány: a XVII. században készült, és a magyar királyok főkegyúri jogának bizonyítására szolgált – derítette ki már 1740-ben Schwartz Gottfried¹⁴. Az 1000. március 27-re keltezett latin nyelvű szöveg azt tartalmazza, hogy a Rómában megjelent Asztrik kalocsai püspök kérésére II. Szilveszter pápa koronát küld a magyar uralkodó, István részére, aki így használhatja a királyi címet, érsekséget-püspökséget alapíthat, s élhet a főkegyúr jogával. Valószínűleg Hartvik püspök legendája alapján állította össze (Karácsonyi János széles körben elfogadott feltevése szerint) a bosnyák püspök és zágrábi kanonok Marnavics Tomkó János¹⁵. A Hartvik-legenda egyébként abban hoz újat a kis- és nagylegendához képest, hogy újabb érvekkel bizonyítja a király szuverenitását. A koronához jutás aktusát, mint egy állapot szentesítését mutatja be: a pápa csupán elismeri Istvánt apostolnak és királynak, ráadásul Gizella és a német udvar szerepét is kiiktatja¹⁶. Ezen legenda és levél erőteljes jelenléte tehát a szuverén magyar állam létét hangsúlyozza.

A következő bekezdés is egy újabb problémás kérdést tárgyal, nevezetesen azt, hogy a koronát maga Szilveszter pápa készítette-e, vagy máshonnan került Rómába. A görögös jellegből egyértelműnek látszik a szerző számára azon vélekedés, miszerint Nagy Konstantin küldte volna Rómába Szilveszter pápának annak jeléül, hogy keresztény hitre tért birodalmával együtt. Ebben a kérdésben a pápák nagy életrajzírójára, Bartolomeo Platinára hivatkozik. Platina beszélhetett egy koronaküldésről, de csakis I. Szilveszter pápa számára, hiszen ő volt a nagy császár kortársa, 314–335-ig volt pápa, Konstantin 312–337-ig uralkodott, és ismeretes, hogy jó kapcsolatot tartottak fenn egymással. A kézíratszerző teljes időzavarba kerül, hiszen egy helyen azt állítja, hogy Konstantin 995-ben

---

¹³ Kálmán hercegnek, Endre fiának nevelője volt. A legáltalánosabb vélemény azt tartja, hogy ő német származású, s előbb magdeburgi, 1105-től 1126-ig pedig regensburgi püspök volt; utóbbi minőségben jött hazánkba V. Henrik császárral (1108–1109.) és itt két évig tartózkodott; a magyar királyi házzal is rokonságban állott, és Kálmán király meghagyásából Székesfehérvárott írta szent István király életét, és azt Kálmán királynak ajánlotta – írja róla Szinnyei József, *Magyar írók élete és munkái* (<http://mek.niif.hu/03600/03630/html/index.htm>)

¹⁴ Schwartz, Godofredus, *Initia religionis christianae inter Hungaros ecclesiae orientali adserta. Dissertatio historicocritica*. Halae. Magdeb. 1740.

¹⁵ Vö.: Bene Sándor *i. m.*

¹⁶ Gerics József, *A Hartvik-legenda mintáiról és forrásairól*. In: *Szent István és az államalapítás* (szerk. Veszprémy László). Osiris. Budapest, 2002: 130–43.

adományozta a koronát II. Szilveszter pápának, más helyen pedig egy 359-es dátumot emleget a szaracén háborúval kapcsolatban. Anakronizmusa abból fakadhat, hogy megtéveszti a tény, miszerint Konstantin és István idejében is Szilveszter pápa uralkodott, csak hogy a két pápát közel 700 év választja el egymástól. Forrása újra Révai Péter; ezúttal a koronaőr második munkája, amelyre hivatkozik is ezen a helyen a szerző. A kézírás szerző arra a következtetésre jut, hogy mindegy, hogy hogyan, de Konstantintól származott Rómába a korona, és elveti a másik két feltételezést. Az egyik azt állította, hogy a korona az égből szállott alá, nem emberek, hanem angyalok készítették. Ezt szintén cáfolta Decsy Sámuel 1792-ben megjelent *A magyar szent koronának és az ahhoz tartozó tárgyaknak története* című művében¹⁷. A másik állítás arról szól, hogy maga Szilveszter pápa készítette volna, de ez azért nem lehet helyes, mert ekkor már a görög és a latin egyház szakadóban volt, nem lett volna, amiért görög feliratokat tetessen a pápa a koronára. Ez után azt a már említett változatot veti el, hogy a korona erdélyi közvetítéssel érkezett volna Konstantintól Istvánhoz. Ezt az elméletet a Szilveszter-bulla hamisítvány voltának kiderítőjeként emlegetett Schwartz Gottfried műve alapozta meg¹⁸.

Eddig tartott a mű tulajdonképpeni első része, amely az eredetet tárgyalta, ezután a szerző áttér a korona viszontagságaira, amint azt a következő bekezdés első, címszerű mondata is mutatja. Amint azt már említettem, az értekezés ezen része Révai első műve¹⁹ alapján épül fel.

A korona történetének következő mozzanatai mindkét műben szerepelnek: Henrik császár visszaszerzi a koronát Abától (mindkét szerző dicséri a német császár tettét), András kiéhezteti Henrik seregét, Béla király alatt leszakad a trón, és meghal, László látomást lát bátyja angyali megkoronázásáról. Ezután mindkét szerző megjegyzi, hogy olyan uralkodók következnek, akik megőrizték a koronát dicsőségben az országban, ezért nem szükséges róluk részletesen szólni. Ezt a részt a Kolozsvári Kézirat írója lényegesen lerövidíti, Révaihoz képest kevesebb királyt említ itt. Abban viszont megegyezik a két szöveg, hogy kiemelik azt az első esetet, amikor a korona az országon kívül volt, ez pedig a Vencel és Károly Róbert közti trónviszályok alatt történt. Megjeleníti mindkét szöveg a korona Ottó általi szállítását, elvesztését és szerencsés megtalálását. Révainál ezután egy Zsigmondról szóló negatív nyilatkozat kap helyet, amit Kolozsvári Kézirat kihagy, Zsigmond királynak csak a nevét említi a folytonosság fenntartása érdekében, hiszen a következő történetek főszereplője Mária és Zsigmond lánya, Erzsébet. Bár mindkét szöveg említi a korona mindkét eltulajdonítását Erzsébet által, először azért, hogy férje halála után született fiát megkoronáztathassa, majd hogy elárverezhesse Frigyes császárnak, érezhető, hogy a kézirat szövegének

¹⁷ Erről lásd Turai Tünde, *A koronázáshoz fűződő kultusz Decsy Sámuel és Katona István történelemszemléletében*. Erdélyi Múzeum 1999/1–2.

¹⁸ Schwartz *i. m.*

¹⁹ Révai 1979.

más forrásai is lehettek a témában, hiszen részletesebben írja le a lopást, míg Révai első műve csak magát a tényt említi. Itt a kézíratszerző a koronaőr második művéből egészítette ki ezzel a történettel a szöveget, ahol Gerardus Roo²⁰ leírása alapján részletez a koronaőr.

Révai és az ő műve alapján kéziratunk is felveti a kérdést, hogy bűnös volt-e Garai a korona elrablásában. Ulászlónak a várnai csatában való eleste után, amelyet mindketten említenek, a kézirat részletesebb kezd lenni a Hunyadi család szerepével kapcsolatosan. Bár Révai első szövegében is megtaláljuk a korona Mátyás általi visszaváltását Bécsből (ezen a ponton találjuk legjelesebb bizonyítékát a két mű szövegszerű érintkezésének, amikor a korona visszaszerzésén érzett örömet írják le: „nem lehetett leírni azon örömet, pompát” – kézirat – „nehéz volna elbeszélni, micsoda örömtáncsal, pompával” – Révai –²¹), a Szilágyi Mihály tanúsította ellenállást nem említi, és azt sem, hogy esetleg nem pénzzel, hanem várakkal váltotta volna meg a koronát a Habsburgoktól. A kézirat még Mátyás sírfeliratát is közli²². Ezek a kiegészítések is a koronaőr második, történetibb jellegű munkájából származnak.

Ennél a két kiegészítésnél felmerül a kérdés, hogy a kézíratszerző miért tartotta fontosnak, hogy a kizárólag a korona történetét követő forrása mellé a szerzőnek abból a művéből is beemeljen részleteket, amelyek a korona történetét az ország történetébe ágyazva tárgyalja. Egyik átvett epizód a korona eltulajdonítása, másik Mátyás király uralkodásának néhány részlete és sírfelirata. Feltételezésem szerint ezeknek a bővítéseknek valamilyen aktuális oka kellett hogy legyen.

Visszatérve az eseményekre, Corvin János lemondását a koronáról mindkét szerző pozitívan értékeli. Ezt a koronaörök nevének említése követi, melyet szövegünk írója is átvesz, de a koronaőri esküt nem közli. A továbbiakban a török kor eseményei sorjáznak. Érdekes, hogy Budának Szulejmán általi elfoglalásáról megemlíti szerzőnk is, hogy csupán három rézszlopot vittek el a törökök a várból. Szapolyai segítségkérését Révai ily szavakkal értékeli: „Mit nem tanácsol lám az önzés és az uralomvágy?”²³, a kézíratszerző viszont csak magát a tényt veszi át. Révai tovább is inkább értékeli a tetteket (hogy a kegyetlen szultán nem tartja meg a koronát magának, ezt Révai annak bizonyítékának tekinti, hogy a magyar korona Isten védelme alatt áll, és Isten akaratából tért vissza Ferdinándhoz – itt egyben a Habsburg-párti beállítódást is láthatjuk –, a Kolozsvári Kézirat pedig több adatot, nevet találunk, tehát a szerző

---

²⁰ *Annales rerum belli domique ab Austriacis Habsburgicae gentis principibus gestarum*. Ed. Conradus Decius. Innsbruck: Hans Baur, 1592. (A Habsburg-ház története I. Rudolftól V. Károlyig.)

²¹ Révai 1979: 212.

²² *Corvini brevis haec Urna est, quam magna fatentur, Facta fuisse Deum, fata fuisse hominem*. (Révai 1659: 53)

²³ Révai 1979: 213.

újra dolgozott a történeti műből is. Amikor Miksa uralkodását kezdené tárgyalni, a kézirat abbamarad. Révainál még Rudolf uralkodása következik, majd a korona és a jelvények leírását adja, elmondja a korona visszaszerzését és őrzését, leírja saját esküjüket a korona védelmezésére. A Kolozsvári Kézirat „napjainkig” ígérte a korona viszontagságainak leírását, tehát valószínűleg folytatta volna Révai alapján a koronatörténetet.

A kézirat kontextualizálása

Mielőtt a kéziratot megpróbálnánk elhelyezni az időben és az esztétörténeti vonulatok valamelyikében, szükségesnek tartom, hogy rövid áttekintését adjam a Szent Korona-történetírásnak, és a Szent Korona megítélésében bekövetkező fontosabb fordulatokat ismertessem.

Radnóti Sándor Kantorowiczra hivatkozva azt állítja, hogy a középkori királyságban tulajdonképpen a láthatatlan korona képviselte a folytonosságot, ami nem kapcsolódott egyetlen materiális klenódiához. A magyar koronához azonban, többé-kevésbé hasonló módon más közép-európai királyi koronákhoz, feltűnő ragaszkodás kezdődött el az Árpád-ház utolsó sarjainak idején. „...a meghatározott ékszer materiális jelenlétéhez ragaszkodó beállítottság [...] szorosan összefügg a politikai bizonytalansággal, trónkövetelők feltűnésével, az ország végveszélyével. Minél bizonytalanabb a hatalom, annál anyagibban kell jelenvalónak lenni bizonyítékának”²⁴. Így Szent Istvánnak Hartvik püspöktől származó legendájára hivatkozva a pápa által adományozott korona lesz a keresztény királyság jelképe, majd Werbőczy után a rendiség szimbóluma is. „A Szent Korona a nemesi közösség szimbóluma, ennek tagjai a nemesek, s amint a tagok közül immár kizárattak a nem-nemesek, úgy a király is inkább csak passzíve járul hozzá a Szent Koronát eredetileg is birtokló nemesi *communitas* működéséhez”²⁵. Ez biztosította, hogy Magyarországot ne az örökös tartományokhoz hasonlóan kezeljék a Habsburg uralkodók sem. Kollár Ádám így ír róla: „A magyar szent korona jogi lényege nem csupán királyunk személyét, hanem az ország előkelőit, báróit, mágnásait és nemeseit is jelenti.”²⁶ Majd Dümmerth hozzáteszi a *Mária Terézia és a magyar nemesség* című tanulmányában: „míg más országokban a korona eszméje megmaradt az uralkodó körüli mitikus elvonatkoztatásban, a korai magyar alkotmányos fejlődés azt eredményezte, hogy a nemesek is a koronajog részesének érezték magukat”²⁷. Mivel a korona rendi

²⁴ Radnóti Sándor, *Az üvegalmárium. Esettanulmány a magyar korona helyéről*. Beszélő, 2001. november.

²⁵ Hóman, idézi Radnóti, *i. m.*

²⁶ Kollár, idézi Dümmerth Dezső, *Mária Terézia és a magyar nemesség*. In: Szauder József – Tarnai Andor (szerk.) *Irodalom és felvilágosodás*. Akadémiai Kiadó. Budapest, 1974: 397.

²⁷ Uo.

jelkép, a *natio hungarica*²⁸ jelképe, a XVIII–XIX. századig sem vallási, sem etnikai jelleget nem kap, nem szít ellentéteket. Mi sem bizonyítja ezt jobban, mint hogy a Szent Korona történetének és eszméjének évszázadokig legnépszerűbb forrását éppen egy protestáns koronaőr, Révai Péter írta, mi több, annak bővített kiadását Nádasdy Ferenc katolikus főúr támogatta, és az a Habsburg-párti nemesség kedvelt olvasmánya volt. „A koronát protestáns oldalon is annak tekintették, aminek Werbőczy óta mindig mindenki: az ország egységét szimbolizáló, sőt megtestesítő tárgynak. Legföljebb a korona isteni eredetét és Mária védnökségét illeték olykor racionalizáló kritikával, bár ez alól is akad kivétel. A lutheránus Révai Péter még 1613-ban is olyan kommentárt szerkesztett az általa is szentnek, angyalinak és apostolinak nevezett magyar korona történetéről, amelyet később a frissen katolizált és erőszakos térítő fanatizmusáról közismert Nádasdy Ferenc szinte változtatás nélkül nyomtathatott ki” – írja Bene Sándor²⁹. Révai úgy állítja be művét, mint az addig keletkezett koronátörténetek összefoglalását: „mindaz, amit más szerzők jámbor és alkalmas módon mondani tudtak róla, itt mintegy foglalatban megtalálható legyen”³⁰. Egyik fontos forrása Bonfini Decadese, amelyre gyakran hivatkozik is.

A rendi nemzetfogalmat és a hozzá tartozó, S. Varga Pál által eredetközöséginek nevezett³¹ narratívát Kézai Simon alapozza meg *Gesta Hungarorum*-ában. Ez a fajta narratíva egy egykori és egy virtuális állam keretei között képzelet el a nemzetet, mely a privilegizált rétegből, a nemességből áll. Ennek a fajta fogalomnak, pontosan „virtuális” jellege miatt erős szimbólumokra van szüksége. Legalkalmasabbnak a Szent Korona mutatkozik, amely Werbőczy Hármaskönyve óta a nemesség és az uralkodó egységét jelképezi. Ez a fajta öntudat Mária Terézia idején új lendületet kap a „vitam et sanguinem” felkiáltás által, de ekkor már az etnikai nemzettudatot sem lehet a szőnyeg alá söpörni.

A XVIII. századig egyetlen koronátörténet sem támadta Révai állításait. A könyvében írottakkal ellentétes véleményeket először 1740-ben Schwartz Gottfried és 1791-ben Decsy Sámuel fogalmazott meg, e művek kapcsán katolikus–református polémiák alakultak ki³².

A korona a *natio hungarica*n kívül egy másik típusú közösségfogalomnak, a területi alapú hungarus-tudatnak is fontos jelképe volt. A Szent Korona orszá-

²⁸ „*natio*, amely azokból a testületekből áll össze, amelyek az adott államban *status politicusszal* rendelkeztek, azaz: kapcsolatban voltak a koronával, és képviseltették magukat a rendi országgyűlésen. Ezek: a nemesség, az egyház és az ezzel a joggal felruházott városok.” (Bíró Ferenc, *Nyelv, „tudományok”, nemzet. Vázlat a felvilágosodás egyik sajátosságáról*, Holmi, 2005. május).

²⁹ Bene Sándor, *A Szilveszter-bulla nyomában* (www.rgy.hu/bene.html)

³⁰ Révai 1979: 196.

³¹ S. Varga Pál, *Mitől nemzeti az irodalom? Mi a nemzeti irodalom?* Bényei Péter, Gönczy Mónika (szerk.), *Nemzet – identitás – irodalom*. Kossuth Egyetemi Kiadó. Debrecen, 2005: 241.

³² Lásd erről Turai Tünde tanulmányát: *A koronázáshoz fűződő kultusz Decsy Sámuel és Katona István történelemszemléletében*. Erdélyi Múzeum 1999/1–2.

gaiban élőket származásuktól függetlenül magyarnak tekintették. A magyar korona másik, a felvilágosodás előtti, nagy történetírója, a brassói Martin Schmeizel éppen ilyen módon kapcsolódik a Szent Koronához. Erről a szerzőről az mondható el Szinnyei³³ alapján, hogy 1679-ben Brassóban született, Jénában, Wittenbergben és Halléban tanult, tehát egy erdélyi származású, szász nemzetiségű, protestáns tudósról és íróról van szó, aki Európa több országában nevelőként dolgozik, majd bölcsészkar tanár és könyvtárnok lesz, de később Halléban udvari tanácsos, valamint közjog- és történelemtanár, őt tartják a statisztika megalapítójának. Sokat foglalkozik Erdély és Magyarország történetével. Számunkra jelentős a koronáról írt tanulmánya, amelyre a Kolozsvári Kézirat forrásainak bemutatásánál hivatkoztam. Koronákat és más, méltóságot jelző fejdíszeket bemutató mű, amely külön fejezetet szentel a magyar Szent Koronának. Bár Szinnyei nem említi, ismeretes *De insignibus vulgo Clenodiis Regni Hungariae* (1713) című műve, amely kifejezetten a magyar koronával foglalkozik, majd az 1730-as években két könyve is megjelenik, amelyek Révai Péter (Petri De Rewa) művével foglalkoznak (ez is a koronaőr művének jelentőségét, megkerülhetetlen voltát hangsúlyozza).

A felvilágosodás történetíróinál azonban már a Szent Korona kiszakad az egyértelműség légköréből, és kritikai szellemben próbálják vizsgálni, elsősorban protestáns szerzők, a katolikusok pedig a régi narratívát igyekeznek védelmezni. Ennek hátterében ott áll az a politikai helyzet is, amelyre Csetri Lajos mutatott rá³⁴: a Rákóczi-szabadságharc utáni kompromisszumokból a protestáns nemesség kimarad, a katolikusok viszont „életükkel és vérükkel” sokat tesznek Mária Terézia hatalmának megszilárdításáért. Ezért erősödhetnek fel a felekezeti ellentétek a magyar államiságot jelképező korona megítélésében is a korban, hiszen a katolikus nemesség az azt birtokló Habsburgokkal jó viszonyt tartott fenn, a protestánsoknak ellenben cáfolniuk kellett a Habsburg-dinasztia hatalmát legitimáló Hartvik–Révai–Schmeizel-féle hagyományt.

Amint azt már említettem, az első cáfoló szöveg a felvidéki német származású, szintén Halleban élő Schwartz Gottfriedtől származik. Erről a műről Kosáry Domokos is megjegyzi, hogy „kritikai szellemben mutatja ki a Szilveszter-bulla hamisítvány voltát”³⁵. Schwartz másik megállapítása, hogy Bizáncból, és nem Rómából származik a magyar korona. Itt tehát a felvilágosodás kritikai szelleme és a protestantizmus Róma-ellenessége szólal meg. A

³³ Szinnyei József, *Magyar írók élete és munkái* (<http://mek.niif.hu/03600/03630/html/index.htm>)

³⁴ Csetri Lajos, *A politikai gondolkodás tükröződése a felvilágosodáskor magyar költészetében. Amathus*. L'Harmattan. Budapest, 2007: 251. (Továbbiakban: Csetri 2007a)

³⁵ Kosáry Domokos: *Művelődés a XVIII. századi Magyarországon*. Akadémiai Könyvkiadó. Budapest, 1980.

jezsuita történetírók részéről jött is rögtön a válasz, Stilingius János megvédte a hagyományos álláspontot Győrben 1747-ben kiadott művében³⁶.

A Szent Korona szerepében fontos fordulatot jelent II. József uralkodása, aki nemcsak hogy nem volt hajlandó megkoronáztatni magát a magyar koronával, s így az örökös tartományok rangjára süllyesztette Magyarországot, de el is vitette az országból a koronát, és Bécsben állította ki, nem nyilvános helyen ugyan, de a muzealizálás irányába mutató lépésként³⁷. A magyar nemesség, főleg a katolikusok körében nagy felháborodást vált ki e lépés, amelynek emblemikus verse Ányos Pál *Kalapos király* című poémája. Csetri Lajos mutat rá a verssel kapcsolatban, hogy a magyar értelmiség nagyrésze is csak töredékét ismeri Ányos munkájának, ugyanis „amíg a szöveggyűjtemények nemzeti szabadságverset rövidítettek Ányos költeményéből, addig a teljes költemény szövegösszefüggéséből kiderül, hogy a józsefi évtized első haladó intézkedéseire adott katolikus rendi válaszról van szó”³⁸. Csetri másik tanulmányából³⁹ azt is megtudhatjuk, hogy József császár–király uralkodása a protestáns nemességnek inkább ínyére volt, mint a katolikusnak, hiszen vallásszabadságot hirdetett, és megszüntette a szerzetesrendeket, s ezáltal a katolikusok elveszítették privilégiumaikat.

II. József halála előtt a koronára vonatkozó rendeletét is visszavonja. Utóda, Lipót pedig igyekszik visszaállítani a Habsburg-ház és a magyar nemesség jó kapcsolatát, és 1790-ben nemesi bandériumok által kísérvé visszaviteti Budára a koronát, majd Pozsonyban megkoronáztatja magát. „A nemesi nemzet, a rendi Magyarország számára ez a visszavonás roppant jelentőséggel bírt, és olyan lelkes izgalommal fogadták vissza, hogy nyilvánvaló: a magyar kollektív és kulturális emlékezet számára egyként kitüntetett tárgyról van szó.”⁴⁰ József uralkodása ugyanis az addig töretlennek látszó eredetközösségi narratívát is megrengette, hiszen a koronázás elutasításával nem akart bekapcsolódni a magyar nemesi eredetközösségbe⁴¹. Bár II. Lipót beletagolódik ebbe a narratívába, újra maga köré gyűjti a magyar nemességet, amely díszes menettel kísérheti a korona útját és őrizheti azt, ám hamarosan a nyelvi alapú hagyományközösségi narratíva kiszorítja mind a nemesi eredetközösséget, mind

³⁶ Vita S. Stephani regis Hungariae ex latinis et graecis aliorumque gentium monumentis collecta, digesta commentariis et observationibus illustrata, in qua Joannis Schwartzii Hungari heterodoxi adversus initia religionis apud Hungaros christianae et Anglicam Regni Hungariae coronam calumniae refutantur.

³⁷ Vö. Radnóti *i.m.*

³⁸ Csetri Lajos, *A magyar nemzettudat változatai és változásai a jozefinus évtized költészetében*. Amathus, L'Harmattan. Budapest, 2007: 234 (Csetri 2007b).

³⁹ Csetri 2007a, 251.

⁴⁰ Radnóti *i. m.*

⁴¹ S. Varga Pál, *A nemzet mint szimbolikus értelemvilág. Bevezetés a nemzeti irodalom XIX. századi fogalmainak tanulmányozásához*. Alföld, 2002. május.

pedig a hungarus-tudatból fakadó államközösségit, ami a korona helyét is elbizonytalanítja.

A korona visszahozatalának ceremóniája⁴² mentes volt a polémiáktól, amint azt a korabeli magyar sajtó szövegei is alátámasztják. 1790 előtt egyetlen szöveget sem találunk az újságokban, amely a Szent Koronáról szólna, 1790-ben viszont minden újság közöl, profiljának megfelelően, tudnivalókat a koronáról. A Hadi és Más Nevezetes Történetek a koronázásról számol be különleges részletességgel, a Mindenés Gyűjtemény verseket, anekdotát, a Schwartz által már megkérdőjelezett hitelességű Szilveszter-bullát, valamint asszonyok és gyerekek kedvéért készült történeti mű recenzióját közli. A Magyar Kurirban üdvözlő verseket, a Magyar Museumban elmékedéseket találunk. Az 1790-es esztendő azért is jelentős tehát a Szent Koronáról szóló irodalom szempontjából, mivel ekkor kezdenek először magyar nyelven írni e történelmi jelképről, az újságok révén egy szélesebb közönségnek. Elindul a korona népszerűsítésének folyamata szélesebb körben, ami idővel a Szent Korona alá tartozók körének a kitágítását, másfelől szűkítését kellene hogy maga után vonja: a *natio hungarica* mellé, a hungarusok helyett minden magyarul beszélőt bevonni a Szent Korona alá, ahogy később ezt Kölcsey javasolja is. Némiképp ezt a tágítást mutatja, hogy az új típusú, tudós értelmiség⁴³ kezd foglalkozni a korona történetével, de inkább mutatja azt, hogy jelképes tárggyá kezd csupán válni a kultikus, szent ereklye. És amint majd látni fogjuk, a reformkorban nem tud létrejönni a Szent Korona-eszme teljeskörű kiterjesztése minden társadalmi csoportra.

Az 1790 utáni művek hangnemét megvizsgálva megállapíthatjuk, hogy a közvetlenül a visszahozatalra készült szövegek emelkedett hangvételűek vagy ismertető jellegűek, vitának nem találjuk nyomát. A testközelségbe került korona alaposabb vizsgálata azonban elindította az újabb polémiákat a klenódiium körül. Először is észreveszik, hogy „a korona egyáltalán nem olyan, amilyennek évszázadokig ábrázolták”⁴⁴. A Hadi és Más Nevezetes Történetek metszetet közöl a korona régi és új képével, Decsy Sámuel, aki először magyar nyelvű munkában⁴⁵ cáfolatát adja az ismert latin művekben forgalmazott elméleteknek, 32 színes

⁴² 1790. február 21-én Budára érkezik a II. József által visszaküldött Szent Korona, amely 1784. április 13-án a bécsi kincstárban porosodott. A nagyszabású ünnepségsorozatról Kazinczy Ferenc így emlékezik meg: „József elküldé koronánkat, a jeggyűrűt a király és nemzet között, Budára, s akkor lobbanánk örömrre [...] Bandériumok kelének össze minden vármegyében, s egyike jött őrzeni a nemzet kincsét vagy inkább csak tisztelkedni körülé; másik ment, elvégezvén a szolgálattételt.”

(<http://mek.oszk.hu/kiallitas/deskeuj/var/www/deske.hu/oai2/statikus/iras/berszangabor/a-human/h08-16-kazinczy-a-halon-I.htm>)

⁴³ Galavics Géza, *Ősök, hősök, szent királyok*. Történelem – kép. Budapest, 2000. 71.

⁴⁴ Uo.

⁴⁵ Decsy Sámuel, *A magyar szent koronának és az ahoz tartozó tárgyaknak historiája*. Bécs, 1792. Előtte Horányi Elek ír összefoglaló művet közvetlenül a visszahozatal után, de ő még latinul: *De Sacra Corona Hungariae et Regibus eadem redimitis Commentarius*. Pestini, 1790.

rézmetsetet csatol írásához. Az ő munkáját alaposabban értelmezni fogom, most azonban abból a szempontból érdekes számunkra, hogy milyen vitákat váltott ki a tudósok körében. Katona István jezsuita történétíró⁴⁶ és Vajkovic Imre is rögtön cáfoló iratot fogalmazott, akárcsak 50 évvel korábban Schwartz Gottfried ellen az akkori jezsuita történétírók.

1792-ben a császár négytagú vegyesbizottságot állít fel a korona tudományos kutatására, melynek vezetésével Koller József pécsi kanonokot bízta meg, aki 1800-ban adja ki a kutatás eredményeit⁴⁷. Azóta fogalom a „corona graeca” és a „corona latina”. Az első mint Dukasz Mihály ajándéka I. Gézának, a második mint II. Szilveszter pápa adománya Szent Istvánnak. Látható, hogy a tudományosság számára közrebocsátott korona veszített kultikus jellegéből, és míg Schwartz latin nyelvű cáfolata után még visszatérhetett a hagyományos rendi felfogás, addig a nyelv alapú nemzetfogalom kialakulása után már a koronának is megváltozott a helye.

A reformkor az államalapítás mítosza helyett inkább a honfoglalásért forgalmazza, amint Radnóti írja, a Szent Korona választófalat képez nemes és jobbágy között, így a koronatiszteletet az udvarnak kell szorgalmaznia⁴⁸. Ami Werbőczytől Ányos koráig még a nemesi szabadság jelképe volt, a reformkorban az konzervatív, abszolutista és feudális jelképpé válik: Széchenyi gúnyos megjegyzést tesz rá a Stádiumban, Táncsics pedig a jobbágyság képviselőjeként egyenesen gyűlölettel beszél róla⁴⁹.

A továbbiakban a fenti áttekintés segítségével próbálom kontextualizálni a kéziratot. Legfontosabb hipotézisem az, hogy a kézirat töredék létrejöttében, összefoglaló, ismertető jellegéből adódóan, valamilyen aktuális eseménynek kellett közrejátszania, amikor a korona az érdeklődés középpontjába került. Időben elhelyezve a szöveget, megállapíthatjuk, hogy XVIII. századnak kell lennie, hiszen ebben az évszázadban keletkezett szövegek ismeretét mutatja (Schmeizel: 1712, Schwarz: 1740), későbbi viszont sem nyelvezete, sem szemlélete miatt nem lehet. A szerző csupán a régi, nemesi eredetközösség narratívájában született műveket fogadja el hitelesnek, a tudományos megközelítés vagy reformkori eszmék hatását nem érzékelhetjük. A vallásos töltettel bánik kicsit óvatosabban forrásainál: nem szent, hanem magyar jelzővel illeti a koronát, az égi eredetet pedig elveti. A magyar jelző használata a XVIII. század végéhez vezet bennünket, amikor a magyar nyelvűségnek egy jelentős programja indul el, valamint a koronával kapcsolatos jelentős aktuális eseményt is ebben a korban találunk: 1784-ben József császár Bécsbe viteti, 1790-ben viszont az újra visszakérül Magyarországra. Ez az esemény újra a középpontba állította a

---

⁴⁶ Katona István, *A' magyar szent Koronáról doct. Decsy Sámuel től írtt Históriának megrostálása*. Buda, 1793.

⁴⁷ *De sacra regni Hungariae corona Commentarius. Quinque-Ecclesiis 1800.*

⁴⁸ Radnóti *i. m.*

⁴⁹ Bertényi Iván, *A magyar korona története*. Kossuth Könyvkiadó. Budapest, 1986: 149–67.

koronát, és kritikai jellegű vizsgálata helyett jelképként tüntette fel, a korona hazaszállításán résztvevő főurak számára a nemesi szabadságjogok jelképeként. Ezért kapnak fontos szerepet a korona viszontagságai (az országhatáron kívül kerülése, melynek mindig a visszahozás a kimenetele) a Kolozsvári Kéziratban és a kor szövegeiben, és Csetri Lajos megállapítására alapozva ezért emelődik ki Mátyás király alakja a Kolozsvári Kéziratban: annak a példájául emlegették az 1780-as években, hogy, bár Bécsset is elfoglalta, mégis fontosnak tartotta a Szent Koronával megkoronáztatni magát. A Kolozsvári Kézirat szövege egyértelműen vissza akarja állítani a korona elvitele előtti viszonyokat: a nemesi eredetközösségi narratívában való értelmezhetőségét, mely közösségnek a magyar királyi státust is viselő császár is tagja, a viszontagságok leírásánál olyan szerző szövegét parafrázálva, aki örömet fejez ki afölött, hogy a Habsburgokhoz került a korona.

Hogy az 1790-es keletkezést alátámasszam, egy későbbi analógiás esetet villantok fel példaként. A józsefi és a lipóti gesztus az 1867-es kiegyezéskor kerül újra előtérbe, amikor ennek megismétlődését látták Ferenc József alakjában, aki bár 1849 óta uralkodott, csupán 1867-ben koronáztatta meg magát, a kiegyezés, a dualista államszervezetre való átállás jeleként. Ilyen címek bukkantak fel a korabeli sajtóban: *A magyar korona viszontagságai II. József korában* (Bozóky János: Vasárnapi újság 1867/23), *A korona hazajövele Bécsből 1790-ben* (közli Hoffer Endre: Hazánk s a Külföld 1867/16,17), *A koronázás története 1790-ben* (Sürgöny 1865). Az a tény, hogy az 1790-es és az azt megelőző történések analógiákként a későbbi szövegekben, hasonló esetben is feltűnnek, szintén alátámasztja a Kolozsvári Kézirat 1790 körüli keletkezését, ugyanis egy viszontagságos időszak végén tekint vissza egy korábbi bizonytalan időszakra, azaz tekinti át történetét a viszontagságok szempontjából.

Másodsorban pedig azt állítom, hogy a szöveg a sajtó számára vagy önálló kisnyomtatványként való megjelenésre készült, de hogy megjelent-e valahol, azt az eddig áttanulmányozott anyagból nem sikerült kideríteni. Ezt a feltételezést támasztja alá az alcímbe szereplő „közöltetik az érdeemes olvasokkal” szintagma, a cím tipográfiája és a szöveg ismertető, összefoglaló jellege. Hogy mennyire illik bele a kor Szent Koronáról szóló sajtóanyagába és a korabeli történeti irodalomba, azt a következőkben fogjuk értelmezni.

Mivel azt állítottuk, hogy valószínűleg az 1790-es visszahozás eseménye kapcsán, sajtó számára írott szövegről lehet szó, érdeemes számba vennünk, hogyan is jelent meg a Szent Korona a korabeli sajtóban. A korábbi évfolyamok tartalomjegyzékét böngészve azt megállapíthatjuk, hogy az előző években nem sajtótéma a korona, ám miután II. József visszavonta rendeleteit, és a korona hazatérhet, minden újság kötelességének érzi profiljának megfelelően megemlékezni a jeles eseményről és ennek kapcsán a jelképről. Jellegéből adódóan a legváltozatosabb műfajú szövegeket a komáromi Mindenés Gyűjtemény közli.

Az első közölt szövegük egy vers⁵⁰, mely annak alkalmából született, hogy a korona hazavitelekor Komáromban is megtekinthető volt. A szerző Pétzeli József, aki önálló művet is jelentetett meg a koronáról, amint annak Mindenes Gyűjtemény-beli recenziójából kiderül, „az asszonyok s gyermekek kedvéért készítette”⁵¹. Ebben támpontot találhatunk kéziratunk keletkezésére nézve is, ugyanis kiderül, hogy volt igény összefoglaló jellegű művek készítésére, amelyek az újságok révén jóval szélesebb olvasóközönségnek röviden bemutatták a latin szövegek tartalmát. Az első magyar nyelvű lapok ugyanis ekkor kezdenek elterjedni: 1784-ben indul a pozsonyi Magyar Hírmondó, 1787-ben a Magyar Kurir, 1789-ben a Mindenes Gyűjtemény (Komárom) és a Magyar Museum (Kassa). Bár ezek az újságok általában nem hosszú életűek, 1790-ben éppen virágkorukat élik, megteremtene egy új olvasóközönséget (az olvasás második forradalma a XVIII–XIX. század fordulóján Magyarországon is lejátszódott⁵²), amely már nem feltétlenül olvas latinul, és amelyet be akarnak kapcsolni az irodalmi kommunikációba. Így jönnek létre olyan népszerűsítő összefoglalások, mint a Pétzelié vagy a Kolozsvári Kézirat. Szajbély szerint a II. József halálát követően megszorodott röpiratirodalom, a sok kisnyomtatvány az olvasási forradalom katalizátoraként működött. Továbbá hozzájárult mindehhez a magyar nyelvűség nyomtatványokban való terjedése is: „Magyarországon a XVII. században és a XVIII. század első évtizedeiben tapasztalható visszalatinosodás után 1740-től folyamatosan emelkedett a magyar, a német és a szláv, csökkent a latin nyelvű nyomtatványok száma; tény azonban, hogy a század utolsó évtizedéig a magyar nyelvű kiadványokkal szemben a latinok maradtak többségben”⁵³.

Pétzeli szövegéhez abban is hasonlít a kézirat, hogy a korona viszontagságait címbe emeli és tárgyalja. Pétzelinek emellett a „formája” fontos, hiszen láthattuk, hogy 1790-ben jöttek rá, hogy nem olyan, ahogyan azt korábban képzeltek. A viszontagságok ebben a korban különösen fontossá válhattak, hiszen mindig traumaként élte meg a magyar nemesség, ha a korona az országon kívülre került. Egy Mindenes Gyűjteményben közölt vers is tanúskodik arról, hogy a visszahozatal kapcsán felidéződtek a korona különböző elhurcolásai:

„Volt a’ Töröknél, Erdélyben, ’s Tseheknél,
Mint fogoly, múlatott így a’ Németeknél;
De mint e’ rabságból Nemes Hazájába
Visszatért, örökös szép Palotájába.”⁵⁴

⁵⁰ Mindenes Gyűjtemény 1790, III. Negyed 179–81.

⁵¹ Uo. 392–4.

⁵² Szajbély Mihály, *Könyv- és lapkiadás a felvilágosodás idején és a reformkorban*. (http://irodalom.elte.hu/villanyspenot/index.php/1821:K%C3%B6nyv-%C3%A9s_lapkiad%C3%A1s_a_felvil%C3%A1gosod%C3%A1s_idej%C3%A9n_%C3%A9s_a_reformkorban).

⁵³ Uo.

⁵⁴ Uo. 328.

Hogy más szempontból is érveljünk a szöveg 1790-es keletkezése mellett, a kézirat szövegét összevetjük egy a visszahozatal után csupán egy évvel készült művel, Decsy Sámuel írásával. A Bécsben élő, felvidéki származású tudós művében ugyanazokat a forrásokat hivatkozza, melyekből a Kolozsvári Kézirat is tápálkozik, azonban módszeresen cáfolva azokat. Az addigi legelterjedtebb és leghitelesebbnek tartott művet, mely a kézirat gerincét is képezi, így jellemzi: „’a Tudósok mindnyájan Gróf Révai Péternek értelmét követték, aki maga is járatlan lévén görög nyelvben, és a’ régiségek ismeretében, hibásan gondolkodott és irt Szent Koronánk eredetéről. Tsak nem minden honnyai és idegen Tudósok az ő értelmében nyugodtanak meg, következésképen, vak vezérekkel egyetemben fényes nappal is botorkáztanak.”⁵⁵ A XVIII. században bekövetkezett változásokat azonban üdvözli, melyeket elsősorban a már általunk is többször emlegetett Schwartz Gottfriednak tulajdonít, aki kritikusan tudott viszonyulni a Révai-féle hagyományhoz.

Decsy azt is megmutatja, honnan származnak Révainak azok a szerinte hibás vélekedései, amelyek aztán a köztudatba is beépültek. Ehhez először is összefoglalja, mit mondanak a „régiek” a korona származásáról: Platinára hivatkozva az egész magyar koronairódom, Révai, Schmeizel és Kollár Ádám is Nagy Konstantinnak tulajdonítják a készíttetését, II. Szilveszter pápának pedig az adományozását. Chartuitius nyomán pedig azt is beépítik műveikbe, hogy a lengyel hercegnek, Miceslausnak szánta volna a pápa a koronát, ám egy angyali látomás hatására mégis Istvánnak küldte el⁵⁶. Ha megfigyeljük a neveket, láthatjuk, hogy Kolláron kívül mindenik történetírót név szerint is említette a Kolozsvári Kézirat szerzője, így természetesen a Nagy Konstantin–II. Szilveszter vonalat követi. Ezt oly módon cáfolja Decsy, hogy jogtalanak tartja a pápák koronaosztogatását, mert kimutatja, hogy már Gézá és Toxus nevű apját is királynak nevezik a korabeli krónikák. Szent István elsőségét ezzel érvényteleníti, és a magyar királyság kialakulását elválasztja a kereszténység felvételétől, ezzel is leválasztva a vallásos képzeteket a koronáról. A végén arra a következtetésre jut, hogy „sem az angyali, sem az apostoli, sem a szent nevet nem érdemli”⁵⁷. Turai Tünde szerint ezzel az a célja, hogy a magyar királyságot mint belső autonóm államszerveződést mutassa be, és ne mint más hatalmaktól függőt⁵⁸.

További egyező hivatkozásokra is találhatunk Decsy műve és a kézirat összevetésekor: a Habsburg-családdal kapcsolatban: Bonfini krónikáját és Gerardus Roo munkáját mindketten hivatkozási pontnak tekintik. Fontos egyezés továbbá, hogy a kézirat által idézett pápai levelet teljes terjedelmében közli érdekességképpen Decsy, majd kétségbe vonja hitelességét, ahogy azt Schwartz

⁵⁵ Decsy *i. m.* 76.

⁵⁶ Uo. 86.

⁵⁷ Uo. 101.

⁵⁸ Turai *i. m.*

is tette⁵⁹. Mivel a Mindenes Gyűjtemény is teljes terjedelmében közölte a levelet Decsy műve és a Kolozsvári Kézirat mellett, arra következtethetünk, hogy az 1790-es koronázás kontextusában ismét népszerűsége tette szert, és Decsyn kívül, aki dicsérően beszél Schwartz eredményeiről, mindkét forrásunk figyelmen kívül hagyja, hogy bizonyították hiteltelenségét.

A fentiek alapján látható, hogy Decsy Sámuelnek és a kézíratszerzőnek ugyanaz a szövegkomplexum állt rendelkezésére, ugyanazokat a műveket ismerték és használták, ám nem egyformán. Míg a kézirat a latin nyelvű források parafrázálását végzi el csupán magyar nyelven, értékítéletet csak az elutasított elméletekhez fűz, a név szerint említett „régí írók” eredményeit szentesíti, az alcímbe emelt „hiteles” jelző által is. Decsy azonban pontokba szedi ezen régi írók állításait, és azokat rendre cáfolja, „megrostálja”. A két szöveg között további rokonságot mutat, hogy külön fejezetet szentelnek az eredetnek, majd utána a viszontagságok következnek. A két szöveget olvasva rekonstruálhatjuk, hogy az 1790-es évek elején mit tudtak a Szent Koronáról, honnan kellett majd a tudományos kutatásnak elindulnia.

Decsy Sámuel szövege mellett azonban még legalább három olyan traktátusszerű szöveg születik ebben az időszakban, amelyek azonos forrásokból táplálkozva, azonos problémás pontokat tárgyalva különböző eredményekre jutnak⁶⁰, ami szintén ebbe a vonulatba kapcsolja a Kolozsvári Kéziratot.

Nyomtatott analógia: Pétzeli József művei

Pétzeli József munkáival a kézirat forrásainak feltárása és kontextualizálása során találkoztam. Több fogódzót is találtam Pétzeli és Mindenes Gyűjteménye lapozgatása közben a kézirat megközelítéséhez, melyekről már a dolgozat első részében is szóltam: a korona kapcsán 1790-ben felmerülő jellegzetes témák (története, viszontagságai, formája), „asszonyok és gyermekek kedvéért” írt összefoglaló mű, és ami talán a legizgalmasabb, de eddig nem került említésre, az a reformátusság és koronatisztelek összefüggése⁶¹. Termékeny vállalkozásnak tűnik egy kéziratban maradt, csak szűk körben, vagy egyáltalán nem terjesztett szöveg mellett olyan szerzőhöz rendelhető, közölt szövegeket is

⁵⁹ Decsy *i. m.* 90–5.

⁶⁰ Ondrejovics Bálint, *Józan elmélkedés a' magyar Szent Korona eredetéről, a' mostan támadott új világosítók ellen.* Pest, 1794; Pétzeli József, *A' magyar koronánk rövid históriája.* Komárom, 1790; Weszprémi István, *Magyar országi öt különös elmélkedések.* Pozsony, 1796. Erről született Bodnár Király Tibor előadása, amely a „Van a' politikának és az igazgatás mesterségének is a' maga poezissa, maga ideálja” című konferencián hangzott el 2009-ben az ELTE-n. Címe: *História és nyilvánosság. A XVIII. század végi szentkorona-diskurzus kontextusai.* Az előadás írott változata az alábbi linken érhető el: szijarto.web.elte.hu/konf2009/bodnarkiralytibor.doc

⁶¹ A XXX. Jubileumi OTDK-n is felhívta figyelmemet a zsűri ezen vonal fontosságára, Hermann Zoltán bátorítása nyomán azt is feltételezni merem, hogy Pétzeli tükrében a Kolozsvári Kézirat egy reformátusok számára készült összefoglaló műként is felfogható.

megnézni, amelyekkel kapcsolatban több paratextus áll rendelkezésünkre az értelmezéshez: a szerzői név és életrajz, Pétzeli életműve, kiadói tevékenysége és abban a koronáról szóló szövegek helye, a szerző valláshoz és hatalomhoz való viszonya.

Pétzeli József a Mindenés Gyűjtemény és a Komáromi Tudós Társaság alapítója, aki református papi családból származott. A debreceni kollégiumból külföldi egyetemekre küldték (Lipcse, Jéna, Bern stb.). Hazatérve Komárom prédikátora lett, ahol a tudós társaság és az újság mellett nyomdát is működtetett. A felvilágosodás korának franciás műveltségű írója, leginkább fordításairól ismert⁶² (Voltaire: Zaire, Henriás). Az ezópuszi és lafontaine-i fabulák magyarítását és átköltését tartják még jelentős megvalósításának. A Bessenyei és Kazinczy közti időszak legnagyobb irodalomszervezőjeként tartják számon. Híve a felvilágosodásnak, tisztelője II. Józsefnek, műveiben is gyakran foglalkozik az ő alakjával. Protestánsként tipikusan az az értelmiségi, aki fellélegezhet II. József uralkodása alatt, hiszen „a kalapos király” visszavett a katolikusok privilégiumaiból. Az 1711–1780-as időszak a Regnum Marianum kora, a protestánsok számára „babiloni fogság”, amikor beszűkülnek a Nyugat-Európával fenntartott szellemi kapcsolatok, katolikus cenzúra alatt állnak a szerzők. Ezt szabadítja fel II. József politikája⁶³. Pétzelivel ellentétben viszont Ányos Pál, a Kalapos király szerzője, József bírálója a privilégiumok elvesztői közé tartozik. Az uralkodóhoz és ezáltal bizonyos gesztusaihoz való viszony tehát a felekezetiesség által is meghatározott.

Érdekes paradoxona alakjának, hogy miközben tudjuk, hogy figyel Franciaország fele, hiszen franciából fordít, az ott zajló polgári forradalom idején ő éppen egy rendi jelkép, a magyar Szent Korona iránt tanúsít meglehetősen lelkesedést. Még a korona történetét összefoglaló művét is egy Corneille-idézetrel kezdi, valamint beszél a hasonlóságokról a magyarok és a „régii franciák” koronázási szokásai között.

Kovács Ákos András és Szücs Zoltán Gábor *Hogyan olvassuk a XVIII. század magyar politikai irodalmát?* című tanulmányában olyan fontos szempontokat vet fel, amelyek Pétzeli szövegeinek értelmezésénél is hasznunkra válnak. Szerintük „1708 és 1848 között (amit a szerzőpáros a működő rendi alkotmány korának nevez) Magyarországot felekezetiileg, rendileg, etnikailag, nyelvileg, professzionálisan vagy éppen regionálisan tagolódó politikai szubkultúrák sűrű szövedéke hálózta be”⁶⁴, így lokális nyilvánosságok jöttek létre. Ebből az is következik, hogy Pétzeli hatását sem kell országos jelentőségűnek felfognunk, annak ellenére, hogy nyomtatásban megjelenő, valamint sajtóban is népszerűsít-

⁶² *Magyar Életrajzi Lexikon*, <http://mek.niif.hu/00300/00355/html/ABC11587/11999.htm>

⁶³ Vö. Mester Béla, *Magyar felvilágosodás – német vagy skót?* In: Ludassy Mária (szerk.) *A magyar felvilágosodás álmai és árnyai*. Áron Kiadó, Budapest, 2007: 395.

⁶⁴ Kovács Ákos András – Szücs Zoltán Gábor, *Hogyan olvassuk a XVIII. század politikai irodalmát?*, Korall 2009. 35. sz.

tett vagy közreadott művekről van szó. Ehelyett Pétzeli szövegei és a Kolozsvári Kézirat két olyan lokális nyilvánosságot teremtő politikai szubkultúra megnyilvánulása lenne, amelyek valamiképpen összekapcsolódnak egymással, főleg felekezeti síkon, ugyanakkor valamiképp a birodalmi és az összeurópai politikához képest is megvizsgálhatjuk őket. „Pétzeli miközben nevelő célzatú munkáin dolgozott, szinte biztos, hogy kapcsolatba került a későhumanista politikai kultúrával, ezen belül is a tacitizmus⁶⁵ hagyományával. Ugyanakkor kijelentésünket azonnal módosítanunk is kell, mivel Pétzelinél a nevelés programja összefonódik a magyar nyelv és irodalom népszerűsítésével. Így olyan problémákhoz is köze van, mint a XVIII. század végén formálódó nemzet fogalma⁶⁶. A nemzet szemantikai köréhez tartozik a kor röpiratvitái alapján a szabadság, közjó, (nemzeti) nyelv, polgár, nép, ország, illetve a magyar korona és az ahhoz tartozó képzetek⁶⁷. Pétzelinél a nyelv és a korona emelkedik ki mint a nemzeti identitás alapvető jelképei. Ez azért speciális eset, mivel kizárólag a XVIII. század végére, II. Lipót megkoronázása utáni néhány esztendőre jellemző a korona össznemzeti jelképpé emelése. Amint az a kézirat kapcsán megejtett összefoglalóból is kiderül, előtte a nemesi szabadság jelképe, a reformkorban pedig már nem tudják elfogadni. Ez a szűk időszak egybeesik azzal az intellektuális pezsgéssel, a politikai irodalom virágzásával, amelyet az 1790–91-es országgyűlés indított el. Ezt a különleges összefonódást külön fejezetben fogom tárgyalni. „Ami tehát eszmetörténeti szempontból az 1790-es évek első felének politikai irodalmát rendkívül érdekessé teszi, az tulajdonképpen a kollektív politikai-közösségi útkeresés stratégiáinak és fogalmainak egymáshoz feszülése.”⁶⁸ Az alábbiakban Pétzeli útkeresését, sajátos nemzetiesítő diskurzusát fogjuk figyelemmel kísélni.

Pétzeli koronáról írt művei

Pétzeli önálló nyomtatványként a koronáról az alábbi műveket közölte:

– A magyar koronának rövid históriája; mellyet az aszszonyok és jó gyermekek kedvéért szedegett öszve. Komárom, 1790 (Szabó Ervin Könyvtár, Budapest Gyűjtemény, BALL 340/2) – A magyar koronához, mikor ezen drága kincs ezen folyó hónapnak 20. napján Budára lett levitetetésekor, Komárom alatt megállapodott, s az ország utján kicsinyektől s nagyoktól fő-hajtással tiszteltetett. Buda, 1790. – A sz. koronának a magyarokhoz intézett köszöntési. Mellyet írt ...

⁶⁵ A koraiújkorai tacitista történetírása szerint a források történeti értéke abban keresendő, hogy mennyiben képesek tanulságokkal szolgálna a jelen kor számára. A tacitizmus Európa-szerte a XVI–XVII. században élte fénykorát. Leghíresebb művelőjének a holland humanista, Justus Lipsiusnak tanítványai között magyar diákokkal is találkozhatunk, pl. a témánk szempontjából megkerülhetetlen Révai Péterrel, a későbbi koronaórral.

⁶⁶ Bodnár–Király *i. m.*

⁶⁷ Kovács–Szűcs *i. m.* 160.

⁶⁸ Uo.

Nov 28. napján 1790-ben, mikor ez a drága kincs Posonból lett visszajövetelekor Komárom alatt megállapodott, s az elébe kiment sokaságtól kéz tapsolással fogadtatott. Komárom, 1790. – Háláadó prédikáció melyet a fels. római császárnak, Magyarország örökös királyának, II. Leopoldnak Posonban lett meg-koronáztatásának innepekor készített. Komárom, 1790. Látható tehát, hogy műfajilag igencsak színes a szövegek köre: a prózai művek egyike történeti traktátus, a másik beszéd a koronázás alkalmából. Verses formában íródott ugyanakkor két köszöntő, egyik a koronához, a másik a korona nevében. Az alábbiakban részletesebben egy prózai művet elemzek, azok közül is a történeti munkát a Kolozsvári Kézirattal mutatott rokonsága miatt.

Ezen műveken kívül folyóiratában helyt ad különböző rövidebb szövegeknek is a koronával kapcsolatban, melyeknek szerzősége nem egyértelmű. Találunk például egy latin nyelvű ódát a koronához⁶⁹, A Korona História todalékja⁷⁰ címen megnevezett kiegészítést Pétzeli történeti munkájához, rövid, négysoros üdvözlő verseket a koronához, anekdotát a koronáról stb. A folyóiratban elszórt szövegeknek nem szentelünk külön fejezetet, ezeket ugyanis a Kolozsvári Kézirat kontextualizálása során vázlatosan ugyan, de feltérképeztük, néhány még el nem hangzott megállapítást azonban tehetünk ezeket illetően. Paradox módon hat például a latin nyelvű óda beillesztése egy olyan folyóiratba, amelynek célja a magyar nyelvű olvasás terjesztése, és a magyar nyelvet oly sokszor összekapcsolja a koronával a szövegek során.

Pétzeli koronatörténete

Pétzeli históriája két részből áll, akárcsak a Kolozsvári Kézirat. Az első rész címe *A Magyar Országi Koronának formája s eredete*. A forma és az eredet nem véletlenül kerül egymás mellé, ugyanis a görögös formából magyarazza a királyi ékszer származását. Két lehetőséget villant fel: vagy, ahogyan Révai is gondolta, Konstantin császár ajándékozta I. Szilveszter pápának, és a megőrzött koronát adta II. Szilveszter Istvánnak, vagy a görög koronák mintájára maga II. Szilveszter készítette. És csak röviden ugyan, de megemlíti az Astriktól való elküldést. A Kolozsvári Kézirattal ellentétben azonban a koronát nemcsak mint önmagában álló jelképet tárgyalja, hanem felsorol további koronázási jelvényeket is: püspöki kereszt, királyi kard, aranyalma, királyi pálca, saruk, királyi palást. Ez eredet tárgyalásának további része azt is bemutatja, hogyan történtek a Rákos mezején a királyválasztások, hangsúlyozva, hogy a magyar nemesség maga választotta királyát, a király hatalmát a koronától kapta.

A történeti munka második részének címe nagyon hasonlít a Kolozsvári Kézirat második részének alcíméhez: *A Koronának nevezetesebb viszontagságai s' a Hazából lett kibújdosásai*. Második részként tehát újra a viszontagságokat

⁶⁹ Mindenés Gyűjtemény. III. negyed, 1790, 52.

⁷⁰ Uo. 165.

látjuk, minden valószínűség szerint újra Révai alapján. Bár Pézteli kevesebb viszontagságot emel ki, mint a Kolozsvári Kézirat (Károly Róbert koronaszerezése, majd Kis Károly esete, Mátyás király visszaszerzi a koronát, Zápolya János harcol a koronáért), szövegszerűen is nagyon hasonlítanak egy egyes történetek egymásra, valószínűleg mindkettő (Kolozsvári Kézirat és Pézteli összefoglaló műve) Révai művének szabad és szelektált fordítása. A Kolozsvári Kézirat, bár szerzője saját napjaiig ígerte a korona történetét, félbeszakad, Pézteli viszont tényleg saját koráig, II. Lipót koronázásáig viszi végig a viszontagságokat, azt, valamint korábban a korona hazahozatalát igencsak részletesen leírva. „Mindenik Rendnek Magyarossan öltözött Trombitásai voltak. Mindenik Mágnásnak két két pompásan öltözött huszár lovagolt utána. A Magyar Dámák is le-vetkezvén idegen tollaikat, s költsönzött köntöseiket, Magyar ruhába öltöztek, és a Koronának elfogadására kocsikon indultak”⁷¹. A ceremóniának tehát egyik legfontosabb eleme a magyar ruha, a másik a fegyver, ugyanis a nemesek felfegyverkezve, kivont karddal vonultak a korona előtt. Pézteli szerint ennek még a németek is csodájára jártak. Ezzel egyszerre legitimálja a magyarok másságát, elkülönülését, hiszen saját nemzeti karakterük jön létre a viselet és a koronatisztelet által, és a birodalmi eszmét, a több nép békés egymás mellett élését: „Sok Németek jelen voltak e pompán Austriából és Bétsből, akik azt eléggé bámulni nem győzték, ditsérték a Magyar Grófoknak s Grófnéknak Magyar öltözetjeiket. Nem kevésbé tetszetek nekik a paripáknak ugrásaik, és a mezítelen kardoknak villogtatásaik”⁷². A leírásból látszik, hogy nemesi ünnepegről van szó: grófok és grófnék ünnepe ez, ám mindennek leírása egy olyan műben jelenik meg, amely az előszó tanúsága szerint asszonyoknak, szegény parasztoknak és gyerekeknek szól. Talán ezek az olvasók (nem tudni, mennyien lehettek, vagy egyáltalán valóban olvasták-e ezen rétegek a munkát) ámulhattak a díszes ruhákon és parádés felvonuláson, de a koronát mint jelképet nem érezhették magukénak. Pézteli olcsó és rövid művet akar az új olvasók kezébe adni, az olvasást akarja megszerettetni és a magyar nyelvet művelni, de hangvételében, megfogalmazásaiban nem vonatkoztat el a nemesi olvasórétegtől.

Korona és magyarság

Péztelinek nemcsak az eddig tárgyalt művében, hanem újságja különböző kisebb lélegzetvételi szövegeiben is tetten érhető a számára két fontos jelkép, a korona és a magyar nyelv együttes megjelenése. Ez azért fontos tény számunkra, mert egy többször emlegetett, de speciálisan csak az 1790–95 közötti öt évben népszerű nemzettudat létét támasztja alá, és kontextusba helyezi a Szent Korona iránti tisztelet és érdeklődés fokozódását. A Kolozsvári Kézirat esetében ugyanis nem tudtuk semmilyen más jelképpel kapcsolatba hozni a koronának mint

---

⁷¹ Uo. 29.

⁷² Uo. 31.

jelképnek tiszteletét, nem lehetett sem a többi magyar jelkép, sem az európai trendek viszonylatában értelmezni. Itt láthatjuk, hogy a magyar nyelvvel, és nem annyira erőteljesen, de a magyar viselettel (l. a koronát kísérő bandériumokat és Pétzeli versét) is kapcsolatban áll, de Pétzeli összehasonlítja a régi francia koronázási szokásokkal is. Ami ebből látható, hogy nem egy kortárs európai kontextusba helyezi a klenódiomot, hiszen a kortárs Európa a francia polgári forradalom Európája, hanem egy évszázadokkal korábbi Európa kontextusába, amikor, Pétzeli versének tanúsága szerint Magyarország volt Európa legszebb és legbékésebb helye. Egyféle aranykormítosz körvonalazódik itt, ahol az aranykor akkor tér vissza az országba, amikor a korona. Itt nem a felvilágosult haladáseszmé játsza a főszerepet, hanem a ciklikusság, a visszatérés az aranykorhoz. Ennek az időszemléletnek az előképek is fontos kellékei, ilyen például Mátyás király mint a korona visszaszerzőjének előképe: „Melly böldeg napokkal biztatatná Hazánkat az, hogy 300. Esztendő múlva, a mely esztendőben ő meghalt, abban tészünk Koronát II. Leopold fejére”⁷³. Ezzel az idézettel kapcsolatban is eszünkbe juthat a Kolozsvári Kézirat, pontosabban annak Mátyás király érdemeit taglaló részlete, ahol Révai Péter rövidebb munkáját kiegészítve Mátyás szerepe részletesebbé válik. A Mindenés Gyűjtemény szövege, amely azt állítja, hogy „II. Leopoldban Mátyás támadott fel”, nemcsak a korona visszaszerzésére érti a hasonlóságot, ugyanis annak kapcsán jött elő a hasonlat, hogy Lipót csökkentette az adókat. A szimbolikus előképjelleget gazdaságpolitikai sikra is kiterjeszti, és Mátyás népszerűségét használva fogadtatja el újabb aranykorként a Lipót-korszakot. Pétzeli meghálálta uralkodóinak azt a kiváltságot, hogy újságot és nyomdát működtethetett Komáromban: II. Józsefet dicséri és dicsérteti, II. Lipótot Mátyás utódjának nevezi, megerősíti a királyság és jelképeinek tiszteletét, és ezért még azt is megtehetette, hogy a magyarnyelvűséget, vagy éppen Erdély és Magyarország egyesülését szorgalmazza⁷⁴. A korona mint magyar jelkép elfogadása késleltethette ugyanis a republikanizmus megjelenését.

A Mindenés Gyűjtemény számtalan szövege emlékezik meg a magyar nyelv nagyszerűségéről. Publikáltak szöveget *A magyar nyelv dicséretére* címmel, de a magyar nyelv mindenre alkalmas volta is tematizálódik. A magyar nyelv művelésében azonban elsőbbséget tulajdonít saját felekezetének, és ennek elismerését ráadásul a katolikusok szájába adja (katolikus atyafiak levele a Mindenés Gyűjteménynek): „A Protestánsoknak ditséretekre meg kell vallanom, hogy eleitől fogva ők voltak leg-inkább Magyar nyelvünknek s Nemzeti bélyegünknek őrizőjik. Ha ők nem lettek volna, talán mind nyelvünk, mind Nemzeti characterünk eltöröltetett volna”⁷⁵.

A korona és a magyar nyelv mély összekapcsolódására példaként álljon itt egy anekdota, amelyet szintén a Mindenés Gyűjtemény közöl: „Mikor a Sz.

⁷³ II. Leopoldban Mátyás támadott fel. In: Mindenés Gyűjtemény, IV. negyed, 124.

⁷⁴ Erdély egyesülhetne Magyarországgal. Uo. 102.

⁷⁵ Uo. 283.

Koronát Budán a ládából ki akarták venni, igen nehezen fordult az egyik kults, azért is némelyek már Schlossert is akartak hívatni. Eggy Magyar Úr meg-hallja, hogy Schlossert emlegetnek: Magyarúl beszéljünk, Uraim, a ládához, mindjárt meg-nyíllik az. Alíg mondotta-ki e szót, hogy ki is nyílt a láda.”⁷⁶ Az anekdota magáért beszél, és a Mindenés Gyűjtemény idézett szövegeinek kontextusában még inkább értelmet nyer. Azt modhatnánk, hogy az egész újságnak ez a két kiemelt témája, különösen az 1790-es évfolyamban.

Itt újra kapcsolatot teremthetünk a Kolozsvári Kézirattal, ugyanis feltűnő a Magyar Korona megnevezés használata, mind a kéziratban mind Pétzelinél. Pétzeli ugyan szentnek is nevezi, de történeti művének címében ő is a Magyar Korona históriájáról beszél. Ennek alapján nem tartom elhibázottnak azt a feltételezést, hogy a Kolozsvári Kézirat egy, a Pétzeliéhez hasonló vállalkozás lehetett volna, ha kiadásra kerül (vagy már volt is, kéziratban terjedve): tekintélyes történeti források alapján (elsősorban Révai Péter munkái) írott (fordított, parafrazált, szelektált) magyar nyelvű történeti munka, amely a nyelv alapú nemzetfogalommal össze próbálja egyeztetni a korona rendi alapú jelképét. Az új olvasóközönséget célozza meg, viszont a reformkor tanúságaiból ítélve nem éri el őket, hiszen a korona kikerül a promovált jelképek közül, és majd 1867-ben kap újabb jelentőséget.

Következtetések

A Kolozsvári Kézirat, mivel kultusztárgy, a magyar Szent Korona eredetét és történetét dolgozza fel, jeles alkalomra készülhetett. Ezt egyrészt összefoglaló jellege is alátámasztja, amire a Mindenés Gyűjtemény hasábjain analógiát is találtunk. Másrészt alátámasztja az a szövegtörzs, amely a korona Bécsből Budára való hozatala alkalmából született, és amelyben a Kolozsvári Kézirat szemléletét és forrásait tekintve is jól elhelyezhető, különös tekintettel a fentebb elemzett Pétzeli-művekre.

Szemléletileg a nemesi eredetközösségi narratívába íródik bele, amit szelekciós eljárásának köszönhet: olyan XVII–XVIII. századi szerzők műveit parafrazálja és dolgozza össze, amelyekben a Szent Korona mint a nemesség és a királyi közösségének a jelképe jelenik meg. Ez a szemlélet volt jellemző Lipót császár magyar királlyá koronázásakor is: II. József kalapos királysága után újra létrejött a közösség a magyar nemesek és uralkodójuk között. Ehhez az eseményhez való kapcsolódását támasztja alá a korona elhurcolásainak, elrablásainak és újra magyar földre kerüléseinek kiemelt tárgyalása is. A XVIII. század kultuszromboló elméleteit nem fogadja el, és csupán a „hiteles régi írók” gondolatait kívánja megosztani.

A nemesi eredetközösséget legitimáló korona történetét azonban szélesebb közönséggel szeretné megismertetni a Kolozsvári Kézirat szerzője, ugyanis a

---

⁷⁶ *Egy anekdóta a magyar koronáról.* Uo. 368.

latinul tudók számára jól ismert könyveket foglalja össze anyanyelven, feltehetőleg egy új magyar nyelvű médiumon, az újságon keresztül.

Az 1790-es eseménnyel való kapcsolatát az is mutatja, hogy forrásai ugyanazok, amelyeket az 1791-es Decsy Sámuel-könyv, illetve Pétzeli is használ, csak míg a Kolozsvári Kézirat azok szemléletét, állításait elfogadja (Pétzelihez hasonlóan), addig Decsy a felvilágosodás kritikai gondolkodásának szellemében megkérdőjelezi Hartvik püspök, Révai Péter, Schmeizel Márton évszázadokon keresztül forgalmazott elméleteit.

KÖLLŐ ZSÓFIA

RELATĂRI DESPRE SFÂNTA COROANĂ ÎN MANUSCRISE ȘI TIPĂRITURI DE LA SFÂRȘITUL SECOLULUI AL XVIII-LEA

(Rezumat)

Lucrarea se bazează pe un text despre istoria Sfântei Coroane al Ungariei. Manuscrisul se găsește în Biblioteca Academiei Române din Cluj, însă nici data scrierii, nici autorul, nici eventualul loc unde a apărut nu este cunoscut. Lucrarea încearcă să plaseze acest text fără prea multe paratexte într-un context istoric și de istoria ideilor. Ipoteza lucrării este că manuscrisul menționat a fost scris în jurul anului 1790, când, după ce împăratul Iosif al II-lea a dus-o în Viena, Coroana a ajuns înapoi în Ungaria, și astfel a revenit în centrul atenției. Acest lucru se întâmplă într-o epocă în care, pe lângă concepția de națiune bazată pe ordini și clase începe să se contureze și cea bazată pe limbă și cultură, astfel se nasc și primele narațiuni despre Sfânta Coroană, toate în limba maghiară, însă din perspective foarte diverse. Lucrarea își propune să cerceteze legătura între concepția de națiune și literatură, cu ajutorul manuscrisului și studii, respectiv texte jurnalistice contemporane.

HÁROMSZINTŰ ASPEKTUALITÁS A MAGYARBAN

E cikk megírására Németh Boglárka két rendkívüli tájékozottságról tanúskodó és korrekt ismertetéseket tartalmazó tanulmánya készített: *Az aspektuselméletek összehasonlító vizsgálata*. NyIrK. LIV. évf. 2010/1. 37–87; *Az aspektus a magyar nyelvben különös tekintettel a statikusságra*. Doktori értekezés. Kolozsvár, 2011. 180 l.

Bevezető megjegyzéseim:

1) Az aspektus témára ráillik az a latin mondás, amely szerint *Grammatici certant et adhuc sub iudice list est*. 'A nyelvészek állandóan vitatkoznak és a vetélkedésük sohasem ér véget'. Jelen esetben is ez történik, mert „az aspektualitás problémaköre egyike a legvitatottabb és a legváltozatosabb elméleti keretekben tárgyalt nyelvészeti témáknak“ (N. B. 2011: 6).

2) Nyelvészek, akiknek aspektuselméletét N. B. részletesen ismerteti vagy utal rájuk, a következők: Binnick 1991, Pátrovics 2004, Kiefer 2006, Kiefer – Ladányi 2000, Gyuris–Kiefer 2008, Vendler 1967, Comrie 1976, Dahl 1985, Smith 1991, Dowty 1986, Klein 1994, Borik–Reinhart 2004, Tenny 1994, Rappaport 2008, Michaelis 2002, Verkuyl 2005, Boland 2006, Levin–Rappaport 2005, Boland 2006, Alberti 1996, Dahl–Hedin 2000, Bene 2005, Bartos 2008, É. Kiss 2004, Rothmayr 2009, Pete 1986, 1994, Maleczki 2001, Csirmaz 2006, Wacha 2001.

3) Az értekezés olvasása során a következő **aspektus elnevezésekkel** találkozunk: *állapotaspektus, progresszív aspektus, perfektív és imperfektív aspektus, befejezett és folyamatos aspektus, habituális aspektus, nézőponti aspektus, szituációs aspektus, telikus/ atelikus aspektuális kategóriák, fázisaspektus, inherens szituációs aspektus, duratív aspektus, eseményaspektus, mondataspektus, perspektivikus és kvantifikációs aspektus, ingresszív, egresszív, egzisztenciális aspektus*. Az aspektusrendszereket a főaspektusok és alcsoportjaik szerinti leírás áttekinthetőbbé tehetné volna.

4) Metanyelvészkedés avagy a nyelvoktatást is segítő nyelvreírás. A XX. század második felében elsősorban Noam Chomsky (1928–) amerikai nyelvész munkássága nyomán a leíró nyelvészetben olyan gyakorlat honosodott meg, amely újabb és újabb (részben általa) módosított metanyelvészeti elméletekre támaszkodott. Ezeknek transzformációs, nem transzformációs és konstrukciós változatai születtek:

Transformational grammars:

1. standard theory (ST)	1957–1965
2. extended standard theory (EST)	1965–1973
3. revised extended standard (x-bar theory (REST)	1973–1976
4. principles and parameters theory (P&P): theta criterion, projection principle, agreement principle	1981–1990
4/a. government and binding theory (GB)	1981–1990
4/b. minimalist program	1995– present

Non-transformational (monostratal) grammars:

1. relational grammar (RG)	1880–1990
2. lexical-functional grammar (LFG)	1970
3. generalized phrase structure grammar (GPSG)	1970–1985
4. head-driven phrase structure grammar (HPSG)	
5. categorial grammar	
6. tree-adjoining grammar (TAG)	
7. constructive grammar.	

A konstrukciós nyelvtan változatai:

1. full-entry model: NP, VP, ADVP, PP 'prepositional phrase'
2. usage-based models: pragmatikai alapú modellek
3. default inheritance model: redundáns elemeket tartalmazó szerkezetek
4. complete inheritance model: redundáns elemeket kizáró szerkezetek
5. goldbergian/lakovian construction grammar
6. cognitive grammar: a szerkezetek jelentésének vizsgálatát helyezi előtérbe.
7. radical construction grammar: nyelvtipológiával is foglalkozik
8. embodied construction grammar: jelentéseket is vizsgálja.

Balázs Géza–Takács Szilvia *Bevezetés az antropológiai nyelvészetbe* (2009) főként pragmatikai jellegű problémákat feldolgozó könyve páratlan a magyar nyelvészetben.

A felsorolt irányzatokhoz és változataikhoz eltérő műszavak rendszere is járul. Ezzel kapcsolatban érdemes elgondolkodnunk Ja. G. Tesztelecnek azon értékelésén, amelyet Chomsky *Minimalista programjának* egyes téziseit lelkiismeretesen és diszkurzív stílusban tárgyaló L. Haegeman (1994), A. Radford (1997a), J. Uriagereka (1998), J. Ouhalla (1999), P. W. Culicover (1997) vaskos köteteihez fűz:

'Ahhoz, hogy ezek közül bármelyiket valamennyire is alaposan feldolgozzuk, nem sokkal kevesebb időre és erőfeszítésre van szükségünk, mint az arab vagy a szanszkrit nyelv elfogadható szinten való elsajátításához'. „Чтобы проработать любой из них сколько-нибудь основательно, требуется немногим меньше времени и усилий, чем для того, чтобы на приличном

уровне овладеть арабским или санскритом”. (*Введение в общий синтаксис* M. 2001: 627).

Ez lényegesen kisebb mértékben, ám érvényes a N. B. két munkájában található különböző irányzatokat ismertető terminusok közötti sikeres eligazodásra, a hozzájuk kapcsolódó elméletek elsajátítására, azok összeegyeztetésére illetve elhatárolására is. Mérlegelendő az új műszavak bevezetésének indokoltsága is. Az angol *modifier* magyar megfelelője ’bővít-mény’ (így a Kiefer által bevezetett ’időmódosító’: időhatározó). Az időhatározók lehetnek időmódosítóak: *tegnap, holnap* stb. Az angolban több időalak van, így az időmódosító időhatározók száma is több: *just, lately, recently, last year, during these last three days, (for) a long time* stb. (Bozai Ágota szerk. 1993: 450 stb.). A magyar ’**aspektusmódosító**’ időhatározók nem mindig megbízhatóak: *Percek alatt ott voltak a mentők. Ez alatt a két hét alatt semmit se olvasott.* N. B. (41.) Elméletének ismertetésekor N. B. (41.) megállapítja, hogy az *eat an apple* ’eszik egy almát’ szerkezetben az igének *inkrementális* ’végponthoz érő kimérő skálát’ megnevező argumentuma van. Ennek a **kimérő skála** terminusnak a ’honosítása’ nagy jelentőségű. Cáfolja azokat az állításokat, amelyek szerint a befejezett igék punktuális aspektusúak. Erre R. L. Trask szótárában (1993:224) példaként Comriere (1976) utalva a *Hillary reached the summit of Everest.* ’Hillary elérte a Himalája csúcsát, a Mount Everestet’ mondat szolgál. A kimérő skála szerint a belső véghatárpontnak előfolyamata, a kezdő belső határpontnak pedig utófolyamata van. *Eleredt az eső, és negyven napig esett.* (Özönvíz).

5) Némelyik (elvértve előforduló) mondat nem szerencsés, meglehetősen mesterkél: *’Éppen mászott fel a fára’, amikor Anna megérkezett.* (2011: 84). *’Tetejéig megmászta a létrát’* (2011:44). Vö.: *’fára mászott, Felmászott a létra tetejére’*. Az a benyomásom, hogy N. B. az angol mondatok fordításakor itt-ott az angol szerkezet visszaadására törekedett, nem pedig az esetleg eltérő szerkezetű magyar ekvivalens megadására. Vö.: *climb a ladder* ’megmász egy létrát’ (41), (felmászott egy létrára), *John shaved himself* ’János (meg)-borotválta magát’. *John shaved himself completely* (42.) ’János teljesen megborotválta magát’ mondatok a köznyelvben *János borotválkozott (megborotválkozott, simára borotválta az arcát)*.

Németh Boglárka értekezéséhez kapcsolódva néhány problémakörre bővebben is kitérek.

1. Arisztotelész és Zeno Vendler ontológiai kategóriái. Németh B. Kieferre utalva írja: „Zeno Vendler nyelvfilozófiai jellegű munkájában az arisztotelészi szituációs kategóriákat egy osztállyal kibővítve, árnyaltabbá téve négy csoportot különít el: **állapotokat** (*szeret, tud*), **cselekvéseket** (*fut*), **eredményeket** (*eléri a hegycsúcsot*) és **teljesítményeket** (*rajzol egy kört*)”. Arisztotelésznek viszont 10 kategóriáját tartja számon a tudomány. Ezek között *eredmény, teljesítmény* nincs, elhatárolásuk elég nehéz: *egy hegycsúcs elérése*

eredmény és teljesítmény is, *egy kör rajzolása* körzővel eredmény, körző nélkül nagy teljesítmény). Íme Arisztotelész 10 kategóriája: Pete Krisztián <http://ktnye.akti.hu/index.php/Attrib%BAtum>:

	Kategória neve	Kérdés	Példa	Ontológiai típus
1.	Szubsztancia, tárgy	ki? mi?	gyerek, kutya,	Szubsztancia
2.	Minőség	milyen?	okos, ügyes	Akcidenciák v. attribútumok
3.	Mennyiség	hány?	két kiló bab	
4.	Viszony	kapcsolata?	egyszerű, szoros	
5.	Birtoklás	kié? mié?	könyve van	
6.	Állapot	létezési mód?	ül, fekszik,	
7.	Hely	hol?	lakás, iskola,	
8.	Idő	mikor?	tegnap, ma,	
9.	Cselekvés	mit csinál?	olvas, beszél	
10.	Szenvedés, passzív	mit szenved el?	megveretik.	

A szubsztancia önállóan létező. Az akcidenciák hozzá kapcsolódnak, önállóan nem léteznek. Viszont sajnálatos, hogy itt a **mennyiség** elkerülte N. B. (és Kiefer) figyelmét. A finnben és az észtben az aspektus kifejezésének fő eszköze a partitívuszi eset. (N. B.: a finnben „egyáltalán nincs grammatikai nézőponti aspektus“ 33. 73.). A magyarban a határozatlan részmenyiséget folyamatos igével társítjuk, a határozottat pedig többnyire befejezettel: *Ittam tejet/a tejből – Megittam a tejet. A könyvből elolvastam két oldalt.* Az oroszban, lengyelben a partitívuszi jelentést mindig befejezett igével és birtokos esettel fejezik ki: *Я выпил молока.* 'Ittam a tejből'. – *Я выпил молока.* 'Megittam a tejet'. A finnben, ha az anyagnév (például a *leipä* 'kenyér') határozott tárgyat jelöl, akkor a magyarhoz, oroszhoz hasonlóan tárgyesetet használnak: *Saanko tämän leivän.* 'Kérem ezt a kenyeret' (vásárláskor udvariasan). Ha a tárgyszó határozatlan mennyiséget jelölő anyagnév, akkor a partitívuszi eset használatos: *Hän pyytää leipää.* 'Ő kenyeret kér'. A mennyiségen alapuló aspektus N. B.-nál később (65.) kvantifikációs aspektus néven megemlíti. Példák nélküli kategóriái: az iteratív, a habituális és az egzisztenciális 'létezését illető'. I. A. Mel'csuk *Курс в общей морфологии* c. könyvében (1998. II. 92–116) I. mennyiségi, II. disztributív, III. duratív, IV. progresszív és V. kompletív (szláv nyelvek) aspektusú nyelveket különböztet meg:

Аспект I Mennyiségi	Аспект II Disztibutív	Аспект III Duratív	Аспект IV Progresszív	Аспект V Kompletív
Нейтральный семельфактив мультипликат ив	Концентратив дистрибутив итератив	Точечный дуратив абитуалис	Прогрессив Непрогрессив	Перфектив Имперфектив (szláv nyelvek)

2. Z. Vendler angol nyelvspecifikus igeosztályai. Az angolban a statikus és dinamikus ige elhatárolása komoly feladat, mivel ettől függ a folyamatos/progresszív és befejezett aspektus képzésének lehetősége. Az utóbbi évtizedekben nagy népszerűségnek örvend Zeno Vendler (1921–2004) amerikai filozófus felfogása.

Jászay László mint orosz nyelvész (2008: 222) (de még egyes orosz nyelvészek) szerint is Vendler rendszere az orosz nyelv vonatkozásában is alkalmazható. „Az ige-párképzés szemantikai alapját megérthetjük Zeno Vendler igeosztályai alapján is (Vendler 1967: 102)”. V. A. Plungjan orosz nyelvész értékelése (2000: 248-9): „Вендлер показал, что состояния и события в английском языке не имеют форм серии *Continuous*“. Vendler kimutatta, hogy az angolban az állapotot és eseményt jelölő igeeknek nincs folyamatos alakjuk. Németh Boglárka szerint Vendler kategóriái nem nyelvspecifikusak, alkalmazhatóságuk univerzális, „így a magyarra is alkalmazható.., lehetséges a vendleri elméletet az eredeti angol példák helyett magyar nyelvi példákkal szemléltetnünk“ (2011:10).

Vendler Magyarországon magyarul és németül beszélő családban nőtt fel, az angol nyelvet később sajátította el. A Harvardon 1959-ben filozófiából doktorált. A "Verbs and times" c. cikke 1967-ben a *Linguistics in Philosophy* c. könyvében is megjelent. Vendler azt vizsgálta, hogy az angolban mely igeek azok, amelyeknek folyamatos idejük van, és melyek azok, amelyeknek nincs ("eseménytipológiát" nem javasolt, az *aspect* terminust sem használta):

„I start with the well-known difference between verbs that possess continuous tenses and verb that do not. The question, "*What are you doing?*" might be answered by "*I am running (or writing, working, and so on),*" but not by "*I am knowing (or loving, recognizing, and so on)*". Ezzel kapcsolatos lábjegyzete: "The presence or absence of an object is irrelevant here. '*I am pushing a cart*' is correct presence sentence, while '*I am loving you*' remains nonsense." (1967: 99). Vendlert mint nem angol anyanyelvűt az „izgatta”, hogy mely angol igeeknek van progresszív (folyamatos) alakjuk, melyeknek nincs. A magyarban viszont az a probléma, hogy egy folyamatos igeeknek mely ige a 'befejezett' párja. A Vendler példáiban szereplő 'páros és pár nélküli' angol igeek megfelelői a magyarban viszont mind 'párosak':

States, which are static and do not have an endpoint: *know, love*.
Állapotok, amelyek statikusak, és nem lehet véghatárpontjuk: *tud, ismer – megtud, megismer, szeret – megszeret*.

Activities [*action* verbs, also called **event** verbs], which are dynamic and do not have an

endpoint, are able to appear in the progressive: *run, drive*. *Tevékenységek* [cselekvésigék, v.

újabbban **eseményigék**], amelyek dinamikusak, de nincs végpontjuk, folyamatos/progresszív alakjuk azonban van: *rohan – megrohan; hajt, vezet – elhajt, elvezet*.

Accomplishments, which have an endpoint and are incremental or gradual, are able to appear in the progressive: *paint a picture, build a house*.

Teljesítmények, amelyeknek fokozatos gyarapodáshoz vezető végpontjuk és folyamatos alakjuk is van: *képet fest – megfest egy képet, házat épít – felépít egy házat*.

Achievements, which have an endpoint and occur instantaneously: *recognize, notice*. *Pillanat alatt elért* momentán **eredmények**: végpontjuk van, amely egy pillanat alatt jelenik meg, ezért nincs folyamatos alakjuk: *ismer – felismer, megismer; észrevesz, megemlít*.

Megjegyzéseink:

1) Ezzel a négy "ontológiai" csoporttal rokon a magyar nyelvtanokban régóta olvasható definíció: *Az ige cselekvést, történést, állapotot és létezést kifejező szófaj*.

Ezeknek a csoportoknak egyértelmű elhatárolása nem könnyű. Szende Aladár (1976: 112) szerint „a **cselekvés** a (cselekvő) alany akaratától függő tevékenység, a **történes** az alany akaratától függetlenül végbemenő esemény.” A viszonyt jelölő szavak (*szeret*) az állapotot jelölő igékhez tartoznak, de a 'létezés' is felfogható állapotként.

2) Vendler szemantikai igecsoportjai a progresszív aspektustól függetlenül a világ bármelyik nyelvében megtalálhatóak. Vendler négy csoportját Kiefer tíz évvel később (2006: 249–51) 'eseménytípusokként' a magyarban megduplázza, az 'eredmény' terminust eltérő értelemben használja. Ezeknek a csoportoknak nem sok közülük van a magyar **szemléletpárokhoz** (nála az *ír – megír* pl. két különböző csoportba tartozik). Vö.:

- **Állapotok**: *Anna alszik*.
- **Folyamatok**: *Péter fut. Anna szépül. Péter levelet ír*.
- **Teljesítmények**: *Péter megírja a levelet. Az épület megszépül*.
- **Eredmények**: *A busz megérkezett a faluba*.
- **Pontszerű események**: *Anna feljajdult. Valaki tüsszentett*.
- **A végignéző típusú igék eseményszerkezete**: *Anna végignézte az előadást*.

– Az *elgondolkozik* ige típus eseményszerkezete: *Péter sokáig elborozgatott*.

– A *reverzibilis* 'megfordítható' utóállapotú ige: *Anna egy hétre elutazott*.

3) Vendler 4, Kiefer 8 csoportja nem igazít el bennünket az angol vagy a magyar aspektuspárok képzési lehetőségeit és használatát illetően. Vendler szerint az **állapotokat** (states) és **pillanatnyi** eredményeket (achievement) jelölő igeeknek nincs folyamatos alakjuk. Geoffrey Leech angol nyelvtanában (1989: 393–396) a következő igeeknek nincs folyamatos/ progresszív párjuk (az 'állapotot kifejezők' terminust nem is találjuk köztük):

Az **érzékelést** kifejező igeeknek (perception verbs): *see* 'lát', *hear* 'hall', *taste* '(meg)ízlel, (meg)kóstol', *sound* 'hangzik, hallatszik', *recognize* 'felismer'.

Gondolkodással kapcsolatos igeeknek (verbs of thinking, verbs expressing mental states): *think* 'gondol', *know* '(meg)tud', *find* 'talál', *forget* 'elfelejt', *believe* 'hisz'.

Érzelmeket és kívánságokat kifejező igeeknek (emotion verbs and wishing verbs): *want* 'akar', *wish* 'kíván', *like* 'tetszik', *dislike* 'megutál', *love* 'szeret'.

A **modális** igeeknek (modal verbs): *can*, *may*, *must*, *shall*, *will* – *would*.

Birtoklást kifejező igeeknek (verbs of being and having): *be* 'van', *have* 'van vmije', *belong* 'vkhez, vhová' tartozik', *own* 'vmt tulajdonul bír', *contain* 'tartalmaz'.

4) Az ige általában többjelentésűek, eltérő szerkezetekben használatosak. Vendler úgy véli, hogy a *notice* igenek nincs folyamatos alakja. A. S. Hornby (1963: 664) és mások szótárában van egy ilyen példa: *I wasn't noticing*. 'Engem nem vettek észre'. De: *I didn't notice you*. 'Nem vettelek észre'.

5) Számomra homályos, hogy mit ért Vendler 'endpunct' alatt. Szerinte a *drive*, *run* dinamikus eseményigéknek nincs végpontjuk, de van folyamatos alakjuk. Ennek ellenére mindkét igenek van folyamatos és perfektív 'végpontot' jelölő befejezett alakja, nem beszélve az általános alak múlt idejéről. (Ezek az ige a magyarban és az oroszban is 'párosak'):

– The shepherd **is driving** the sheep into the pasture. 'A juhász hajtja a birkákat a legelőre'.

Пастух **гонит** овец на пастбище. — The dog **has driven** the chickens out of the garden.

'A kutya kikergette a csirkéket a kertből'. Собака **выгнала** цыплят из сада. – They **drove** into town. 'Bementek a városba kocsival'.

– The boy **is running** along the road. 'A fiú az úton fut'. Can you **run** fast? 'Tudsz gyorsan futni?'. He **ran** for the doktor. 'Elrohant az orvosért'.

3. Hogyan lett az igeaspektusból szituációs aspektus, majd mondataspektus? Kiefernél több helyen olvashatjuk, hogy „az aspektus a

mondat belső időszerkezete” (2006: 21). Értelmezése szerint ez a definíció sok szempontból hasonlít Bernard Comrie definíciójára, amely így hangzik: „*aspects are different ways of viewing the internal temporal constituency of a situation*“ (1976: 13). A két definíció abban tér el, hogy Kiefer a 'szituáció' szót 'mondatra' cseréli: „A szituációkat mondatok segítségével írjuk le, tehát a 'szituáció' terminus helyett egyszerűen mondatról beszélhetünk.”

Megjegyzéseink:

1) A *kínos* (*veszélyes, kedvező, alkalmas, nehéz*) *szituáció* azt mutatja, hogy a szituációkat elsősorban szószerkezettel jellemezzük. (A mondatjelentés meghatározása is sokféle. Én erre a *dolgok állása* (*as things stand/state of affairs, die Lage der Dinge in Wirklichkeit, положение дел*) terminust tartom a legjobbnak.

2) A '**szituáció**' terminus Comrienál (1976:13) – Kiefer értelmezésétől eltérően – nem 'mondatot' jelöl, hanem az ige **szófaji kategoriális jelentését**, amely ontológiai csoportokat egyesít. Vö.: „In the present work the term 'situation' is used as this **general coverterm**, i. e. a situation may be either *a state, or an event, or a process*” 'Ebben a műben a 'szituáció' terminus az állapot, esemény, folyamat **á l t a l á n o s** neve'.

Az ige német *Zeitwort* és lengyel *czasownik* 'időszó' (az orosz *час* 'óra', a lengyel *czas* 'idő':cz = cs) elnevezése alapján az ige szófaji kategoriális jelentése az 'ige **időbeli folyamatokat** jelölő szófaj' lehetne.

4. Comrie, Kiefer és N. B. aspektus meghatározása. N. B. megállapítja, hogy „a magyar nyelv aspektusrendszere nagyban eltér a nemzetközi szakirodalomban általában kiindulópontnak tekintett angol nyelvétől. Továbbá az aspektuális kategóriák kifejezése/jelölése a különböző nyelvekben eltérően valósul meg” (61). Ebből arra is lehetne következtetni, hogy az aspektus Comrie-féle (1976:3–4) (Kiefer által is átvett) meghatározását nem lehet minden nyelvre alkalmazni: „aspects are different ways of viewing the internal temporal constituency of a situation: one could state the difference as one between situation-internal time (aspect) and situation-external time (tense)”. Németh Boglárkánál ez így tükröződik: „A szerző az aspektust az esemény belső időszerkezetével hozza összefüggésbe, elhatárolva azt az esemény kívüli időt jelölő igeidők kategóriájától” (2001: 12). Az angol nyelvvtanokban mindezek leírása ökonomikusan történik. A táblázat oszlopai a **négy aspektus** valóságos időbeli lefolyásának a jellegét ('situation-internal time 'az időbeli folyamatot jelölő ige belső idejét'), az oszlopok vízszintes sorai pedig az egyes aspektusok a nyelvtani beszédidőtől függő külső **időkategóriáit** (tenses 'situation-external time') nevezik meg. Az angolban ugyanazon alakok **morfémaszerkezete** jelöli a nyelvtani időt és az aspektust is:

Idő	Non-continuous Nem folyamatos	Continuous Folyamatos	Perfect Befejezett	Perfect-continuous Befejezett-folyamatos
Present <i>jelen</i>	I write Írok	I am writing éppen írok	I have written már megírtam	I have been writing Egy ideje már írok
Past <i>múlt</i>	I wrote Írtam	I was writing éppen írtam	I had written Megírtam, mielőtt...	I had been writing Egy ideje már írtam
Future <i>jövő</i>	I shall write Írni fogok	I shall be writing fogok írni	I shall have written. Meg fogom írni	I shall have been writing Addigra már írni fogom
Future in the past <i>jövő a múltban</i>	I should write Úgy volt, hogy majd írok/megírom	I should be writing Úgy volt, hogy írni fogok.	I should have written Úgy volt, hogy meg fogom írni.	I should have been writing Úgy volt, hogy majd írok/megírom

A nyelvtanban a valóságos idő (ang. *time*) és a nyelvi igeidő különböző típusait (ang. *tense*) különböztetik meg. Az angol *time* 'all the days of the past, present, and future' a nyelvektől független **egyirányú valóságos időt** jelöl, amely régmúltból a távoli jövő felé halad: →→→→. Ebben a folyamatban különböző időpontok, eltérő időtartamú szakaszok (órák, napok, századok stb.) állapíthatók meg: *The world exists in space and time*. Ha az 'egész világ térben és időben létezik', akkor hogyan jelölhet a beszédidőtől függő igeidő 'eseményen kívüli időt'? Az 'esemény külső ideje' elfogadható, amennyiben az igeidő a beszédidő időpontjában (a jelenben folyó), abból a múltba visszafelé vagy a jövőbe irányuló **kétirányú nyelvtani** időfolyamatot jelöl: ←←+→→. Az angolban a *tense* szintén a valóságos időt (time) mutatja: 'verb form that shows time: *the present (past, etc.)*'. Az angol *temporal* melléknév jelentése is 'existing in time'. Németh B. Comriere (1976) utalva megállapítja: „a perfektív aspektus funkciója, hogy egységes egészként ábrázolja az eseményt, nem mondva el semmit annak belső szakaszairól, szerkezeti felépítéséről, ezzel szemben az imperfektív aspektus láttatja az esemény belső struktúráját, illetve belső nézőpontból ábrázolja az adott eseményt“ (13). Ez a „belső időstruktúra” nem lehet más, mint az angol folyamatos, perfektív igeik **morfémaszerkezete**. (Ezt meggyőzően mutatja a fenti táblázat is.) A magyarban ez fordítva van: a 'befejezett' igeik morfémaszerkezete utalhat a nyelvi idő révén a valóságos időre és az aspektusra is. N. B. is hangsúlyozza, hogy „a magyar nyelv aspektusrendszere nagyban eltér [...] az angol nyelvtől”(6).

5. A folyamatos igék tényközlő és tényre kérdező jelentésben a szláv nyelvekben és a magyarban is morfémaszerkezetük megváltoztatása nélkül a cselekvés teljességét (totalitását) jelölik: *Olvastad a Háború és békét? Olvastam, úgy 20 évvel ezelőtt. Az Elolvastad a Háború és békét?* konkrét előzetes szituációhoz kötődik: a kérdezett megígérte, vagy szerepelt a kötelező irodalom jegyzékében stb. Kiefer Ferenc ezt a jelentést az **egzisztenciális** olvasat műszóval jellemzi, amellyel a tárgymutató eligazítása szerint könyvében (2006) hét különböző helyen találkozhat az olvasó. Kiefer felfogása eltér a miénktől, magyarázata körülményesebb. Nálunk a tényközlő jelentés csak olyan folyamatos igékre vonatkozik, amelyeknek befejezett párja is van. Kiefernél egzisztenciális olvasatú lehet minden olyan aspektusú mondat, amely „már korábban is (legalább egyszer) előfordult” (függetlenül attól, hogy az igének van-e befejezett párja). Felfogása szerint a *Pisti biciklizett már az udvaron; Dolgozott (már) nálunk; Táncoltam (már) vele;* stb. „mondatok befejezett aspektusúak” (2006:71). Ez azért lehetséges, mert mindegyik mondatot az *Előfordult már, hogy...* kifejezéssel kezdhethetjük. Befejezett igés mondatokat is kezdhethetünk így: *Előfordult már, hogy két hét alatt megírtam egy cikket.* Az angolban tényközlő jelentésben az egyszerű múlt időt használjuk: *Last night I wrote letters.* 'A múlt éjjel leveleket írtam'.

6. Németh Boglárka kétszintű aspektusértelmezése. N. B. eseményaspektust és nézőponti aspektust különböztet meg. „Az **eseményaspektus** alapkategóriái [...] az események, folyamatok és állapotok” (62), amelyeket a plusz/mínusz Dinamikus és Telikus jegyek segítségével határolt el (2011:63): „Ezek alapján elkülönítjük a [-Dinamikus] szituációkat, tehát az állapotokat a [+Dinamikus] szituációktól, vagyis a történésektől, a történéseket pedig tovább tagoljuk [-Telikus] jegyűekre, azaz folyamatokra és [+Telikus] jegyűekre, tehát eseményekre“. Vö:

Eseményaspektus	Dinamikus	Telikus
Állapot	–	–
Folyamat	+	–
Esemény	+	+

Jó lett volna a *történést* is szerepeltetni a táblázatban (az előző 61. oldalon említés sem történt a 'történés'-ről). Nem szerencsés az 'esemény' szónak nem-és fajfajfogalomként való szerepeltetése. Az állapot kategóriái két mínusza **sehogyan sem** fogadható el. Németh Boglárka értekezésével kapcsolatban igen határozottan csak azt nehezményezem, hogy az állapot nála is csak statikus (–dinamikus) lehet. Vö. még: „statikusság, vagyis az állapot” (8). Az 'állapot' az ÉKsz-ben „Vkinek, vminek vmely időszakban jellemző létezési módja, helyzete, minősége. | Egészségi v. lelkiállapot. Gazdasági, politikai v. társadalmi körülmény, helyzet: családi, vagyoni, egészségi, időjárás állapotok: *Hejh édes szülőimék, Gazdagodjam meg csak!* (Petőfi). Az állapotige jelentése telikus is

lehet: az orvosok igyekezete arra irányul, hogy a beteget *meggyógyítsák*, a beteg pedig igyekszik *meggyógyulni*. De mondhatjuk azt is, hogy *megbetegedtem, már gyógyulok, gyógyulófélben vagyok*. Nem szeretnék *elszegényedni*.

N. Ju. Svedova az oroszban a **létezés**t is változó állapotként értékeli, amelynek 10 fázisát különbözteti meg. A 10. szakasz a lét megszűnése (исчезновение, конец) 15 lehetséges jelentésváltozatban. (Русские бытийные глаголы и их субъекты. 1989: 5–171)

N. B. (62) a **nézőponti aspektus** szegmensébe a perfektív-imperfektív oppozíció elemein kívül a fázisaspektus osztályait (az ingresszív, progresszív és egresszív aspektusokat), és Boland 2006-ban bemutatott perspektivikus és kvantifikációs aspektus kategóriáit sorolja (62). „Az eseményaspektus kategóriái univerzálisak, a nézőponti aspektus grammatikai kategóriái pedig csak bizonyos nyelvekben vannak jelen.” A két aspektustípus elválasztása ellentmondásokat eredményezhet. A fázisaspektusnak nemcsak kezdőpontja van. (A **fázis** ’folyamatnak vmely szakasza’.)

Péter Mihály nézőpontja szerint (*A magyar aspektusról – más aspektusból*. MNy. 2008/1: 8) a *Mostál kezet? Vettél be orvosságot?* mondatokban az igealakok „aspektusértéke ambivalens, a jelöletlen ige perfektív vagy imperfektív jelentését a szituáció és/vagy a szövegkörnyezet hívja elő: *Kész az ebéd? Mostál kezet?* (perf.); *Kertészkedés után mindig mostál kezet?* (imperf.) Ezzel szemben a *Megmostad a kezed? Bevetted az orvosságot?* mondatokban a konkrét cselekvés sikeres (= teljes) végrehajtására kérdeznek rá, amit a tárgy határozott névelős használata is alátámaszt.” A nyelvileg is kifejezett szemléletpárok a *mos/megmos* vmit, *bevesz/vesz* be orvosságot. Vö.: *Félrenyelt, amikor vette be az orvosságot*.

A *be-* prefix (igekötő) **szinkretikus** jelentésű: jelöli a cselekvés irányát és befejezett szemléletét. Az ilyen igék folyamatos párját többnyire a prefix hátravetésével képezzük: *Vettél ma be orvosságot? Jöttem le a lépcsőn és megbotlottam*. A *Megmostad a kezed? Bevetted az orvosságot?* típusú mondatokban nem „a konkrét cselekvés sikeres (= teljes) végrehajtására kérdezek rá” (vö.: *Jól megmostad a kezed? Mindegyik orvosságot bevettél?*), hanem előzetes ismereteim alapján tudom, hogy a kérdezett nemigen szeret kezét mosni és evés előtt vagy gyakran megfedekeznek az orvosságok időben történő bevételéről. Ezért kérdezek a cselekvésre belső határpontos igével.

A cselekvés **ismétlődése** a magyarban, csehben – az orosztól eltérően – nem igényli a folyamatos igék használatát: mindkét szemléletű igét használhatjuk. *Kertészkedés után mindig mostál kezet/mindig megmostad a kezed? A meg-megáll, körülnéz* esetében egy belső kezdőhatárpontos cselekvés egymás utáni ismétlődéséről van szó, és nem egyetlen folyamatos igéről. A StrMond-ban (1992: 825) és máshol olyan állításokat is olvashatunk, amelyeket a nyelvi tények cáfolnak: „Két folyamatos igés szerkezet... semmilyen körülmé-

nyek között nem jelölhet egymásutániságot”: *Ma az iskolában beszélgettünk, számoltunk, rajzoltunk, fogalmazást is írtunk.*

7. Telikus ↔ atelikus (terminatív ↔ aterminatív) igék. Többen a dinamikus és statikus igék helyett eltérő v. hasonló jelentésben ezeket a terminusokat használják. Az angolban például az *atelic/aterminative* and *telic/terminative verb* ('határpont nélküli és határpontos ige') nem morfológiai, hanem szemantikai (és szintaktikai) kategória, elhatárolásuk alapja egy cselekvés célirányos vagy nem célirányos volta. (A gör. *télos* jelentése 'cél'.) Továbbá e nyelv leírói szerint a határpont lehet **belső** és **külső** is, megjelenésük független az angol *continuous*, *perfect* és *common* igeszemlélettől. Trask (1993) szótárában **atelikus** igék vannak a *Janet is sleeping* 'Janet alszik', *Lisa speaks good French* 'Lisa jól beszél franciául' (22) mondatokban, **telikus** igék pedig a *Lisa is cleaning the fridge* 'Liza tisztítja a frizsidert', *We drove to Canterbury* 'Autóval mentünk Canterburybe' (276) mondatokban. A. N. Baranov, D. O. Dobrovolszkij terminológiai szótárában (1996: 49, 584) az atelikus igének nincs természetes határpontja: *to eat* 'eszik', *to sing* 'énekel', a telikus igék pedig vonzatuk nélkül nem használható, úgynevezett strukturált cselekvéseket jelölnek: *to devour* 'felfal', *to reach* 'elér': *I'll soon reach the end of my book*. Kiefer (2006: 67): „A határpontos igei szerkezeteket TELIKUS, a határpont nélkülieket ATELIKUS igei szerkezeteknek nevezzük.”. Ez külső határponton is alapul. Így érthető, hogy a *Sört ittam* folyamatos, a *Két üveg sört ittam* pedig befejezett, holott mindkét mondatban ugyanazon folyamatos morfémászerkezetű ige van. A németben a *nach München fahren* 'Münchenbe utazik', *ein Glas Wein trinken* 'Egy pohár bort iszik' szerkezetekben »telisch« (terminatív, grenzbezogen) igék vannak, a *mit dem Zug fahren* 'vonattal utazik', *Wein trinken* 'bort iszik' szerkezetekben pedig »atelisch« (nicht-terminatív, nicht-grenzbezogen) igék. Szerintünk ezek a terminusok a magyarban a statikus és dinamikus igék elhatárolásakor jöhetnek szóba.

8. Háromszintű aspektualitás a magyarban és a szláv nyelvekben

Németh Boglárkánál az *aspektus* és *aspektualitás* terminusok szinonimák (20011: 8). Nálunk az aspektualitás jelenségkörébe három kategória tartozik: 1. az akciódinamizmus, 2. az akcióaspektus /igeszemlélet, 3. az akcióminőség.

8.1. Akciódinamizmus (*actional dynamism*, *aktionaler Dynamismus*, *акциональный динамизм*)

Az időbeli folyamatokat jelölő igei jelentés dinamizmusa alapján *statikus* (atelikus, aterminatív), *dinamikus* (telikus, terminatív) és *mozzanatos* (*momentán*) igéket különböztetünk meg.

a) A statikus igéket jelentésük belső mozdulatlansága, denotatív-fogalmi jelentésük nyugalmának viszonylagossága, bárminemű **belső** határpont (*internal border point*, *innerer Grenzpunkt*, *internal внутренний предел*) lehetőségének

kizárása, határozatlan vagy szakadatlan időtartam jellemez. Az angolban az ilyen igék nem lehetnek progresszív aspektusúak, a szláv nyelvekben és a magyarban nincs belső határpontos (kezdő, időben behatárolt, végpontos) morfémaszerkezetű alakjuk. Németh Boglárka (2011:146) tudományos meghatározása a következő: „Statikusként, azaz [–Dinamikus] jegyűként definiáljuk azokat a predikátumokat, amelyekre együttesen jellemző az inherens homogenitás és a non-alteráció, valamint a non-ágentivitás és az inherens perszisztencia.”

Általában „inherens **homogenitással** jellemezhető egy predikátum, ha a hozzárendelt eseményszerkezet egynemű, így nem tulajdonítható neki fázisszerkezet; **non-alterációval** (állandóság) jellemezhető egy predikátum, ha az általa jelölt eseményszerűség nem fejez ki tér-, idő-, mennyiség- vagy minőségbeli változást; **non-ágentív** egy predikátum, ha alanya nem ágensi szereplő; inherens **perszisztencia** ’megmaradás’ jellemző az olyan eseményszerűségeket jelölő predikátumokra, amelyek fenntartása nem feltételez erő kifejtést valamely szereplő részéről”. Ezekhez az igékhez tartoznak:

Létigék: *van, nincs, létezik, létesül, hiányzik; nélkülöz, hiányol, szűkölködik, nyomorog, szorong, gyötrődik, émelyeg, zajlik, hullámszik, lázong, fulladozik, fuldokol.*

Viszonyt jelölő igék egy része: *szégyenkezik, blamál, molesztál, zaklat, nyugtalanít, restell, gyaláz, vmiből áll, rosszszall, szemtelenkedik, feszeng, tanúsít, tanúskodik, ellenkezik, ellenáll, védekezik, makacskodik* (de: meg/védi magát, megmakacsolja magát).

Zajokkal társuló jelentésű igék: *zajong, zokog, zörög, zúg, zsibong, zötyög, zeng, mennydörög, dübörög, zihál, sípol, szuszog, bűg, susog, suhog, sutorog, zümmög, döngicsél, süvít, liheg, piheg, sugdolódszik, zakatol, ricsajozik, lármázik, hangoskodik, dörmög, ugat, nyerít, nyávog.*

Elfoglaltságot jelölő igék egy része: *napozik, szaunázik, hűsül, helyettesít vkit, vadászik, halászik, horgászik, tanítóskodik, cipépszkedik, előad, uralkodik, rendelkezik, intézkedik, dohányzik, italozik, cigarettázik, szivarozik, pipázik.*

Viselkedésmódra utaló igék: *hazudik, hazudozik, kedvez vkinek, uncsol, zaklat, molesztál, udvarol, kíváncsiskodik, tartózkodik, sündörög, tündöklök, fénylik, ragyog, duzzog, elégedetlenkedik, dohog, morog, morgolódik, dünnög, kényeskedik, affektál, finnyáskodik, tetszeleg, kényszerít, kárhoztat, ravaszskodik.*

Ezeknek a csoportoknak az elkülönítése Németh Boglárka disszertációjának és a magyar nyelvtudománynak maradandó értéke. Mindehhez csak annyi kiegészítést fűzök, hogy az ilyen igék némelyikénél lehetséges bizonyos "belső mozgás", intenzitásbeli fokok jelölése, de ez nem olyan mérvű, hogy a belső határpont megjelenését eredményezné: *kissé restellem, nagyon izgulok, hangosan döngicsél, fényesen ragyog.*

b) A dinamikus igék jellemzője az aspectiveness 'a belső határpontoság'. Ez azt jelenti, hogy az ige **morfémaszerkezete** utal az igei jelentés folyamatára, annak:

- Belső határpont nélküliségére: —→: *Írom a levelem Balogh Máriának.*
- Belső határpontos végpontjára: →●: *Megírtam a levelet.*
- Kezdőpontjára ●→: *Megállt a vonat.*
- Időbeli ismétlődéses behatároltságára |—|: *Elálldogál a parkban 'valamennyi ideig'.*

A statikus és dinamikus igék között nincs éles határ. Ugyanazon igének lehet statikus és dinamikus jelentése is. Az ilyen igék a részlegesen dinamikus, részlegesen statikusak. Vö.:

– Budapest a Duna két partján **fekszik**. – A fiú az ágyon fekszik/ fekdécsel.

Budapest **lies** on both banks of the Danube. – The boy **is lying** on the bed.

– Будапешт **лежит** на **обоих** берегах Дуная. – Мальчик **полёживает** в кровати.

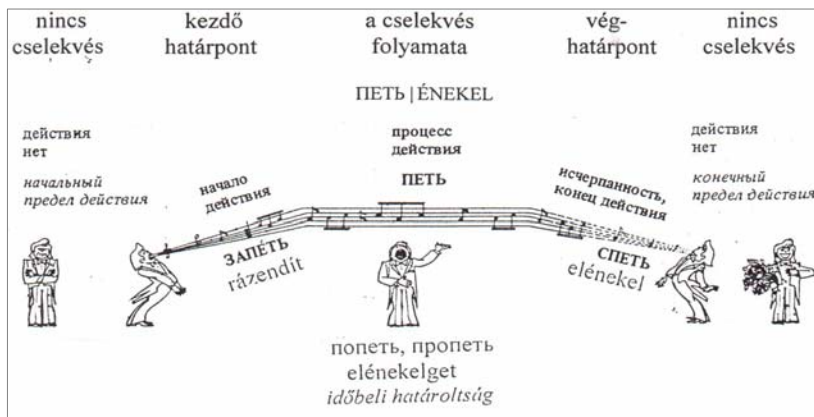
c) A mozzanatos igék (pillanatnyi igék, instantaneous /momentary verbs, momentane Verben, мгновенные /моментальные, скачкообразные глаголы) képzői a magyarban az **-an, -en, -int**, valamint a **fel-, meg-** prefix: *csattan, pattan, lobban, illan, villan, csörren, csattint, csettint, pattint, bólint, köhint koccint, felkiált, megtorpan*. Ezek az igék nagyon rövid ideig tartó v. hirtelen beálló cselekvést, történést fejeznek ki. Értelmezésük a nyelvészek körében eltérő. Kiefer Ferenc (2006: 74–75) megállapítja, hogy „a mozzanatos igék pillanatnyi eseményt fejeznek ki, következésképpen osztatlan időszerkezetűek, és ezért perfektívek [...], Nincs [...] aspektuális különbség a mozzanatos alapige és az igekötővel ellátott ige, illetőleg a perfektiváló elemmel kiegészített igei szerkezet között”. Ez nem egészen pontos. A *reccsen* például belső határpont nélküli folyamatos alak: a recsegő hang tényét közli vagy pedig mérték- és fokhatározókkal társulva a hang egyszeri történést vagy erősségét jelzi: *Nyáréjszakán a grófi szérűn Reccsen a deszkapalánk* (Ady). – *Egyet (nagyot, ijesztőt) reccsent alatta a létra foka. A megreccsen a cselekvés kezdetét jelölő belső határpontos ige: Nagyon lassan, vigyázva mentem, de megreccsent a padló, és a kisgyerek felébredt. Nagyot zökkent a kocsí. – Kizökkent a gép kereke a tengelyéből. Megpillantotta barátját az utca túlsó oldalán.* Vannak pár nélküli prefix nélküli vagy csak prefixes mozzanatos igéink is: *Sörrel nem szokás koccintani. Pofon legyintette. – Megdöbbsentem a hír hallatán. Az erélyes hangtól meghökkent.* A pillanatnyi cselekvést jelölő igékkel nem használhatunk időtartamot jelölő időhatározót: **Egy percig reccsent a padló. *Egy perc alatt megreccsent a padló.*

8.2. Igeszemplélet (aspektus) (*aspect, Aktionsart, вид*)

A magyar aspektusrendszer tipológiailag a szláv nyelvek csoportjába sorolható annál az egyszerű oknál fogva is, hogy a magyarban és a szláv nyelvekben már a nyelvtani kategóriáktól kevésbé terhelt **főnévi igenévek** is megvan a két alakja (*ír – megír*, or. *писать – написать*). Vö. az orosz, lengyel és magyar példákat:

1. Páros igék	2. Páratlan igék	3. Kettős szemléletű igék
a) minden jelentésben: <i>слать / послать</i> słać / posłać <i>küld / elküld</i> b) nem minden jelentésben: <i>писать/написать письмо</i> <i>Перо не пишет.</i> pisać/ napisać list Pióro nie pisze. <i>ír/megír egy levelet</i> <i>Ez a toll nem ír.</i>	a) csak folyamatosak: <i>зависеть от...</i> zależeć od... <i>függ vmitől</i> b) csak befejezettek: <i>вывихнуть</i> zwichnąć <i>kificamít</i> <i>lefejez,</i> <i>megembereli</i> <i>magát</i>	a) idegen eredetű igék: <i>дублировать</i> szinkronizować <i>szinkronizál</i> b) nem idegen eredetűek: <i>казнить</i> 'kivégez', <i>использовать</i> użytkować 'fel/használ' fertőtleníť lomtalanít, semlegesít

Az angolban, spanyolban, portugálban, finnben stb. a főnévi igenévek nincs szemléleti párja. A szláv nyelvekben és a magyarban a két főnévi igenévről arra utal, hogy az igeszempléletet k é t azonos gyökből képzett szóval fejezzük ki. Ezeknek a ragozása a magyarban megegyezik, a szláv nyelvekben sokszor eltérő. Vö. orosz: *указать: укажу, укажешь... – указывать: указываю, указываешь...* 'rámutat' ragozását. Többen a befejezettséget 'belső véghatárpontosságot' úgy értelmezik, hogy a „cselekvés kimerítette önmagát”. A véghatárpont azonban lehet: **abszolút**, **viszonylagos** és **tetszőleges** (a mennyiség jelölésekor): *Eloolvastam a könyvet. – A bevezetőt már elolvastam. Hogy megnőttél. – Két oldalt már elolvastam a könyvből.* К. И. Пехливанова, М. Н. Лебедева (1988: 220) így szemléltetik az oroszban (de a magyar nyelvre is jól alkalmazható) a **belső** határpontokon alapuló fázisaspektust:

Van-e a magyarban folyamatos aspektuson belüli morfé mákkal jelölt progresszív aljelentés? Kiefer (2006: 30) előrebo csáj tja, hogy „a korlátozott időtartamú folyamatos aspektust a továbbiakban PROGRESSZÍV ASPEKTUSnak fogjuk nevezni”. Megfelelő formai kritériumok nélkül nem sok értelme van három aspektus megkülönböztetésének. Korlátozott időtartamú a "befejezett" aspektus is lehet: *Két hete olvasom a disszertációt.* – *Két hét alatt elolvasom a disszertációt.* Az angol jelen idejű progresszív aspektus többnyire nem korlátozott időtartamú: *It is raining.* 'Esik'. *He is writing a new play.* 'Egy új színdarabot ír.' A múlt idejű progresszív aspektus is inkább időponthoz (és nem időtartamhoz) kötődik: *It was raining at noon.* 'Délben esett az eső'. Régebben a magyarban volt egy 'progresszív aspektusnak' is tekinthető múlt idejű folyamatos forma. A másik – az angol *-ing-es* alakra emlékeztető – jelen idejű melléknévi igeneves szerkezet:

– Szabadság! itten hordozák Véres zászlóidat, S elhulltanak legjobbjaink A hosszú harc alatt (Vörösmarty, Szózat).

– Lába lemenőben van. Már a nap is lemenőben, Tüzet rakott a felhőben (Arany).

Gyógyulófélben vagyok. Október vége felé már hűvösödik az idő.

– A Még mindig reménykedünk mondat mintha hasonlítana az angol *We're still hoping-ra*.

A prefixek állománya. A magyar aspektusrendszer az általunk prefixnek nevezett igekötők használatán alapul. A Kiefer–Ladányi szerzőpárosnál a StrMorf-ban (2000: 480–518) **32** igekötő van. Különböző nyelvtanokban, szótárakban található igetők összesített száma **90**. Közöttük nemegyszer több morfé más, összetett szavak előtagjának is tekinthető, ragozott szóalak is van: *helybenhagy*, *jóváhagy*, *létrehoz*. Az igekötős egyszerű igék és az összetett igék elhatárolása felesleges, mivel használatuk azonos.

A belső határpontos igék megszakítható morfémaszerkezete. A nyelvtudományban elég régóta ismert a 'megszakítható morféma' (*discontinuous morpheme, прерывистая морфема, diskontinuierliches Morphem* terminus. A prefixes és összetett igék morfémaszerkezete megszakítható. A prefixek és az összetett igék előtagjainak szógyökér előtti tapadása, megszakításos, szógyökér utáni használata függ a határozószók „könnyed v. nehézkes” jelentésétől, a mondat állító v. tagadó voltától, az idő- és módbeli segédigéktől, a felszólító módtól.

1. A „könnyed” jelentésű határozószókkal a szógyökér előtti elem a helyén marad, a „nehézkes” jelentésűekkel a szógyökér után áll:

– Gábor *hamar (könnyen, gyorsan)* **megoldja** a feladatokat. Könnyen partraszálltak.

Péter *soká (nehezen, lassan)* **oldja meg** feladatokat. Nehezen szálltak partra.

2. Az idő- és módbeli segédigék, a kontradiktórius (ellentmondó) tagadásban a *nem* tagadószó megszakítja az előtag – szógyökér sorrendet:

– Péter meg **fogja** oldani /Péternek meg **kell** oldania ezt a feladatot. DE: Péter könnyen/nehezen fogja **megoldani** ezt a feladatot. Muszáj **elmennem!**

– Bárczi Benőt én **meg nem** ölem! (Arany). Én ezt meg **nem** teszem.

3. A segédige nélküli tagadó mondatokban az előtag a szógyökér után áll:

– Péter **nem** oldja **meg/ nem** oldotta **meg** (nem **fogja megoldani**) ezt a feladatot.

4. A parancsot kifejező felszólító mondatokban az előtag a szógyökér után van, óvás, figyelmeztetés kifejezésekor azonban a helyén marad:

– Menjete **el!** Még **ne** menjete **el!** El ne ess!**!** – Nehogy **elmenjete**!****
Nehogy eless!

A németben a prefixek általában elválhatóak, azonban a *be-, ge-, ent-, er-, ver-, zer, miss-* prefixek nem válhatók el. A magyarban **nem válhatók el** azoknak az igéknek az előtagjai, amelyeket főnevekből, melléknevekből képzünk: *felvételi vizsga – nem felvételizik, kárpótlás – nem kárpótolták, nem szakdolgozott nálam.* (Minya Károly 1997).

8.3. Akcióminőségek /cselekvésmódok (*sphere of action, Aktionsarten, способы действия*)

A cselekvésmódok a cselekvések időbeli lefolyásának a módját és elosztásának a típusait különítik el. A cselekvésmódokkal kapcsolatban a nyelvtudományban két alapvető nézet van. Az egyik nézet szerint *m i n d e n* igének jelentése alapján, a kifejezési formától függetlenül van valamilyen

cselekvésmódja. Kiefer Ferenc (2006: 150–79) 13 típusa ezt a felfogást képviseli. Nála a *-gat*, *-get* képzős gyakorító igék négy akcióminőségbe tartozhatnak, a szemléletpárokat külön akcióminőségbe sorolja.

A másik felfogás szerint az ige szemlélet és a cselekvésmódok az igék két különböző szempontú csoportosítása, amely mindkét esetben **szemantikai** jellegű, de **formai** alapokon nyugvó. Az akcióminőségek általában a szemléletpárokon belül fejezik ki az alapigék által jelölt cselekvések **időbeli**, **mennyiségi** lefolyásával, **elkezdésével** és **végeredményével** kapcsolatos jelentésmódosulásokat. Azt is szem előtt kell tartanunk, hogy ugyanazt v. hasonló jelentést különböző képzők és prefixek is kifejezhetnek, továbbá egy képzőnek v. prefixnek sokszor igen szerteágazó jelentése van. Az **el-** morféma az ÉKsz-ban lehet határozószó (*El vele!*), igekötőként 14 jelentése van. A **fel** morfémának határozószóként 8 jelentése van, igekötőként 14, a **ki-** prefixnek 13. Mi a következő cselekvésmódokat különböztetjük meg:

a) A gyakorító (frekventatív, iteratív) **igék** ismétlődő, elaprózott tartós, huzamos (duratív) cselekvést jelölnek, amely lehet lagymatag, csekély eredményű, lekicsinylő értelmet is érzékeltető. Ezek az igék általában folyamatos alakjukban használatosak. Gyakorító termékeny és terméketlen képzőink száma elég nagy (MMNYR I. 1961: 345–352):

- **-gat**, **-get** (**-ogat**, **-eget**, **-öget**): *olvasgat, fészülget, írogat, kéreget, kötöget*;
- **-ong**, **-eng**, **-öng**, (**-ang**, **-ing**): *zajong, fészeng, dühöng, lappang, kering*;
- **-oz(ik)**, **-ez(ik)**, **-öz(ik)**: *hordoz, fáradozik, éledez, epedezik, küldöz, lakozik*;
- **-og**, **-eg**, **-ög**: *csattog, csobog, forog, mekeg, zizeg, füstölög, gőzölög*;
- **-gál**, **-gél**, **-igál**: *kapargál, rongál, keresgél, hajigál, huzigál, szaladgál*;
- **-ol**, **-el**, **-öl**: *csahol, kuruttyol, kelepel, püföl, (nézelődik, mozgolódik)*;
- **-doz(ik)**, **-dez(ik)**, **-döz(ik)**, **-adoz(ik)**, **-edez(ik)**: *ámuldozik, töredezik, rémüldözik*;
- **-dos**, **-des**, **-dös**: *csapdos, vagdos, meg/rugdós, eldugdos, verdes, lökdös*;
- **-dal**, **-del**, **-dál**: *furdal, meg/rugdál, szét/vagdál, tördel, lépdél, harapdál*;
- **-dokol**, **-dököl**: *bujdokol, faldokol, haldokol, sírdogál, tündököl, öldököl*;
- **-dogál**, **-degél**, **-dögél**: *álldogál, csordogál, mendegél, éldegél, üldögél*;
- **-kál**, **-kél**: *járkál, mászkál, turkál, evickél, szemerkél az eső*;
- **-csol**, **-csel**, **-csöl**, **-icsél**, **-dácsol**, **-décsel**: *kopácsol, köhécsel, szürcsöl, szökdécsel*.

Ezeknek az igéknek jó része belső határpont nélküli csak folyamatos ige. De nemegyenek lehet belső határpontos szemléletpárja is: *megharapdál*, *megfészülget*, *elnézeget*, *szétszabdál* stb.

b) A cselekvések kezdetét jelölő belső határpontos igék körében a következő prefixekkel képzett cselekvésmódok különböztethetők meg:

- Tartós cselekvések kezdetét jelölő **inchoatív igék**: *elalszik*, *elindul*, *elborít*, *eltitkol*.
- Rövid ideig tartó kezdetet jelölő **ingresszív igék**: *meggyullad*, *megszólal*, *megérez*.

- Váratlan kezdetet jelölő igék: *fellángol, fellobban, felizgat, felgerjed* a harag.
- Valamilyen tevékenységre összpontosító kezdet: *hozzálát, hozzákezd, hozzáfog* vmihez.
- Hirtelen elhatározású, nagy lendületű kezdet: *belefog az építkezésbe, beleveti magát vmbe*.
- Nagy igyekezettel társuló kezdet: *nekiáll, nekifog, nekilát* a főzésnek, mosni.
- Önkéntelen kezdet: *rázendít* egy dalra, *rájön* a köhögés, *ráismert* a házra.

c) A véghatárponos igéken belül a befejezettség abszolút, relatív és tetszőleges jellegéhez is kapcsolódhatnak akcióminőségi jelentések.

- Eltúlzó cselekvésmód: *túlharsogja* a zajt, *túlértékeli, túlerőlteti* a szervezetét, *túlbecsül*.
- Kimerítő (szaturatív) végeredményű cselekvésmód: *kialussza, kiszaladgálja* magát.
- Erősen igénybevevő (exhausztív) cselekvésmód: *agyontanulja* magát, *agyonázik*.
- Romlásba döntő cselekvésmód: *tönkretesz, tönkremegy, tönkrever, tönkrezúz*.
- Rossz eredménnyű cselekvésmód: *elsóz, elnevel, elcukroz, elír, elkezel*.
- Állapotbontó, megzavaró cselekvésmód: *összeaszik, összenyom, összetép, összefirkál*.

Végezetül örülnék, ha Németh Boglárka felhalmozott tudása és a statikusság vizsgálata területén elért kimagasló eredménye alapján vállalkozna egy *Aspektualitás a magyarban* c. könyv megírására. (Esetleg kitérhetne a lehetséges román ekvivalensekre is.)

PETE ISTVÁN

IRODALOM

- Baranov A. N., D. O. Dobrovolskij, M. N. Michailov, P. B. Paršin, O. I. Romanova 1996. *English-Russian Dictionary of Linguistics and Semiotics*. Volume I, Moscow. Pomowski & Partner.
- Bende-Farkas Ágnes 1994. *Aspect and Word Order in Hungarian*. In: Zoltán Bánréti ed., *Papers in the theory of Grammar*. Research Institute of Linguistics of the Hungarian Academy of Sciences. Budapest, 140–67.
- Bozai Ágota (szerk.) 1993. *Rendszeres angol nyelvtan*. Ma Könyvkiadó. Budapest.
- Bußmann, Hadumod 1990. *Lexikon der Sprachwissenschaft*. Zweite, völlig neu bearbeitete Auflage. Alfred Kröner Verlag. Stuttgart.

- Chalker, Sylvia, Weiner, Edmund 1994. *The Oxford Dictionary of English Grammar*, Oxford, Clarendon Press.
- Comrie Bernard 1976. *Aspect. An introduction to study of verbal aspect and related problems*. Cambridge Univ. Press.
- Isačenko A. V. 1962. *Die russische Sprache der Gegenwart*. Teil I, Formenlehre. Halle (Saale)
- Kiefer Ferenc 1996. *Az igeaspektus areális-tipológiai szempontból*. MNy. 257–68.
- Kiefer Ferenc 2006. *Aspektus és akcióminőség különös tekintettel a magyar nyelvre.*: 14–5
- Krékits József – Jászay László 2008. *Szláv igeaspektus*. Akadémiai Kiadó. Budapest.
- Leech, Geoffrey 1989. *An A–Z of English Grammar and Usage*. Thomas Nelson, Hong Kong
- Мельчук И. А. 1998. *Курс общей морфологии*. II. Москва – Вена.
- Minya Károly 1997. *Az elvonással keletkezett összetett ige, mint neologizmus*. Nyr. 283–9.
- Пете, Иштван 2009. *Аспектуальность и трехступенчатость*. Studia Slavica Hung. 54/1: 29–46.
- Péter Mihály 2008. *A magyar aspektusról – más aspektusból*. MNy.: 1–11.
- Пехливанова К. И., Лебедева Н. Н. 1988: *Грамматика русского языка в иллюстрациях*. Москва, «Русский язык».
- Тестелец Я. Г. 2001. *Введение в обшчий синтаксис*. Москва.
- Tompa József (szerk.) 1961. *A MMNyR*. I. Akadémiai Kiadó. Budapest.
- Trask R. L. 1993. *A Dictionary of Grammatical Terms in Linguistics*. London and New York.
- Шведова Н. Ю. 1989. *Русские бытийные глаголы и их субъекты*. In: Слово и грамматические законы языка. Москва, Наука, 5–171.
- Vendler, Z. 1957. *Verbs and Times*. The Philosophical Review LXVI, 143–60.
- Vendler, Z. 1967. *Verbs and Times*. In: Vendler, Z. *Linguistics in Philosophy*. Ithaca NY: Cornell University Press, 97–121.

CELE TREI COMPONENTE ALE ASPECTULUI VERBAL ÎN MAGHIARĂ

(Rezumat)

În disertația de doctorat a lui Boglárka Németh, intitulată *Az aspektus a magyar nyelvben, különös tekintettel a statikusságra* (Cluj-Napoca, 2011, 180 p.), sunt prezentate două aspecte verbale. În lucrarea de față, dezvoltând ideile disertației mai sus menționate, autorul prezintă un alt punct de vedere, considerând că aspectul verbal are trei componente: dinamismul acțiunii (verbe statice, dinamice și momentane), structura evenimentală și modul acțiunii verbale (verbe iterative, inchoative și verbe telice cu puncte finale).

KISEBB KÖZLEMÉNYEK

A MÓDBELI SEGÉDIGÉK FORDÍTÁSA

1. Bevezető

A módbeli segédigék tanulmányozása (a továbbiakban: modálisok) mind az angol szakirodalomban (pl. Palmer 1990, Greere–Zdrenghea 2000), mind pedig a magyar szakirodalomban (pl. Kugler 1999, Pelyvás 1998, Benő 2011) alapos tanulmányokat, köteteket eredményezett. A modalitás problematikájához hozzátartozik már a legelején annak tisztázása, hogy ide tartozik tágabb értelemben minden jelentés, amely lehetséges vagy kívánt állapotot jelöl (Kugler 1999: 102), tehát nemcsak a módbeli segédigék, hanem pl. a módosítószók is. Mindazonáltal e tanulmány csupán a módbeli segédigék fordítási lehetőségeit vizsgálja angol–magyar–román kontextusban.*

A modálisok tanulmányozása többnyire nyelvészeti probléma, hiszen a nyelvek különbözőségéből eredendően érdemes összehasonlítani a modalitás kifejezési lehetőségeit elsősorban olyan nyelvek esetében, amelyek egymástól jelentősen eltérnek (Klaudy 2003). A nyelvészeti kutatások egyik jelentős eredményeként a többfajta kategorizációt említhetjük (vö. episztemikus, deontikus stb.)¹, de ezek taglalásakor mindenképpen szükség volt a különböző jelentések, árnyalatok szemléltetésére, amelyet a fordítók a gyakorlatban nagyszerűen hasznosíthatnak.

A tanulmány fő célja annak a kérdésnek a vizsgálata, miszerint – a fordítás felől közelítve – érdemes vagy hasznos-e egy modálisokat tartalmazó adatbázist létrehozni. Fordítói szemmel nézve, az adatbázis hasznossága két tényező figyelembe vételét jelenti:

a. Minőségileg jobb lesz-e a fordítás az által, hogy rendszeresen követjük a modálisok fordítási lehetőségeit?

---

* A tanulmány a Sapientia Alapítvány–Kutatási Programok Intézete támogatásával készült, a szerződés száma 2012.01.05/1/3. Ezúton is köszönetünket szeretnénk kifejezni a Kilgray cégnek, hogy szakunk számára a *MemoQ* fordítói környezetet ingyenesen elérhetővé tette.

¹ Palmer (1990) és Benő (2011) alapján: az episztemikus modalitás a beszélő tudásához, hitéhez, hiedelmeihez kapcsolódik, tehát véleményt tükröz egy bizonyos tényállás valószínűségéről. A deontikus modalitás viszont kötelességgel vagy tiltással van összefüggésben, hiszen az alany interiorizált vagy külső törvényszerűségeire utal.

b. A minőség megőrzése mellett sikerül-e időt spórolni a fordítás során egy modálisokat tartalmazó fordítói adatbázis segítségével?

A feltett kérdésekre megfelelő választ akkor adhatunk, ha figyelemmel követjük a fordítói „iparág” jelenlegi tendenciáit, hiszen Gouadec (2007) szerint a papír és ceruza korszaka mindenképpen lejárt a fordítás számára, és aki nem kezd el fordítást segítő támogató programokat használni, nem tudja fölvenni a versenyt azokkal, akik alkalmazzák az új technikai vívmányokat. A továbbiakban tehát a modern fordítási lehetőségeket vizsgáljuk meg.

2. Fordítás a XXI. században

Gépi fordítás

A fordítót vagy tolmácsot tökéletesen helyettesítő programok a közelmúltban nem is tűntek annyira utópisztikusnak, mint ma. A több évtizedes sci-fi filmekben természetes, hogy csupán egy mikrofonos fejhallgató segítségével bármely nyelvről bármely nyelvre tökéletesen érthetőek leszünk, és több informatikában érdekelt cég (pl. az IBM) komoly pénzüsségeket áldozott a gépi fordításra. Az internet elterjedése természetesen életre keltett hatalmas korpuszokat, amelyeket megfelelően tárolva és összevetve létrehozhatónak tűnt a tökéletesen vagy legalábbis megfelelően fordító gép. Jelenleg a *Google Translate* az egyik legismertebb gépi fordító, de mielőtt teljesen elvetnénk vagy megragadnánk az ötletet, érdemes több szempontot is megvizsgálni.

Egyik ilyen szempont pontosan ugyanaz, amely a fordítás fennállása óta foglalkoztatja az érintetteket: mi a fordítás célja? A gépi fordítás mellett kardoskodók kiemelik, hogy nem minden fordítás kell szakszerű és hibátlan legyen; Gouadec (2007) is amellet érvel, hogy a mai realitás az, hogy az olvasás legtöbbször internetes oldalak böngészését jelenti, aminek a lényegét a gépi fordítás többnyire jól visszaadja (vö. *gist translation*).

Ugyanakkor nem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy a mai szövegek jelentős része nem szépirodalom, hanem szakszöveg, technikai leírás, amely igencsak szűkszavú és jelentős ismétlődő részeket tartalmaz(hat). Egy nagyon kijózanító adat szerint az Egyesült Államokban 2004-ben 195.000 könyvet jelentettek meg, amelyből csupán 891 volt lefordított szépirodalom, és ez mindössze 0,45%-ot jelent (McKay 2006: 26).

Szakszövegek fordítására viszont a gépi fordítás egyszerűen nem megfelelő. Ha egy tudományterület leggyakrabban előforduló szakszavai (többnyire főnevek) adatbázisban is szerepelnek, emberi beavatkozás nélkül a lefordított szöveg nem hogy nem lesz szakember által élvezhető, hanem inkább úgy fogalmazhatnánk, hogy igencsak élvezetessé válik nem szakemberek számára is. Íme egy példa a *Google Translate* „jóvoltából”:

9. – Megnyitó, dékáni köszöntő	Nouă – Ceremonia de deschidere, Bine ati venit Dean
9.20 – Veress Károly: Valóságépítő virtualitás	9.20 – Charles Veress: Utilaje constructii virtualitate Reality
9.40 – Kőkúti Tamás: Kultur(e)ális és virtuális terek, hatások és áthatások	09:40 – Thomas Piatra Hétkúti Kultur (e) spații mentale și virtuale, precum și efectele permeabilitate
10. – Zsélyi Ferenc: Komposzt valóság: a digitális térítő hirtelen epifániái	Zecea – Francis Zsélyi: Compostul realitate: un evanghelist digitale brusc Epifanio
10.20 – Bíró Béla: Szemelvények a virtuális világ történetéből	20/10 – Judecător Bela: Extrase din istoria lumii virtuale
10.40 – Haller Piroska: Számítógépek ott és egykor (1990–2000)	10.40 – Little Red Riding Hood Haller: Computere și există un timp (1990–2000)

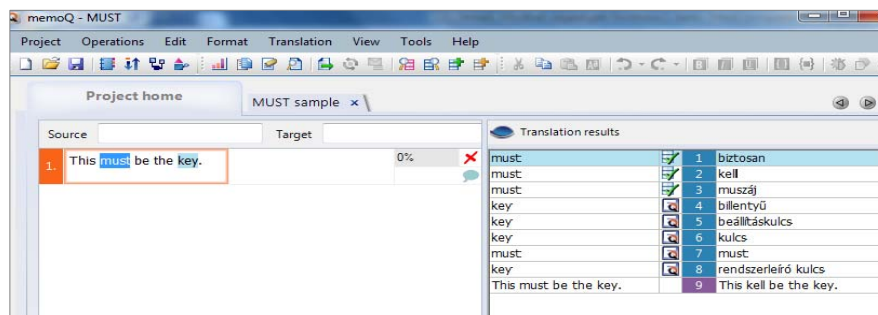
Google Translate 2011

Mivel nem célunk a gépi fordítások elemzése, csak annyit teszünk hozzá, hogy az idézett szöveg egy valós konferenciaprogram részlete, és a *Google Translate* (GT) „feladata” az volt, hogy magyar nyelvről fordítsa le román nyelvre. Látható a GT működési elve: a forrásnyelvet egyszer angol nyelvre fordítja, majd utána célnyelvre; amennyiben nincs megfelelő terminus, marad az angol. Ugyanakkor azt sem hagyhatjuk említés nélkül, hogy a GT szöfelismerő képessége igencsak korlátozott: a *valóságépítő* összetett szó szóhatárai egybemosódtak és *utilaje constructii* lett, a megfelelő román központozás nélkül...

Fordítói környezet

A fordítói környezet tulajdonképpen nem más, mint egy közös tető alá hozott szakszerű fordítást biztosító fordítói memóriát és terminológiai adatbázist ötvöző segédeszköz. Bár a legjobbak és legújabbak rendelkeznek azzal a lehetőséggel, hogy bizonyos internetes adatbázisokból javasoljanak bizonyos szavakra megfelelőt (pl. a *MemoQ* az *Euroterm Bank plugin*-t, vagy saját adatbázisát használja), a fordítói környezet lényege, hogy a fordító maga hozza létre a saját adatbázisát. Ez történhet verejtékes, de nagyon megbízható munka által, akár átvész megbízható adatbázisokat más szakfordítóktól vagy speciális helyekről. A fordítói környezet tárolja az összes forrásmunkát, a teljes lefordított szöveget szegmensek formájában (egy szegmens többnyire egy mondat), illetve a terminológiai adatbázist, amelyet a fordító fordítás során létrehoz. Az a szó vagy kifejezés kerül terminológiai adatbázisba, amelyet a fordító hasznosnak vél (gyakran felbukkanónak), és természetesen lehetőség van ugyanazon szó vagy kifejezés több jelentését is elmenteni (vö. *MemoQ Quick Start Guide* 2011, Imre 2010). A terminológiai adatbázis létrehozásának és alkalmazásának előnye elsősorban a minőségbiztosításban fontos: egy terminus adatbázisba helyezése után akárhányszor kell újra fordítanunk ugyanazt a terminust, az adatbázis jelzi

ennek korábbi fordítását. Ha többszöri felbukkanás után úgy döntünk, hogy szinonimát is használni fogunk, illetve visszamenőleg szeretnénk módosítani egy terminus fordítását, ezt is könnyen megtehetjük. A konzisztencia pedig a minőségi fordítás egyik legfontosabb ismérve. Az alábbi ábrán látható, hogy az angol *must* modális fordításakor a terminológiai adatbázis két helyről biztosítja a konzisztenciát: egyfelől a fordító által létrehozott terminológiai adatbázisból (első három opció esetében a pipák jelzik, hogy a terminológiai adatbázisról van szó), másfelől pedig a *MemoQ* online terminológiai adatbázisából, amennyiben aktív internet-csatlakozással rendelkezünk a fordítás folyamatában (a hetedik opciónál a *MemoQ* logója jelzi ezt):

3. Módbeli segédigék fordítása fordítói környezet segítségével

A *MemoQ* fordítói környezet nyújtotta lehetőségeket a Kilgray jóvoltából a Sapientia EMTE marosvásárhelyi Karának fordító és tolmács szakos hallgatói ingyen használhatják. Egy itteni kutatócsoport tagjaiban merült fel, hogy érdemes-e egy módbeli segédigéket tartalmazó angol–magyar–román adatbázist létrehozni. Első fázisban Asimov *Foundation (Alapítvány)* c. művéből kerestük ki az összes modális tartalmú mondatot, és ez több mint 1.000 példamondatot eredményezett.

Palmer szerint (1990: 49) igencsak zavaros (*quite messy*) az angol módbeli segédigék helyzete, hiszen nem mondható, hogy ezen segédigéknek van egy ún. „alapjelentése”.

Többféle megközelítés alkalmazható, de a legmegfelelőbbnek az tűnt, hogy az angol modálisok (pl. *can, could, may, might, must, should, would, need, ought to, will, would*) más nyelvre való fordítási lehetőségeiből induljunk ki (a mi esetünkben: magyar és román a célnyelv). Ez feltételezte a szótárakban jegyzett fordítási lehetőségek összegyűjtését és adatbázisba rendezését, ami azt eredményezte, hogy amikor pl. a *can* szó felbukkant egy szöveg fordításakor, a program jelezte a *can* összes betáplált fordítási lehetőségeit magyar és román nyelven. Palmer nyomán külön figyelmet fordítottunk a tagadó, kérdő vagy a múlta utaló szerkezetekre, hiszen ezek igencsak gyakran bukkannak fel.

Talán az egyik legkönnyebben fordítható az angol *should* modális (magyarul *kell, kellene*; románul *ar trebui să*), ezért igyekeztünk összegyűjteni több leírásból a *should* lehetséges fordítási lehetőségeit. A 21 példamondat (Imre 2010) a következő mintákat tartalmazta:

- a. *should* jelen és múlt időre utaló mondatban, beleértve állítást, kérdést és tagadást;
- b. progresszív aspektus (*should be enjoying*);
- c. feltételes szerkezet (*If he should come...*);
- d. hangsúlyos szerkezet inverzió segítségével (*Should you happen to...*);
- e. függő beszéd (*He asked what he should do.*);
- f. udvarias kérdés (*Should I help you?*);
- g. tanácskérés (*Should I stay more?*);
- h. célhatározói mondat szerkezet (*so that he shouldn't ...*);
- i. tipikus kifejezések fordítása (*How should I know?*)

A mintaanyagot egybevetettük Asimov magyar és román fordításaival (Nagy 1986, Stoian 1993), és kiderült, hogy amikor a *should* feltételes szerkezetben szerepel, nem fogja jelezni az adatbázis, mert a magyar nyelvben ez todalékot eredményez (pl. feltételes módjelet: *jönne*), román nyelvben pedig egyáltalán nem jelenik meg a fordításban. A *lest ... should* szerkezet sincs, ahogy megjelenjen az előre létrehozott adatbázis alapján, merthogy a pontok helyén több variáns lehetséges (pl. személyes névmások), de az összes lehetséges névmással meg nem érdemes elmenteni, hiszen a szerkezet előfordulása egyáltalán nem gyakori.

Biztató eredmény, hogy minden kérdő, tagadó, múlt szerkezetet könnyen azonosított a fordítói környezet az adatbázis alapján, de nem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy a *should* szót (magyarul *váll*) *should* + 'valami'-nek értelmezte. Bár több kifejezést igyekeztünk az adatbázisba előzőleg megadni, gyakorlatilag ezek nem fordultak elő. Palmer elismeri, hogy a *should* redundáns bizonyos szerkezetekben (1990: 189), és ezek a magyarra való fordítás során eltűnnek; amennyiben románra fordítjuk őket, a *să* kötőszó utal erre, de ez a 2 két gépelt karakter nem éri meg az adatbázisba mentést.

A *must* esetében is azt gondoltuk, hogy az adatbázis nagymértékben elő fogja segíteni a fordítói munkát (Imre–Keresztesi 2011). Statisztikai megközelítésben román nyelvre fordításkor 64%-ban sikerült a fordító által is választott fordítási opciót beilleszteni az adatbázis segítségével (56 mondatból 36), 5 esetben közeli megoldást választottunk (*trebuie* helyett *trebuie să*, vagy *trebuie* helyett *va trebui* alakot használta a fordító). Ha az angol tiltás (*mustn't*) nem a rövidített alakban van (pl. *there must be no failures*), az adatbázis nem fog semmit javasolni.

A *must* esetében talákoztunk viszont egy érdekes jelenséggel, amit eddig nem tudtunk adatokkal alátámasztani. Klaudy (2003) szerint az azonos nyelv-

családba tartozó nyelvek fordítás során is közelebb állnak egymáshoz; az általunk létrehozott angol–magyar adatbázis segítségével csupán 27 esetben (48%) sikerült azt a variánst megtalálni, amit Asimov magyar fordítója is alkalmazott, és ebből is a legtöbb esetben a *kell* változat volt a megfelelő. Ennek következtében feltételezzük, hogy a román nyelvvel összehasonlítva, sokkal nagyobb magyar nyelvű terminológiai adatbázisra van szükség ahhoz, hogy a *must* szót sikeresen lehessen fordítani. Asimov magyar fordítója nyomán olyan szavakat is érdemes adatbázisba adni, mint például *nyilvánvaló*, *szükséges*, *szükségszerű*, *bizonyára*, amelyek jelzik, hogy a módbeli segédigék fordításakor a módosítószók is aktív szerepet kapnak.

Az is kiderült, hogy egy modális „összes” fordítási lehetőségeit adatbázisba rendezni nem oldja meg véglegesen a problémát, hiszen az esetek többségében vagy a legtipikusabb fordítások jelennek meg aránytalanul nagy számban, vagy mindig akadnak olyan fordítások, amelyek egyszerűen nem szerepelhetnek az adatbázisban:

It must have been drifting in space for at least three centuries. (Asimov)
Legalább háromszáz éve sodródhat az űrben. (Nagy)

Something must have happened yesterday, ... (Asimov)
Történt talán valami tegnap... (Nagy).

Az első példában a *must* jelentése csupán a magyar ható igeképzőben jelenik meg, és toldalékokat nem érdemes adatbázisba menteni, merthogy túl rövidek, és fordítás során gyorsabban begépeljük a megfelelő toldalékot, semmint, hogy kiválasztanánk a helyes variánst egy több elemet tartalmazó listából (pl. illeszkedés alapján).

A második példa esetében világos, hogy komoly fordítói tapasztalat szükséges ahhoz, hogy a *must* magyar megfelelője (*talán*) adatbázisba kerüljön: kérdés, hogy a *must* ebben az esetben mennyire utal kételkedésre és mennyire bizonyosságra (pl. *Valami biztosan történt a tegnap.*). A műfordítói szabadsághoz az is hozzátartozik, hogy jelentésárnyalatokat figyelmen kívül hagy, illetve szándékosan változtat rajtuk a fordítás során.

Az eddig leírt és bemutatott példák logikus magyarázatot szolgáltatnak: nyilvánvaló, hogy négy fordítási „eset”-ről beszélhetünk:

a. egy angol modális igének meg tudunk feleltetni egy tipikus szót: *must – kell, trebuie; mustn't – tilos, interzis;*

b. egy angol modális igének meg tudunk feleltetni egy toldalékot: *must – hat, -het;*

c. egy angol modális igének egy atipikus szót feleltetünk meg: *must – talán* (vö. irodalmi fordítások)

d. a modális nem jelenik meg a fordítás során.

A felsorolt négy eset közül természetesen csak az a. pontnál válik a fordítói környezet hasznossá, hiszen toldalékért nem érdemes fordítói adatbázist létrehozni, a költői fordítások eleve kívül esnek a fordítói környezetekkel foglalkozók érdekszféráján, ha pedig egy szó „eltűnik” a fordítás során, az sem regisztrálható fordítói környezetben.

Következtetések

Arra a kérdésre kerestük a választ, hogy érdemes-e fordítói adatbázissal foglalkozni az angol módbeli segédigéket illetően akár magyar, akár román vonatkozásban. Tapasztalataink egybevágóan Recski (2002) eredményeivel, miszerint hiába adunk az adatbázishoz rengeteg lehetséges fordítási megoldást, mert a fordítási gyakorlatban csak a legtipikusabb fordítási lehetőségekkel kell számolni. A *must* esetében Recski 74%-ban *must + infinitive* szerkezetet észlelt (pl. *must go – kell menni*), nálunk pedig ez az eset 73,21%-ot jelentett, még ha jóval kisebb adatbázison is dolgoztunk. Ne feledjük, hogy a fordítói környezeteket az ismétlődő szövegtípusok hozták létre. Benő (2011) találóan állapítja meg, hogy bizonyos módbeli segédigék sajátos fordítási mintát követnek (pl. jogi szövegtípusban), amit egy szakszöveget fordító személynek mindenképpen figyelembe kell vennie. Fordítás során gyakran eltűnnek jelentésárnyalatok (vö. *may* és *might* fordítása, Benő 2011), de a jelentésárnyalatok fordítói adatbázisba gyűjtésével nyomon követhetünk egyszerre több opciót, és növelhetjük az esélyt a jelentésárnyalatok megőrzésére.

Az sem mellékes, hogy a fordítói környezetek elsősorban szegmenseket, vagyis mondatokat tárolnak (technikailag: ponttól pontig terjedő szövegmezőket), és a fordító reménykedik, hogy ezek válnak a továbbiakban hasznossá. Mikor mi csak szavakat tároltunk, akkor elsősorban a terminológiai adatbázis-lehetőségeket igyekeztünk kihasználni, és a vizsgálat részeredményei közé tartozik, hogy fordítás szempontjából legalább kétfajta angol modálissal számolhatunk. Vannak olyanok, amelyeket érdemesnek tűnik adatbázisba tenni (*should*), másfélék, amelyeknek besorolása vitatható, és olyanok, amelyekkel foglalkozni akár idővesztésnek is tűnhet (*can*). Amennyiben ez nem teljesen nyilvánvaló, a leütött billentyűk számához hozzá kell tenni a gondolkodási időt is: ha több felajánlott válaszopció létezik, meg kell keresni a legtalálóbbat és a megfelelő billentyűkombinációt leütöni. Rövid szavak esetében bizonyosan több időbe telik a helyesnek vélt fordítás kiválasztása és szövegbe helyezése, mint ha fordítói adatbázis segítségével fordítunk.

Ez természetesen nem a fordítói környezet hibája. A gyártók megemlítik, hogy irodalmi szövegek fordításakor a produktivitás jóval alacsonyabb (minimum 10%-ra tehető), de a technikai szövegeknél akár 70% is lehet. Ha beszámít-

jük, hogy mennyibe kerül egy fordítói környezet és azt a lefordított munka árából igyekszünk előteremteni, a sikeres fordítónak hamar megtérül(het) a befektetése.

A fordítói környezeteket nem kimondottan a modálisok adatbázisba rendezéséhez találták ki. Ennek ellenére lehetővé teszi a leleményes fordítói munka csodálatát (és egyben a minőségi fordítói munka dicséretét konkrét példákkal szemlélítve), amennyiben túltesszük magunkat azon, hogy hiába kínálódunk az adatbázis létrehozásával, mert a modális „megfelelő” magyar vagy román fordítása egyáltalán nem jelenik meg a szövegben, mert a fordító éppen teljes átalakítással vagy éppen kompenzációval (vö. Klaudy 2009: 155) oldotta meg a helyzetet. Ez pedig már elég kompenzáció kellene hogy legyen számunkra is további angol módbeli segédigék adatbázisának létrehozásához.

IMRE ATTILA

I R O D A L O M

- Benő Attila 2011. *Modalitás, nyelvi kategorizálás, fordítás*. In: NyIrK.LV, 27–38. 2011.1.
- Gouadec, Daniel 2007. *Translation as a Profession*. Vol. I–II. Amsterdam: John Benjamins.
- Greere, A. – Zdrengea, M. 2000. *A Guide to the Use of English Modals and Modal Expressions*. Cluj-Napoca: Clusium <http://support.google.com/translate/?hl=en>, 2012.02.14.
- Imre Attila 2010. *Translating Modal Verbs with Translation Environment. Should and ought to*. In: *Research, Education, Development. International Symposium Tg.-Mureş*. Cluj-Napoca: Risoprint, 447–54.
- Imre Attila–Keresztesi Péter 2011. *Translating must with Translation Environment*. In: *Performance and Innovation in Education. International Symposium Tg.-Mureş*. Cluj-Napoca: Risoprint, 405–12.
- Klaudy Kinga 2009. *Bevezetés a fordítás gyakorlatába*. Budapest: Scholastica.
- Klaudy Kinga 2003. *Languages in Translation*. Budapest: Scholastica.
- Kugler Nóra 1999. *A kételkedés nyelvtana*. VII. Nemzetközi Magyar Nyelvtudományi Kongresszus. www.nytud.hu/NMNyK/eloadas/kuglern.rtf, 2012.01.28.
- McKay, Corinne 2006. *How to Succeed as a Freelance Translator*. Two Rat Press and Translatewrite, Inc.
- MemoQ Quick Start Guide 2011. <http://www.kilgray.com>, 2011.02.12.
- Palmer, F.R. 1990. *Modality and the English Modals*. London and New York: Longman.
- Pelyvás, Péter 1998. *On Questions of Epistemic Grounding*. In: Andor J. et al. (eds) *The Diversity of Linguistic Description. Studies in Linguistics in Honour of Béla Korponay. A Special Issue*. Debrecen: KLTE Angol-Amerikai Intézet, 241–64.
- Recski, L. J. 2002. *The English Modal Auxiliary Must: A Corpus-Based Syntactic-Semantic Account*. In: *Revista da Abralin*. Vol.1/2, 99–122.

FORRÁSSZÖVEGEK

Asimov, I. 1951. *Foundation*. Gnome Press.

Asimov, I. 1993. *Fundația*. Ford. Stoina G. Editura Nemira. București..

Asimov, I. 1986. *Alapítvány – Az Alapítvány pereme*. Ford. Nagy P. F. Kozmosz Fantasztikus Könyvek. Budapest.

TRADUCEREA VERBELOR MODALE

(Rezumat)

Articolul prezintă, în prima parte, tendințele moderne privind problematica traducerii verbelor modale din limba engleză în limbile maghiară și română. Se discută necesitatea traducerilor asistate de calculator, întrucât Gouadec dă verdictul final: era traducerilor asistate de creion și radieră a trecut, iar secolul al XXI-lea este caracterizat de apariția programelor de traducere. Astfel, avem posibilitatea de a crea uriașe baze de date privind terminologia de specialitate, contribuind și la ridicarea calității. Articolul prezintă câteva exemple negative produse de Google Translate. În continuare, se argumentează în favoarea programelor de traducere asistate de calculator (SDL Trados, Omega T sau MemoQ). În concluzie, sunt prezentate rezultatele traducerii unor verbe modale ca *should*, *must* sau *can* în limbile română și maghiară cu ajutorul programului MemoQ, lucrând pe o bază de date de peste 1.000 de propoziții.

ADATTÁR

A KRITERION KÖNYVKIADÓ INDULÁSA LEVELEKBEN (II.)

5.

Dávid Gyula a Kriterion bukaresti szerkesztőségéhez

Kolozsvár, 1970. április 5.

Mellékelten küldjük Benkő András *Bartók Béla romániai hangversenyei* című nyomdakész kéziratát, két példányban, az összes kísérő iratokkal. A honorálást illetően a helyzet a következő: A könyv első részében Benkő András tanulmánya foglal helyet. Terjedelme a jegyzetekkel együtt 8,25 ív. Kategória-jasvaslat a IV.5. pont (800–2100 lej ívenként) alapján ívenkénti 1800 lejjel összesen 14.850 lej.

A második részben a korabeli sajtóból válogatott zenekritikák foglalnak helyet, részben magyar eredetiből, részben román s német nyelvből fordítva. Az anyag teljes terjedelme 4,60 ív. Összegyűjtése a XV. 1 (a pont, ívenként 200–400 lej) alapján honorálható, ívenkénti 400 lejjel, tekintettel arra, hogy az egész romániai sajtót át kellett érte lapozni, s az így adódó összesen 1840 lej csekély honorálása a befektetett munkának. Ezt a válogatást szintén Benkő András végezte.

A fordítások egy részét Benkő András végezte. Románból 0,75 és franciából 0,20 ív. Honorálása a XVI. 4. pont alapján ívenként 600 lejjel. Összesen 570 lej. A német szövegeket 0,75 ív terjedelemben Almási István fordította. Szintén a XVI. 4. alapján, ívenként 700 lejjel összesen 525 lej. A kötet harmadik részében, a függelékben foglal helyet a Bartók-koncertek romániai sajtóvisszhangját és bibliográfiáját magába foglaló irodalom, összesen 406 címmel. Terjedelme 1,60 ív. Honorálása a XV. 4. pont (ívenként 700–1500 között) alapján, ívenkénti 1200 lejjel, összesen 1920 lej (a lehetőségekhez képest ez is emelhető volna).

Az ugyanitt található mutatók (névmutató, helységek, újságok mutatója) terjedelme 0,85 ív. Honorálása a XIII. 4. pont szerint (300–1000 lej között) ívenkénti 800 lejjel, összesen 680 lej. Mind a bibliográfiát, mind a mutatót Benkő András készítette. Külső véleményező László Ferenc volt, referátumát mellékeljük, korábban már kifizették.

A gépelt anyag teljes terjedelme 15,50 ív. Mellékeljük A gépelési programálást is Cservény Cornélia részére.

Baráti üdvözzel:
Dávid Gyula

[Fejlécben, géppel: Kriterion Könyvkiadó Szerkesztősége, Kolozsvár]

Lelőhelye: EMKE-Szabédi Emlékház Kézirattára, Kriterion Irattár, Szerkesztőségi levelezés, 34 d., gépirat

6.

Dávid Gyula a Kriterion bukaresti szerkesztőségéhez

Kolozsvár, 1970. április 25.

Kriterion Könyviadó Szerkesztőségének, Bukarest

A költözés nagyjától megszabadulva, megpróbálom pótolni a rendkívül szeszélyessé vált kéziratjelentéseket s összegezni a bent lévő s a szerkesztőséget súlyával különösen nyomasztó kéziratmennyiséget.

A Téka sorozathoz jelen pillanatban a következő kéziratokkal rendelkezünk:

Szerelmi aforizmák. Fodor Irén külső szerkesztésében¹ a végleges szöveg gépelés alatt.

Szilágyi Júlia előszavával együtt.

Iosif Vulcan. Végleges szöveg gépelés alatt.

Hermányi Dienes. A teljes szöveg, előszó és jegyzetek bent van, lektúra után véglegesíthető.

Lenin-kötet. A fordítások elkészültek. Az anyag jelenleg Csehi Gyulánál a terminológia egységesítése és előszóírás végett.

Szabó György: *Görög-római aforizmák.* Válogatás, bevezető, jegyzetek legépelve bent van, lektúra alapján véglegesíthető.

Comenius (Dankanits). Válogatás, bevezető, jegyzetek legépelve bent vannak, lektúra hiányzik. Novemberben UNESCO-évforduló.

Thorma Zsófia levelezése. A teljes anyag egy túlméretezett előszóval (80 old) beérkezett. Lektorizálandó.

Vigh Károly: *Történetek a csábításról.* A szövegválogatás bent van. Terjedelme 220 oldal. Csökkentéséhez s a szöveganyag véglegesítéséhez a szerző a szerkesztőség segítségét kérte. Előszót és jegyzeteket azután ír.

Gide: *Rosszul leláncolt Prométheusz.* Fordítás jelenleg szövegellenőrzés alatt. Előszó kész, de véglegesítendő lenne.²

Egyéb anyagok:

Orbán Balázs fotóriportkönyve. A tanulmány véglegesítve, fényképanyag kiválogatva. Május elejére ígerte Erdélyi Lajos a képek alá írandó szövegek küldését. Akkor küldhető.

Tamás Mária: *Amerikai riport.* Első változatát beadta, Mikó Imrével meg is beszéltek. Javítás és kiegészítések, néhány hiányzó fejezet megírása miatt a szerzőnél van ismét.

Kallós Zoltán: *Balladák könyve.* Minden együtt áll. A szövegen az utolsó simításokat kell elvégezni. Kottákkal együtt a jövő hét végén küldhető.

Páskándi Géza: *Drámák.* Mintegy 200 oldal le van már gépelve, de az anyag végét még nem kaptuk meg.

¹ Fodor Irén a könyvkiadói hálózat átszervezésekor a megszűnt Irodalmi Könyvkiadótól először a Daciához került, így lehetett a Dévald László-válogatta *Gondolatok a szerelemről* c. Téka-kötet külső szerkesztője. Az akkori rendelkezések szerint ugyanis a saját kiadója számára külső szerkesztői munkát senki nem végezhetett

² Az itt említett kötetek közül a Téka sorozatban szintén 1970-ben jelent meg a Iosif Vulcan-kötet és Hermányi Dienes József *Nagyeneydi demokritusa*, 1971-ben a Comenius- és Gide-kötet valamint a *Lenin stílusa*, 1972-ben a Thorma Zsófia-kötet. Vigh Károly válogatása a 17. századi erkölcsi botránypererekről viszont kéziratban maradt, s csak évekkel halála után került kiadásra (*Asszonyok és férfiak tüköre. Tanúvallomások a XVII. századból.* Pallas-Akadémia Kiadó, Csíkszereda, 1999.)

- Szabédi László: *A magyar nyelv őstörténete*. 480 oldalas szöveg Bent van egy hónapja négy példányban. Hozzá sem nyúltunk.
- Herédi Gusztáv: *Homo Ludens*, 110 oldalas kisregény. Elolvastam, de nem volt idő megbeszélni. Dolgozni kell még rajta.
- Látó Anna: *Anglia két arca*. A Szolgálni mentünk és a 90 oldalas új riportkönyv (Turista lettem Angliában) beérkezett. Szerepel az 1971-es tervben, hozzá sem kezdtünk. Gépeltessük-e, vagy van két példány a megjelent részből? Ki szerkeszti?
- Márkó Imre: *Medvebocsok*. Forrás-kötetnek beérkezett kézirat Novellák. Szabó Gyula ajánlja.
- Soltész József: *Fattyúhajtás*. Forrás-kötetnek beérkezett kézirat, paródiákat és groteszkeket ad benne.
- Vitorlaének* 1971. Újabb fiatal költők versei. Egyelőre tájékozódásra vettük át, de adott esetben talán lehet kötet belőle.
- Szanati József: *A művészet rabságában* Az ismert operaénekes önéletrajzi regénye. 200 oldal, hozzá nem nyúltunk még.
- Korda István: *Az ültetvényes kocsisa*. A régi Irodalmi Könyvkiadóval leszerződött regény. 260 oldalas.
- Holdi János: *Boldogtalan boldogság*. Március közepén Miskolcra érkezett kézirat. 260 oldalas.
- Bartalis János: *Az, aki én voltam*. Önéletrajzi regény I. kötete. Terjedelme 300 oldal. Már több mint egy hónapja bent van, a szerző érdeklődött a napokban, hozzá sem tudtunk nyúlni.
- Dezső Ervin: *A svéd csoda*. 200 oldalas riport főleg a svéd tudomány és technika helyzetéről. Január óta itt van.
- Brassai Viktor: *Versek*.
- Barna Zsuzsa: *Versek*. Forrás-kötet. Kántor Lajos kedvező véleményezése alapján s kiegészítve, pótolva a gyengébb verseket, kiadtuk Jancsik Pálnak, júniusra szállítja az előszót.
- Oláh István: *Versek*. Forrásra jelölt. A kéziratot kérésünkre elküldötte, jelenleg Márkinál van. A szerző május elején jön fel megbeszélni.

A felsorolt kéziratanyag³ olyan mennyiségű munkát igényelne – még ha bizonyos kéziratok esetében egyszerű visszautasító lektúráról is van szó –, amit ketten nyilván nem végezhetünk el. Kérjük, intézkedjete, hogy az itt felsorolt anyag egy részét akár szerkesztésre, akár tájékoztató lektúrára a bukaresti szerkesztőség átvegye, illetve közölgjétek azt, hogy jövőben milyen típusú kéziratokat irányítsunk egyenesen Bukarestbe.

Választ várunk!
Baráti köszöntéssel
Dávid Gyula

[Fejlécben, géppel: Kriterion Könyvkiadó Szerkesztősége, Kolozsvár]

Lelőhely: EMKE-Szabédi Emlékház Kézirattára, Kriterion Irattár, Szerkesztőségi levelezés, 34 d., gépirat

³ Az említésre kerülő kötetek közül csak a *Balladák könyve* és Páskándi Géza drámakötete (*Az eb olykor emeli lábát*) jelent meg 1970-ben a Kriterionnál, Orbán Balázs *Székelyföld képekben*, Tamás Mária *Milyen vagy, Amerika?* c. kötete és Oláh István Forrás-verskötete (*Álom a csodalúdról*) 1971-ben, Bartalis János önéletrajzi regénye 1972-ben, a Brassai Viktor vershagyatékát tartalmazó *Példázat kétkedőknek* és Soltész József Forrás-kötete (*Ez a pasas nem Beckett?*) 1973-ban, Szabédi László azóta is sokat vitatott könyve, *A magyar nyelv őstörténete* 1974-ben. Barna Zsuzsa, Dezső Ervin, Herédi Gusztáv, Holdi János, Látó Anna, Márkó Imre, Szanati József kézírataiból nem lett könyv.

7.

*Domokos Géza Csiky Józsefhez*⁴

[Bukarest, 1970] május 5.

Kedves Jóska!

Nagy késéssel válaszolok leveledre, aminek a magyarázata a kezdéssel járó sok munka és gond. Persze, hogy emlékszem rád, mint ahogy nem feledhetem a régi Mikós éveket sem, hiszen azok jelentették azt a bizonyos köpenyt, amelyből jók, rosszak úgy ahogy vagyunk, mindnyájan kibújtunk.

Nagyon szeretném, ha egyszer Kolozsváron bővebben beszélgethetnénk a hajdan volt és a mai időkről. Beszéltem ottani fiókszerkesztőségünk vezetőjével, Dávid Gyulával és megkértem: tartsák Veled a kapcsolatot, kollaboráljanak Veled.

Öllelek,
Domokos Géza

Lelőhelye: EMKE-Szabédi Emlékház Kézirattára, Domokos Géza hagyatéka, LevTár, gépirat.

8.

*Domokos Géza Fónod Zoltánhoz*⁵

[Bukarest, 1970.] május 6.

Tisztelt Fónod elvtárs!

Örömmel vettem levelét. Tavalyi bukaresti beszélgetésünk folytatását látom benne, amelyre máig jólesően emlékezem.

Most csak igazolni szeretném levele vételét és kifejezni azt a reményemet, hogy a Madách könyv- és lapkiadó vállalat, valamint a bukaresti Kriterion közötti együttműködés rövidesen megindul, és mindnyájunk meglegedésére eredményes lesz. Leveléről

⁴ Csiky József (1926–1977) a levél kelte idején Kolozsváron volt újságíró. Egyetlen verskötete jelent meg, *Kakukkszó* címmel, Tompa László előszavával Székelyudvarhelyen, 1946-ban.

⁵ Fónod Zoltán (sz. 1930) irodalomtörténész, kritikus, Fábry Zoltán munkáinak sajtó alá rendezője, 1969–1975 között a pozsonyi Madách Kiadó igazgatója volt. Az indulás éveiben Domokos Géza nemcsak a magyarországi kiadókkal próbált termékeny munkakapcsolatot kialakítani (ennek legfontosabb eredménye a Horizont világirodalmi sorozat közös kiadása a Domokos János-vezette Európa Kiadóval), hanem a szlovákiai Madách és a jugoszláviai Fórum Könyvkiadókkal is. A felsőbb kiadói szervek azonban – az export-szempontról is fontos Európa-kapcsolaton kívül nemcsak hogy nem támogatták, de módszeresen akadályozták ezeknek a kapcsolatoknak a kiépítését.

tájékoztatom főhatóságunkat, és bízom benne, hogy rövidesen visszatérhetek érdekes és rokonszenves javaslataira.

Baráti tisztelettel,
Domokos Géza
igazgató

Lelőhelye: EMKE-Szabédi Emlékház Kézirattára, Domokos Géza hagyatéka, LevTár, gépirat.

9.

*Domokos Géza Csiki Lászlóhoz*⁶

[Bukarest], 1970. május. 11.

Kedves Laci!

Magam is sajnálom, hogy legutóbbi ittlétedkor nem találkozhattunk. Annak viszont örülök, hogy regényed most már teljes kézirat formájában a szerkesztő asztalára került,

Beszéltem Bodor Andrással⁷, aki ugyan olvasta munkádat, de még nem nyílt alkalma arra, hogy észrevételeit összevesse a Bodor Páléval, aki ugyancsak elolvasta kéziratodat, és aki – mint tudod – harmadik hete a T.V.-nél főszerkesztő. Megegyeztünk, hogy május 15-ig a két Bodor megbeszéli a könyveddel kapcsolatos benyomásait, konkrét észrevételeit, utána elolvasom én is a kéziratot, és végleges választ adunk: elfogadjuk-e mostani formájában, vagy, ha a szükség úgy kéri, módosításokat javasolunk. Mindenképpen biztosítani szeretnélek, hogy legkésőbb 25-ig tisztázzuk a könyv helyzetét. Persze az ideális az lenne – és annak örülnék a legjobban – ha így adhatnók nyomdába a kéziratot, ahogy te befejezettnek, jónak, szíved szerint valónak tartod.

Új verses köteted természetesen érdekel, ha nálunk akarod megjelentetni, írnál sürgősen pár sort, amiben feljárnál a Kritérionnak.

Bogdán László verseivel kapcsolatban⁸ most nem tudok semmit közölni, utánanézek a dolognak, és majd gondom lesz rá, hogy a kéziratot a legnagyobb rokonszenvvel vizsgálja meg a magyar szerkesztőség. Már csak azért is, mert Bogdán László – Mikós.

Jó barátsággal,
Domokos Géza

Lelőhelye: EMKE-Szabédi Emlékház Kézirattára, Domokos Géza hagyatéka, LevTár, gépirat.

⁶ Csiki László (1944–2008) akkor még a sepsiszentgyörgyi *Megyei Tükör* szerkesztőségében dolgozott, 1971-ben került Bukarestbe, a Kritérionhoz, ahol főképp az eredeti művek szerkesztése és az írókkal való kapcsolat tartása volt a munkaköre. 1976-tól Kolozsvárra költözött, ugyancsak Kritérion-szerkesztőként. A Kritérionnal az első években jelent meg *Kellékek* c. verskötete (1972), *Az idegen város* c. prózakötete (1974). Itt valószínűleg *Kezdetben vala az ige* című kisregényéről van szó, amelyet az Utunk közölt folytatásokban 1970-ben.

⁷ Bodor András az Irodalmi Kiadó, majd a Kritérion bukaresti szerkesztője volt, 1971-ben vált meg a Kiadótól.

⁸ Bogdán László 1972-ben, *Matiné* c. verskötetével debütált a Forrás-sorozatban. Középiskoláit, akárcsak Csiki László, Sepsiszentgyörgyön, az egykori Székely Mikó Kollégiumban végezte, Domokos Géza tehát őt is iskolatársának tekintette.

10.

*Domokos Géza Salamon Sándorhoz*⁹

[Bukarest, 1970.] május 12.

Kedves Sándor!

Engedd meg, hogy szívből megköszönjem Gábor Áron könyved dedikált példányát. Figyelmességed jólesett és meghatott.

Ötven esztendő! Ha mástól hallok meg, el sem hiszem, hogy Te, aki találkozásainkkor mindig olyan friss, fiatalos vagy, októberben ötven éves leszel. Nem akarom elejét venni őszi jókívánságaimnak, de ha szóba került, már most elmondom, mekkora öröm lesz számomra, hogy tanárom, akinek oly sokat köszönhetek, egészséges munkakedvben, írói tervekben gazdag.

A napokban határoztam el, hogy utánanézek színháztörténeti monográfia-kéziratodnak, és most leveledből látom, hogy egyéb elgondolásaid is vannak. Szeretném, ha tudomásomra hoznád azokat, hogy a Kritérium távlati terveibe beilleszthessük.

Szép tavaszt, jó nyaralást kívánok.

Szeretettel öllelek,
Domokos Géza

Lelőhelye: EMKE-Szabédi Emlékház Kézirattára, Domokos Géza hagyatéka, LevTár, gépirat.

11.

Dávid Gyula a bukaresti szerkesztőséghez

Kolozsvár, 1970. május 13.

Mellékelten küldjük Murádin Jenő könyvjavaslatát három művészportrét felölelő tanulmánykötetre¹⁰. Szerintünk a kézirat beiktatható volna a Gyárfás Jenővel indított művészeti kismonográfiák sorába, azzal, hogy meggondolandó, nem kellene-e Incze Jánosról (akit Murádin harmadikként javasolt) külön kötetet kiadni. A beérkezett kéziratállományunk különben a múltkori levélbeszámoló óta a következőkkel gyarapodott:

⁹ Salamon Sándor (írói nevén Sombori Sándor) (1920–1998) irodalomtörténész, regény- és drámaíró, 1945-től a Székely Mikó Kollégium tanára volt, s Domokos Géza osztályában is ő tanította a magyar irodalmat. Gábor Áronról előbb egy egyfelvonásos történelmi jelenetet (1948), aztán történelmi regényt (1957) írt, 1970-ben pedig a regény dráma-változatát mutatta be a marosvásárhelyi Székely Színház. A darab a szerző ötvenedik születésnapja évében, 1970-ben, a Kritériumnál könyv alakban is megjelent

¹⁰ A tanulmánykötet-tervből az Irodalmi Könyvkiadó által indított képzőművészeti sorozatban Klein József (1977), Gy. Szabó Béla (1980), Nagy István (1985), Maticska Jenő (1985), Gruzda János (1989) művészetét, a Ferenczy művészcsaládot és a Barabás Miklós Céhet értékelő képzőművészeti monográfiák sora lett.

Tóth Árpád válogatott versei és műfordításai. Seres Zsófia bevezetőjével. Megállapodásunk értelmében hamarosan munkába vesszük.

Balogh–Gálffy–Nagy: *A magyar nyelv kézikönyve.* A szakvélemény alapján átdolgozott és kívánságunkra valamivel rövidített változat. Munkába kell venni, 71-es megjelenés. Jancsó–Rohonyi: *A barokktól a romantikáig*¹¹. Régi megállapodás, sőt szerződés is van rá, hogy egy 40 éves kötetet szerkesztenek, amely a *Mint az égő fáklyát* toldaná meg visszafelé a kuruckorig, előre pedig Kölcseyig. A válogatás kész, le van gépelve mintegy háromnegyed része s folyamatosan érkezik. A nyomtatott 74-es tervben szerepelt. Kenéz Ferenc versei: az *Ólomtánc* szerkesztésekor kialakult személyes kapcsolat révén hozta be újabb verseit. Még nem kész kötet, de olvasandó volna. Dávid Tibor versei: nemrég kezdett publikálni, Szilágyi Júlia küldte, versanyaga, ha önálló kötetbe nem is, de az új *Vitorlaénekbe* feltétlenül bekerülhet, Forrás-perspektívával. Mózes András életrajz Konrádi Dániel kolozsvári orvos-szervezőről, a mentőállomás alapítójáról. Orvostörténeti anyag. Tudományos precizitása és kiadványként való használhatósága ezután dől el. Terjedelme 120 oldal.

Bod Viola *Aforizmak.* Egy kötetnek kevés, viszont hamar át lehet nézni. Valamikor, rendre, majd csak munkába vesszük őket.

Baráti üdvözzel:
Dávid Gyula

[Fejlec géppel: Kriterion Könyvkiadó Szerkesztősége, Kolozsvár]
Lelőhelye: EMKE-Szabédi Emlékház Kézirattára, Kriterion Irattár, Szerkesztőségi levelezés, 34 d., gépirat.

12.

*Domokos Géza Domokos Jánoshoz*¹²

București, 1970. május 25.

Kedves János!

Még egyszer, ezúton is megköszönöm azt a figyelmet és baráti melegséget, amellyel ottlétemkor körülvettetek, különösen hálás vagyok Neked, aki – bár nagyon sok gondod-bajod volt – annyi időt szántál a velem való együttlétre. Részemről mindent elkövetek, hogy az a baráti légkör, amely tárgyalásainkat jellemezte, fennmaradjon, továbbhasson; a Kriterion könyvkiadó mindent megtesz, hogy megegyezéseink szellemében, korrekt partner legyen.

¹¹ *A barokktól a romantikáig* c. irodalomtörténeti szöveggyűjtemény 1971-ben, Kenéz Ferenc verskötete *Homok a bőröndben* címmel 1972-ben jelent meg. Dávid Tibor vers- és Bod Viola aforizma-kéziratából nem lett könyv, Mózes András Konrádi-életrajza kéziratban maradt.

¹² Domokos János az Európa Könyvkiadó Erdélyből származott igazgatója volt, kulcsszerepet játszott abban, hogy a román-magyar kulturális csereegyezmény keretei között kibontakozott kiadói kapcsolatokat – a Horizont sorozat közös kiadása révén – sikerült tartalmassá tenni. Ennek az egyezménynek köszönhetően vált a Horizont sorozat az 1960–80-as években felnőtt romániai magyar nemzedék világirodalmi műveltségének pótolhatatlan forrásává. A levélben felsorolt többi kiadványok magyarországi megrendelésének ügyében is közvetített.

Küldöm a kért könyveket. A fehér sorozatban az általad megjelölt három címen kívül csak a Bölöni Farkas Sándor-kötetet adtuk ki, ahogy az újabb kötetek megjelennek, gondoskodom róla, hogy idejében eljussanak Hozzád. Küldöm Benkő Samu Bolyai-monográfiáját is. Ha Neked megvan, ajándékozod oda valakinek belátásod szerint: nagyon jó könyv, megérdemli, hogy minél többen ismerjék Nátatok is.

Szeretettel öllelek,
Domokos Géza

Lelőhelye: EMKE-Szabédi Emlékház Kézirattára, Domokos Géza hagyatéka, LevTár, gépirat.

13.

Marosi Ildikó Dávid Gyulához

Marosvásárhely, 1970. május 26-án.

Kedves Gyula!

Ma vitte magával Kacsó Judit Bukarestbe a kötet gerinc-anyagát,¹³ amelynek pontos másolatát azonnal küldöm Magának is.

A levélanyag ennyi maradna, ha a kiadó vezetősége egyetért vele. A függelékből hiányzik e kiadványok–folyóiratok és a pályázatok–jutalmak rész. De ez már összesen csak valami 10–15 gépelt oldal. És hiányoznak a jegyzetek, és természetesen a Maga bevezetője.

Elég lehangoló így másolópapíron a kötet, és nincs is minden rávezetve a másolatokra (pld. nem volt már erőm ráírni mindenikre felül, hogy ki-kinek írta) de azért, gondolom, Maga csak eligazodik bennük. Legalábbis általános képet kaphat az anyagról. A bevezető megírása előtt úgyis le kell jönnie Vásárhelyre, mert a szükséges dokumentációs anyag nagy része a Tékában található. (De különben ebben már előbb is megállapodtunk, és amennyiben másként nem lehet megoldani, úgy erre az időre legyen a mi vendégünk.)

Amit pillanatnyilag még ennél is lényegesebbnek érzek: szeretném, ha megtenné észrevételeit a gyűjtésre és válogatásra vonatkozóan, elsősorban a Maga által kitűnően ismert Tolnai időszakról. És ha a Tolnai levelei közül bármelyikre is szüksége volna a saját könyve szempontjából, kérem, jelezze, és azonnal kiveszem a kötetből.

A jegyzeteket illetően csak annyit szeretnék megemlíteni, hogy megírásukkor a Társaság jegyzőkönyvére és a Sényi leveleire fogok támaszkodni a korabeli sajtóanyagokra,

Gyakorlatilag tehát én pillanatnyilag példány nélkül maradtam (Bukarestbe a javított első példányok és a fotókópiák mentek); ezért nagyon kérem, ha átolvasta az anyagot, azonnal hívjon telefonon a szerkesztőségben (10 és 2 óra között az 55-09-en), hogy gondoskodjam az

¹³ *A marosvásárhelyi Kemény Zsigmond Társaság levelesládája. Levelek, iratok, adatok (1876–1948)*. Kriterion, 1973. A kézirat eredetileg Sényi Lászlónak, a Társaság utolsó főtitkárának a Teleki Tékába bekerült hagyatékából a KZsT-ra vonatkozó levél- és dokumentum-anyagot tartalmazta. Dávid Gyula ebben az időben fejezte be a Társaság alapítójának, Tolnai Lajosnak a marosvásárhelyi éveit feldolgozó monográfiáját, így kézenfekvő volt, hogy az anyag – időben az 1876-os alapításig visszamenőleg – kiegészítődjék. A könyv így Dávid Gyula bevezető tanulmányával jelent meg, elsőként azoknak a forráskiadványoknak a sorában, amelyek a *Romániai magyar írók*-sorozatába illesztve, a két világháború közötti évtizedek irodalmi életét, mozgalmait hozta elő a feledésből.

anyag hazaszállításáról, vagy ha tehetem, magam utazzam fel, és személyesen beszéljük meg a továbbiakat. Levelét vagy értesítését várva "maradok lekötözött híve"

Marosi Ildikó

Lelőhelye: EMKE-Szabédi Emlékház Kézirattára, Kriterion Irrattár, Szerkesztőségi levelezés, 34 d., gépirat.

14.

Mikó Imre¹⁴ Domokos Gézához

Kolozsvár, 1970. V. 29.

Kedves Géza,

Hivatkozással legutóbbi bukaresti tartózkodásom alkalmával folytatott megbeszélésünkre, mellékelten küldöm el egy román-magyar jogi műszótár tervezetét¹⁵. Amikor erről beszéltünk, még nem tudtam, hogy egy ilyen szótár húsz évvel ezelőtt már elkészült. Ezt kellene most felfrissítenünk, újabb munkatársak bevonásával.

A tervezet különben elmondja, amit nekem kellene elmondanom. Az én hozzáadásom a mellékelt irathoz csak a következő. A régi szerkesztők közül Venetsek József Kolozsvárt nyugdíjas, tehát tovább dolgozhatna az anyagon, Hegedüs Sándor tornatanár, aki mint gépiró szokott nekünk dolgozni, Kiss András pedig levéltáros, és a kolozsvári boszorkányperekről irt nekünk egy rendkívül érdekes munkát, amely – ha az előszó is elkészül – Téka sorozatunk egyik érdekessége lesz. Mivel tehát mind a hárman nem aktív jogászok többé, beszélgettem velük, kit lehetne még bekapcsolni a munkába. Felmerült Nagy Tibor ügyvéd neve, aki népi szövetségi képviselő is volt, Szathmáry János unitárius jogtanácsosé, Laza István neve, aki a kolozsvári megyei törvényszék bírójá, Mócsi Lászlóé, aki a kolozsvári törvényszék mellett a kriminológiai laboratóriumot vezeti. Az egyetemi tanárok közül nem szeretnék olyant bevonni, aki csak a nevét adja. Éppen ezért Szabó Pál Endre előadó tanárra gondoltunk (magánjogász), akit most vontak be a hivatalos lap magyar fordítói kollektívájába is. Én őt találnám a legalkalmasabbnak. Bolyai egyetemen végzett, Babeş-Bolyai egyetemen tanít, tehát a terminológiát ismeri. Még egy büntető jogászról lehetne esetleg szó. Kérem szíves választokat, hogy folytassam-e a tárgyalásokat ezzel a kollektívával és milyen szellemben. A D betű anyagát magamnál tartottam, mert csak egy példányban van meg. 37 oldal, alapos munka.

Beszéltünk aztán még más hasonló szakszótárak kiadásáról. Ezek közül a legkézenfekvőbb a román–magyar technikai szótár volna¹⁶. Bizonyára ismered az ezelőtt néhány évvel megjelent hatnyelvű technikai szótárt, amelynek román és magyar részlege is van. A Technikai Kiadó gondozásában jelent meg, Ştefan Nădăşan műegyetemi tanár szerkesztette. Azóta, úgy hallottam, meghalt.

¹⁴ Mikó Imre 1970-től nyugdíjazásáig (1976-ig) volt a Kriterion kolozsvári szerkesztője, első sorban a történelmi, művelődéstörténeti kötetek és a Téka sorozat szerkesztője.

¹⁵ Az említett Román–magyar jogi szótár, végül Hegedüs Sándor, Kiss András és Nemes István munkájaként, csak 1978-ban jelent meg a *Kriterion Kézikönyvek* sorozatban.

¹⁶ A sorozat itt említett másik kötete, a magyar nyelvű műszaki szakoktatás szempontjából fontos két kötetes Magyar–román műszaki szótár (szerzői Biró András, Jenei Dezső és Rohonyi Vilmos) pedig csak 1981-ben.

Ez tehát már szintén kész anyagot tartalmaz, s a technikai kiadóval kellene megbeszélni, milyen feltételek mellett bocsátaná rendelkezésünkre az anyagot, hogy kiegészítve újra megjelentethessük. Megjegyzem, hogy ennek a szótárnak azóta megjelent egy újabb kiadása, amelyben a magyar nyelvet a spanyollal helyettesítették.

A RMIL¹⁷ előkészületei tovább folynak, már csak azért is jó volna, ha Kolozsvárra jöhetnél, hogy Edgárral az újabb fejleményekről beszélhess. Különben ő is készül megkeresni Téged. Az A betű, amint írtam, az Igaz Szó júniusi számában jelenik meg, a B, C és Cs betű címszavai szintén elkészültek, s a tegnapi gyűlésen megtörtént a D, S, F betűs címszavak szétosztása is. Edgár az év végére szeretné, ha a lexikon elkészülne, én ezt nem tartom valószínűnek, de 1972-re elkészülhetünk. Tehát az Edgár fantáziájával élve – azt is mondhatnám, hogy 1972 a lexikonok és szótárak éve lesz.

Szívélyesen üdvözöl
Mikó Imre

Lelőhelye: EMKE-Szabédi Emlékház Kézirattára, Kriterion Irrattár, Szerkesztőségi levelezés, 34 d., gépirat.

15.

*Domokos Géza Orosz Györgyhöz*¹⁸

[Bukarest, 1970.] május 31.

Kedves Gyurka!

Ma kaptam kézhez azt a leveledet, melyet Molnár Sándor útján küldtél. Azonnal utánanézttem Ionesco-fordításod ügyének, és sietek tudomásodra hozni a következőket: a Dráma-sorozat, amelyben *Orrszarvúnak* (a te fordításodban *Rinocérosznak*) meg kellett volna jelennie, átkerült a kolozsvári Dacia Könyvkiadóhoz, minek folytán a te kéziratod és azt kísérő aktacsomó (szerződés, véleményezések, levelek) is ott található. Azt ajánlom, írd sürgősen levelet Lászlóffy Aladárnak, a Dacia főszerkesztőjének. Próbáld vele tisztázni munkád további sorsát.

Rég nem láttalak, rég nem hallottam felőled, szeretném tudni, hogy mint vagy, nincsenek-e olyan szerzői vagy műfordítói terveid, amelyek esetleg minket is érdekelhetnének.

Szeretettel üdvözöllek
Domokos Géza

Lelőhelye: EMKE-Szabédi Emlékház Kézirattára, Domokos Géza hagyatéka, LevTár, gépirat.

¹⁷ A Romániai magyar irodalmi lexikon előkészületi munkálatai még 1968-ban kezdődtek, s az Irodalmi Könyvkiadó, majd 1970-től a Kriterion vállalta, hogy intézményi háttérrel nyújt a szerkesztés számára. Viszontagságos történetét lásd az 5/1. kötet előszavában (2010. 7–11.)

¹⁸ Orosz György, a Móricz Zsigmond Kollégium alapító tagja, a Bolyai Tudományegyetem filozófiai tanszékén volt tanársegéd, s az 1948-as politikai tisztogatás során távolították el az egyetemről. A levél írásakor Zilahon tanított. A Ionesco-fordítás átkerült a Dacia kiadóhoz, és soha nem jelent meg.

16.

*Domokos Géza Sütő András*hoz

[Bukarest,] 1970. június 18.

Kedves Andris!

Levélben is igazolni akarom Kincses Elemér írásainak¹⁹ a vételét. Előszavad nagyon szép (mekkora esszéíró készül ugrásra benned, Andris!). Előbb képtelenek vagyunk rá, de szeptember 15-ig elolvassuk a kötetet, és ha véleményünk egyezik a Tieddel – amit nagyon szeretnénk –, semmi akadálya sem lesz Kincses besorolásának a Forrás-legények közé.

A *Rigó és apostol* kerekén egy hónapja várja az obligát áldást a nyomdába adásra. Holnap-holnapután egész biztosan erre is sor kerül. Ne félj, nincs semmi baj, mindent elkövetünk, hogy év végére a könyvesboltokban legyen.

Sajnálom, hogy legutóbbi ittlétedkor sem sikerült beszélgetnünk. Pedig fontos lenne, sürgős lenne. Persze, még fontosabb, hogy nyugodtan, komolyan, a valóságtól csak annyira eltávolodva, amennyi az építő álmodozáshoz kell, végezzük munkánkat, görgessük-toljuk magunk előtt nem a sziszifuszi követ, hanem emberségünk, korszerűségünk, anyanyelvi kultúránk jövőt építő téglájával, malterével, jó kemény cserfájával megrakott szekerét.

Szeretettel üdvözöllek:
Domokos Géza

Lelőhelye: EMKE-Szabédi Emlékház Kézirattára, Domokos Géza hagyatéka, LevTár, gépirat.

17.

*Dávid Gyula Páll Lajos*hoz²⁰

Kolozsvár 1970. júl. 2.

Kedves Lajos!

Itt küldöm végre a kötet levonatát. Persze a szövegben vannak még sajtóhibák, de hogy az időt megtakarítsuk, a levonat egy másik példánya párhuzamosan megy korrektúrára. Van azonban egy néhány hely, ahol talán a kéziratban van hiba, mert az én emlékezetem szerint is másképp lehetett a szöveg. Ezeket az 53, 71, 79, 89. oldalakon megjelöltük, arra kérek, hogy légy rájuk különös tekintettel.

A levonatok minőségén ne ess kétségbe, mert azok jó minőségű papíron felismerhetőek lesznek.

¹⁹ Kincses Elemér 1970-ben a Kolozsvári Állami Magyar Színháznál volt rendező. A Forrás-sorozatban *Bekötött szemmel* című novelláskötetével jelentkezett (1972). A levélben szintén említett Sütő-kötet, a *Rigó és apostol. Úti tünődések* már 1970-ben megjelent.

²⁰ Páll Lajos költő és festőművész saját munkáival illusztrált *Fényimádók* c. verskötete a Forrás-sorozatban meg is jelent 1970-ben. A levélíró néhány verssel kapcsolatban arra utal, hogy azokat – az együtt töltött Duna-deltai és szamosújvári börtönévek alatt – más szövegváltozatban őrizte meg emlékezetében

Különbön jól vagyunk, most már én is árvízkárosultként²¹, ugyanis a lakás, amit két héttel ezelőtt megkaptam volna, jelenleg kitelepítettek fogadott be. Mi pedig maradtunk az ígérettel, hogy következő alkalommal... Amit hozzá Te is elképzelhetsz, azt nem írom ide.

Küldd sürgősen vissza a levonatot javítva, hogy a nyomdai munkával ne legyen fennakadás.

Editet és az apró családot mindnyájan szeretettel köszöntjük, Téged külön baráti öleléssel:

[Dávid Gyula]

Lelőhelye: EMKE-Szabédi Emlékház Kézirattára, Kriterion Irrattár, Szerkesztőségi levelezés, 34 d., gépirat.

18.

Domokos Géza Dávid Gyulához

[Bukarest,1970.] július 7.

Dávid Gyula elvtárs

Mellékelten küldöm dr. Máthé János hozzám intézett levelének másolatát²².

Véleményem szerint megszívlelendő tanácsokat tartalmaz; kérem felvenni velem a kapcsolatot és bővebben elbeszélgetni tudománynépszerűsítő sorozatunk problémáiról. Talán jó lenne megtudni, mennyire vállalna részt a levél szerzője az előttünk álló profilalakítási és kézirat-szerkesztési feladatokból

Barátsággal,
Domokos Géza igazgató

Lelőhelye: EMKE-Szabédi Emlékház Kézirattára, Domokos Géza hagyatéka, LevTár, gépirat.

²¹ Utalás az 1970-es árvízre, amely a Székelyföldön a Szamos és a Küküllő mentén is súlyos károkat okozott.

²² Máthé János (1932–1982) egyetemi előadótanár. A természettudományi (és általában a reál-tudományi) szakirodalom hátrányos helyzetére az ún. „irodalomközpontúság-vita” során irányult rá a sajtó és a könyvkiadók érdeklődése. Ezzel függött össze Máthé János levele. A többiek bevonásával megindult konzultáció eredménye az 1972-ben indult „Korunk Könyvek” sorozat lett (lásd az erre vonatkozó szócikket a Romániai magyar irodalmi lexikon 3. kötetében (Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1994. 124.), s egy közel másfél évig elhúzódó vita a magyar nyelvű hazai tudományos ismeretterjesztésről *A Hét* 1971–1972-es évfolyamában.

19.

*Domokos Géza Veress Dánielhez*²³

[Bukarest,] 1970. július 21.

Kedves Dani!

Elnézésetet kérem, hogy – mint annyiszor – ezúttal is megkésve válaszolok leveledre, de mint tudod, a könyvkiadásban július utolsó fele, augusztus eleje évvégét jelenti, rengeteg a munkám.

Vegyük sorra:

1) A Csé-kötet javaslatát add be, mint mondtam, megpróbáljuk a dolgot, de túlságosan optimista nem vagyok. Még annyira sem, amennyire ottlétemkor voltam.

2) Az Eminescu-kiadó ragaszkodik kéziratodhoz, köti a kutyát a karóhoz, hogy a könyvet év végéig megjelenteti.

3) A volt Ifjúsági Könyvkiadó kismonográfia-sorozata egy hónappal ezelőtt átkerült (a Tanulók Könyvtárával együtt) a kolozsvári Dacia-hoz. A Mikes-t (csak már látnám!) oda kell beadnod. De vigyázz, most véglegesítik jövő évi tervüket, nehogy kimaradjon belőle.

4) Legutóbbi kolozsvári látogatásomkor megegyeztem a Dacia magyar szerkesztőségével – Lászlóffy Aladár, Kerekes György és Dáné Tibor volt jelen –, hogy a jövőben az új színdarabokat ők adják ki, a Kriterion a gyűjteményes köteteket gondozza. Ez azt jelenti, hogy Báthori-dramádat ugyancsak a Dacia-nak kell felajánlanod, ami valószínűleg elég nehéz helyzetet teremt. Amennyire Lászlóffyék anyagi helyzetét ismerem, aligha vállalkozhatnak mindkét munkád kiadására egy évben.

Nagy gondban vagyunk mi is. A napokban fejeztük be az 1971-es terv kidolgozását és kétségbe vagyok esve. Papír, pénz szűkében jobbnál-jobb kéziratok szorultak tartalék-tervbe, ami nemcsak a szerzőknek hátrányos, de könyvkiadói politikánk megvalósításában is nagy akadályt jelent. Bizom benne, hátha év végéig még változtathatunk a helyzeten.

Augusztus 10-e körül Évivel és a fiúkkal Szentgyörgyön leszek, akkor majd bővebben beszélünk mindenről.

Szeretettel öllelek,
Domokos Géza

Lelőhelye: EMKE-Szabédi Emlékház Kézirattára, Domokos Géza hagyatéka, LevTár, gépirat.

²³ Veress Dániel (1929–2002) Domokos Géza osztálytársa volt a Székely Mikó Kollégiumban, s ezen az alapon is közeli barátság fűzte őket össze. A levélben említett javaslatok-kötettervek közül az emigrációban élő Cs. Szabó László írásaira vonatkozó javaslatból semmi sem lett. A Dacia kiadásában megjelenő „Kismonográfiák”-sorozatban megjelent Mikes Kelemenről (1972) és Kemény Zsigmondról (1977) írott kismonográfiája. Dramakötetét (Báthory – Wesselényi. 1973) valamint két tanulmánykötetét (Vándorúton, 1971, Mikes és a szülőföld, 1976) azonban a Kriterion jelentette meg. Előbbi a kézirat-elosztás során eredetileg az Eminescu Kiadóhoz került.

20.

Domokos Géza Veress Dánielhez

[Bukarest,] 1970. nov.10.

Kedves Dani!

Indokolt szemrehányásod csak elmélyíti hetek óta tartó stresszemet. Hidd el, nekem is fáj, hogy Báthoridat²⁴ még nem nézhettem meg. Elolvastam minden sort, amit a darabról írtak; nagyon kíváncsi vagyok az előadásra, annál is inkább, mivel – mint a Hargitában láttam – időközben feljavult a „húzással” (nem a székely-jelenetet hagyttátok ki?), ütemesebbé vált.

Rengeteg dolgom volt, majdnem tíz napos könyvpropaganda úton voltam Aradon, Temesváron és Váradon; holnap, sürgős kiadói ügyek intézésére Kolozsvárra utazom; 16-án nyílik itt Bukarestben, az országos könyvszalón, ahol a Kritérionnak ki kell tennie magáért; 21-én Csíkszeredában kell előadást tartanom kiadónk helyzetéről, terveiről; 25-ére meghívott Hajdú [!] Győző, az Igaz Szó és a Viața Românească közös kerekasztal-megbeszélésére. Mint látod, törődés, jövés-menés, sokszor igen csekély eredménnyel. December közepe előtt aligha fogok tudni eljutni Szentgyörgyre.

Beszéltem az Eminescu Könyvkiadóval, bejelentettem, hogy visszavesszük kéziratodat. Nagyon sajnálom, hogy munkádnak ez volt a sorsa, beiktatjuk jövő évi főtervünkbe, és azon leszünk, hogy mielőbb megjelenjen. Láttam a TV-ben a *Varázsgyűrűből*²⁵ felvett részleteket. Mozgalmas, hangulatos előadást sejtet. Örülök a színház és Anikó néni biztosan megérdemelt sikerének.

Barátsággal öllelek,
Domokos Géza

Lelőhelye: EMKE-Szabédi Emlékház Kézirattára, Domokos Géza hagyatéka, LevTár, gépirat.

21.

Domokos Géza Sütő Andrásához

[Bukarest,] 1970. december 1.

Kedves Andris!

Csak most válaszolok november 2-i leveledre. Gondoltam, időközben itt, vagy Vásárhelyen találkozunk, és élőszóban beszéljük meg könyved újrakiadását. Te is jártál erre, én is voltam a múlt héten Nálatok, de találkozni nem sikerült. Te, bánatomra, nem kerestél

²⁴ Veress Dániel *Véres farsang* c. Báthory Zsigmond drámájának bemutatója 1970. szeptember 23-án volt a Sepsiszentgyörgyi Állami Magyar Színházban, Völgyesi András rendezésében.

²⁵ Seprődi Anna (1902–1988) mesejátékát a sepsiszentgyörgyi Állami Magyar Színház mutatta be 1970. nov. 4-én Seprődi Kiss Attila rendezésében. A szerző már a két világháború között is írt sikeres ifjúsági színdarabokat, ezek közül a legismertebbek, *A síró-nevető királykisasszony* és az *Andris Meseországban* azonban csak 1946-ban jelentek meg nyomtatásban.

meg, én – szerkesztőség²⁶ bizonyíthatja – kerestelek, és ismét csak azt mondom, bánatomra – eredménytelenül.

De nem ez a lényeg. Azért írok, hogy közöljem Veled, tervbe vettük az *Anyám könnyű álmot ígér* sürgős újrakiadását, ebbéli szándékunkról értesítettük a könyvterjesztő vállalatot és budapesti partnereinket. Gondolom, december közepén együtt lesz a rendelés (a példányszámra gondolok), és indul a könyv nyomása. Hítem szerint ez legjobb bizonyítéka annak, hogy a kiadót nem befolyásolják sem a könyved köré kreált kishitű mende-mondák, sem a könyvből önkényesen kiragadott idézetekre épülő indulatos kommentárok²⁷. (Jó volt a Con amore, mi?) Könyvedre, amelyet büszkén vall első kiadványának a Kritérion, szüksége van az olvasónak, az irodalomnak, és miért ne mondanók ki – az országnak. Sajnálom, hogy eddig is késtünk az újrakiadásával, hagytuk, hogy a nevetségesen alacsonynak bizonyult 7.000 példány után támadt úr ennyi ideig betöltetlenül maradjon a könyvpiac.

Meg kell néznünk azt, hogy az újranyomás borítóját (a fényképeset) tartsuk-e meg vagy újat készíttessünk. Talán az sem ártana – tekintettel a tekintendőkre –, ha a második kiadás elé, klasszikus kollégáid is megtették nem egyszer, néhány sort írnál.

Hát ezt akartam elmondani, ezért írtam. Változatlanul bízom abban, hogy év végéig csak látjuk egymást; a többit – személyesen.

Szeretettel üdvözöllek,
Domokos Géza

U.i. Romulus Guga fogadkozott, hogy az *Un leagăn roșu pe cer*²⁸ kéziratát legkésőbb december 15-én postázza. Ha találkozol vele, bíztassad, tartsa be ígését. Azt szeretném, ha első román nyelvű kiadványunk a *Fekete kolostor* lenne, utána nyomban következne a Te könyved.

Lelőhelye: EMKE-Szabédi Emlékház Kézirattára, Domokos Géza hagyatéka, LevTár, gépirat.

22.

Dávid Gyula Domokos Gézához

Kolozsvár, 1970. december 5.

Kedves Géza!

Viszonylag szervezeten indultunk neki a tudományos kéziratok és a megválaszolatlanul maradt javaslatok feltérképezésének, mégis most, hogy elég nagy anyag összegyűlt, az az érzésem, hogy így is csak szórványos az eredmény. Éppenezáért ebben a

²⁶ Sütő András akkor az *Új Élet* főszerkesztője volt. Az *Anyám könnyű álmot ígér* 1970-ben 9.500 példányban jelent meg, ezt azonban – részben a magyarországi utánrendeléssel együtt – további három kiadás követte (1971, 1972, 1976) összesen 81.700 példányban.

²⁷ A könyv kritikai visszhangját lásd Kuszálík Péter Sütő András életmű-bibliográfiájában: <http://sutoandras.adatbank.transindex.ro/index.php?kezd=1> (letöltés: 2012.06.18.).

²⁸ A regény románul *Un leagăn pe cer* címmel 1972-ben jelent meg a „Biblioteca Kritérion” sorozatban 9400+4000 példányban. A sorozat 1971-ben megjelent előző két kötete Kós Károly *Varju-nemzetsége* volt (Aurel Buteanu fordításában) és Kuncz Aladár *Fekete kolostora* (Corneliu Codarcea és Nicolae Crișan fordításában).

levélben megpróbálom összefoglalni nemcsak magukat a pusztá tényeket, hanem a velük összefüggésben olykor felbizzanó okokat, összefüggéseket is. Kétségtelen – és erről Te is meg fogsz győződni a beszámoló elolvasása után –, hogy rendkívül szerteágazó összefüggések eredménye a magyarnyelvű tudományos- és szakkiadásban jelenleg megmutatkozó helyzet, s érzésem szerint a végső okokat kell megszüntetni ahhoz, hogy az az úr, ami jelenleg ezen a helyen tátong, évek fáradságos és szívós szervező munkája által valahogy betömhethető legyen.

Íme a tények:

Az Akadémiai Könyvkiadó húsz évet átfogó katalógus szerint 1948–1958 között összesen tíz magyar nyelvű könyvet jelentetett meg. A Filozófiai írók sorozatban:

Lechner Károly (szerk. Balázs Sándor) 1956.; *Nyulas Ferenc* (szerk. Spielmann József) 1955.; *Parádi Kálmán* (szerk. Hajós József) 1955.; *Sámi László* (szerk. Hajós József) 1955.

Ezenkívül kiadták még a következőket:

Jancsó Elemér: *Az Erdélyi Magyar Nyelvművelő Társaság iratai*. I. köt. 1955.; Farcsád Elek, Szabó T. Attila: *A marosvásárhelyi sorok*. 1957.; Szabó Árpád–Soós Ilona–Schwartz Árpád–Bányai János–Várhelyi Csaba: *A Magyar Autonóm Tartomány ásványvizei*. 1957.; Szőnyi Béla: *Borszék földrajza*. 1958.; Schwartz Árpád: *Az inzulin*. 1960.

Végül magyar szerzők közreműködésével magyarul is megjelent az *Erdély története*. I–II. 1964-ben.

A teljes anyag összesen 2657 oldal. A számok és dátumok önmagukért beszélnek, s ugyanakkor magyarázzák azt is, miért ostromolnak bennünket tudományos kéziratok kiadásával. Az Akadémia álláspontja, hogy tudományos műveket csak román nyelven ad ki, s ez eleve kizárja a nyelvészeti, irodalomtörténeti és néprajzi kiadványokat. Ezzel az indoklással adták vissza a szerzőknek 1960 után egész sor kéziratukat, s ezzel utasították el javasolataikat.

Az Enciklopédia Könyvkiadónak csak az 1968–1969-es adatai állnak rendelkezésemre a Könyvszalomban szerzett katalógus alapján. A katalógusban az említett két év alatt összesen két magyar szerző román nyelven megjelentetett munkája szerepel.

Toró Tibor: *Neutrínul și rolul lui în fizică*. 1969.; Zörgő Benjamin: *Ce este voința*. 1969. Egyik sem jelent meg magyarul. Viszont kiadták magyar nyelven az Orizonturi sorozatban a következő köteteket: Sava Gârleanu: *A Tudor Vladimirescu felkelés*. 1968. Al. Lungu: *Egészségünk és a légköri jelenségek*. 1969. C. Maximilian: *Az ember s fajtái*. 1969.; Puscas Gh.: *A felvilágosodás kora és a vallás*. 1969.; R. Rosenblatt: *Az információelmélet mindenkinek*. 1969. V. Săhleanu: *Az ember és a nemiség*. 1968.; R. Vulcănescu: *A néprajz, a népi kultúra tudománya*. 1969.; R. Vulpe: *A civilizáció régi bölcsői. Hisztria, Tomisz, Kallatisz*. 1968.

Ugyanennek a katalógusnak az adatai szerint az 1970-es terv összesen egy magyar nyelvű brosúrát tartalmaz: Ungureanu – Alecu: *A nemi élet és a házasság*. Az 1971-es pedig a következőket: Ábrahám János: *A munka tudománya* (románul is); V. Săhleanu: *Az ember és az öregség* (fordítás); I. Biberi: *Az élet művészete*. (fordítás)

Az adatokon túl valamivel többet tudunk a Ceres Kiadó eredményeiről, terveiről és problémáiról; ezekből azonban kiderül, hogy a tervtől a megjelenésig milyen nehézségekkel kell megküzdeniök tudományos kéziratainknak.

A kiadó 1970-es tervében néhány eredeti kézirat is szerepelt, azonban példányszámhiány miatt nem jelentek meg. Nistor N – Kiss Árpád: *Talajvizsgálat, talajtérkép*. Kapott összesen 200 példányos rendelést. Csapó József: *A növények tápegyensúlya*. Kapott 270 példányt. Katz Mihály: *Hidrobotanika*. Kapott 100 példányt. Nagy Miklós: *A hegyvidéki termelősövetkezetek üzemégyensúlya*. Kapott 134 példányt (vajon csak ennyi magyar népességű hegyvidéki termelősövetkezet van?) Kászoni Zoltán: *Sporthorgászat*. A szerző

1968 március 28-i javaslata szerint 15.000 példányos rendelésre számított. Ennek alapján tervbe iktatták. Mivel tartalékban szerepelt, egyetlen példány rendelést kapott.

Következmény: Az 1971-es tervbe egyetlen magyar szerző kéziratát vették be (nagyon jól beindult Kaleidoszkóp sorozat 15, és az egyebek 4 románból fordított címen kívül) Nagy Miklós: *A fehérjeellátás az erdélyi MTSZ-ekben*. Ennek pontos példányszámadatait nem tudják, de a kolozstartományi könyvterjesztő mindössze 35 példányt rendelt, a kolozsmegyei szövetkezeti könyvterjesztő pedig, amelyik a falusi szövetkezeti üzleteket és könyvtárakat látja el, egyetlen egyet. Erre visszatérek, annál is inkább, mivel megdöbbentő adata a könyvkiadás halálbetegségének, a könyvterjesztőnek a működésére vonatkozólag. Ilyen körülmények között a Ceres Könyvkiadó az elmúlt 1970-es évben egyetlen magyar szerző eredeti művét jelentette meg, és pedig Péterffy István akadémikustól *A házigalamb tenyésztését*, s ez is csak úgy jelenhetett meg, hogy a budapesti Mezőgazdasági Könyvkiadónál jelentős rendelést lehetett reá szerzni.

A Tudományos Könyvkiadónak csak a Könyvszalomban kiállított 1968–69-es katalógusára tudtam alapozni. Eszerint egyetlen magyar nyelvű könyvet sem adtak ki. A katalógusban szerepel 1968-ban Kallós Zoltán, Róth Endre, Demény Lajos és Dezső Ervin 1–1 román nyelvű kötettel, 1969-ben pedig Jánosi János, Tövissy Lajos és Újváry József 1–1 kötettel, részben román szerzőkkel való együttműködésben kihozott kötetek szerzőiként.

A képhez hozzátartozik, hogy amióta az Akadémiai, a Tudományos és a Mezőgazdasági könyvkiadók magyar szerkesztőségei megszűntek (1960–1984), bizonyos számú magyar nyelvű tudományos kézirat megjelenését az Ifjúsági Könyvkiadó is elősegítette. Így jelent meg például dr. Balogh Ernő *Cseppkő világa* című könyve 1969-ben, amely több mint egy fél évtizedig állott az Akadémiai Könyvkiadónál, amely nem volt hajlandó megjelentetni, ugyanis a szerző a saját évtizedes barlangkutatásainak eredményeit közölte benne, s nem azt a hozzájárulást, amit a kolozsvári Barlangkutató Intézet kollektívája az utóbbi években felmutatott. Végül is a szerző 1964-ben visszavette kéziratát, és hozzájárul ahhoz, hogy az Ifjúsági Könyvkiadó – tudományos apparátusától megfosztva: jegyzetek és szakirodalom nélkül, s terjedelmileg is meglehetősen leszűkítve, mint *természetjáró riportot* jelentesse meg. Csak mellékesen tartozik a kézirat sorsához, hogy az Akadémiai Könyvkiadónál heverő kéziratból bizonyos részek, főleg helyszíni barlangfelmérések, vázlatok időközben más szerzők neve alatt kerültek forgalomba szakfolyóiratokban. A teljes és nagy tudományos értékű kézirat a szerző halála óta özvegye birtokában van.

Nem lehet teljesség igényével felmérni az elmúlt években befulladt javaslatok és kéziratok összességét, adataim a továbbiakban tehát eleve a hézagosság tudtával állnak össze:

A Mezőgazdasági Könyvkiadó a tervébe iktatott, de példányszám híjján kiadhatatlan – említett – kéziratokon kívül nem fogadta el például a következő javaslatokat:

Szabó Zsigmond: *Az élő sejt*. 20 ív. Beadva 1968. ix. 22.; Kóródi Gál János: *Erdei madarak*. 15 ív. Beadva 1969. VI. 24.; Szalay-Schweiger: *A mezőgazdaság számokban*. 25 ív. 1968. Csapó József: *A növény és a talaj*. 12 ív. 1969. IV. 10.; Oláh Róbert: *Mit kell tudnunk a műtrágyáról?* 3 ív.; Szász István: *A termőtalaj keletkezése* című, jelenleg a kiadónknál lévő kézírata 1958-ban került be előbb a Mezőgazdasági, majd a Tudományos Kiadó szerkesztőségébe. Az akkori szakvélemények, amelyek a kézirat immár vaskossá duzzadt kísérő iratai között vannak, kiadásra javasolták. Mégsem jelent meg, hanem tovább vándorolt: az Ifjúságitól a Daciahoz, onnan pedig hozzánk. Most új – és pozitív szakvélemények birtokában, szerkesztésre vár.

Imreh Istvánnak *Az erdélyi mezőgazdálkodás és szőlőművelés régi módszerei (1570–1610)* című kéziratra beadott javaslatát a Mezőgazdasági Könyvkiadó szintén nem fogadta el, még abban a változatában sem, hogy románul jelenjék meg, holott a szerző elismert szakíró s több könyve jelent már meg a gazdaságtörténet köréből.

Néhány évvel ezelőtt a Mezőgazdasági Könyvkiadó még magyar szerzők műveit is kiadta, ma már a románból való fordítások kiadása is nehézségekbe ütközik. Az 1970-es tervben szereplő fordítások közül kiesett például Marin K.: *A méhtermékek diétás tápértékéről és gyógyhatásáról* című könyve, melynek kiadását még úgy sem vállalták, hogy 1000 példányos magyarországi rendelés volt rá.

A könyvterjesztő vállalat arra hivatkozik: azért nincs magyar mezőgazdasági szakkönyvrendelés, mert nincs magyar nyelvű felső és középfokú mezőgazdasági szakoktatás, tehát nincs közönsége a magyar nyelvű mezőgazdasági szakirodalomnak. Ez azonban inkább kifogásnak látszik, különösen, ha számításba vesszük azt, hogy a falusi olvasók és az ifjúság ellátását szolgáló hivatott könyvtárhálózati rendelési katalógusban, amelyet 1971-re az „Oficiul de Aprovizionare si Servicii pentru Bibliotecii” adott ki, egyetlen magyar nyelvű könyv sem szerepel, tehát a községi, iskolai, szakszervezeti és szövetkezeti könyvtáraknak nincs is honnan tájékozódniuk arról, hogy egyáltalán magyar nyelvű könyvek is vannak. A kiadói katalógusok ugyanis ilyen helyekre nem jutnak el, s így az említett Lista selectiva 4. lapján megfogalmazott felhatalmazás, amely szerint azoknak a községi könyvtáraknak a számára, ahol vegyes vagy nemzetiségek nyelvén írott művek is, írott malasztanak bizonyulnak. A könyvterjesztő hálózat ilyen mellék szervei még akkor is a Nagy Miklós könyvének említett példája szerinti közömbösséggel intézik a rendelést, amikor módjuk volna tájékozódni, hát még ilyenkor, amikor amikor a tájékoztatás külső feltételei is hiányoznak. Ez a háttere azoknak a cikkeknek, amelyek a Művelődésben, a Falvak dolgozó Népeben, az Előrében és másutt időnként meg-megjelennek.

Meglepő és az elkeserítő helyzetben is biztató a jövőre nézve azonban, hogy – részleges és nyilván hézagos – felmérésünk igen sok kész, vagy készülő kéziratról számolhat be:

A Magyar Nyelvészeti Tanszék márciusában átadott kézirat-jegyzékét ellenőriztük, s jelenleg a következő kész kéziratok vannak a tanszék birtokában: Szabó–Gálffy–Márton: *A moldvai csángó nyelvjárás atlasza* 10 lap szöveg, 900 lap térkép. 1962-ben átadták kiadásra az Akadémiai Könyvkiadónak. Mivel semmi választ nem kaptak rá öt év alatt, 1967-ben visszavették, s az Irodalmi Kiadó ígerte kiadását. Jelenleg nálunk van.

Gálffy–Márton: *Háromszéki tájnyelvi atlasz*. Rövid bevezető és 650 térképlap.

Márton Gyula: *A moldvai csángó nyelvjárás román kölcsönzavai*. 1968-ban felajánlotta az Akadémiai Kiadónak. Semmiféle választ nem kapott rá. A bevezető tanulmány azóta magyarországi szakfolyóiratban megjelent, a szótári rész kiadatlan.

Teiszler Pál: *A Nagykároly környéki nyelvjárás magánhangzó-rendszere*. 300 oldalas doktori értekezés. Kolozsvári szerkesztőségünkben volt, természetesen nem vállalhattuk a kiadását.

Gálffy–Márton: *Torjai tájszójegyzék*. 1969-ben adták át az Egyetemnek, mely bizonytalan kiadási ígéretet tett rá, de azóta is állt az egész ügy. A tanszék összeállított 1957-ben egy Moldvai Nyelvjárás Tanulmányok című kötetet. A Tudományos Kiadónál jelent volna meg. Ki volt szedve és tördelve, úgy kapta meg a végleges visszautasítást.

Ezekon kívül a tanszék munkatervében még tíz mű szerepel, amelyek részben doktori értekezések, részben nyelvjárás felmérések, s amelyek az 1971–1975 időszakban készülének el.

Az Akadémiai Kiadó 50-es évekbeli kezdeményezésére beindult a romániai magyar népművészetek monografikus feldolgozása. Mire az anyagok elkészültek, az Akadémiai Kiadó már csak románul lett volna hajlandó kiadni őket. Megkezdődött hát a kéziratok vándorlása. Egy megegyezés szerint az Irodalmi Könyvkiadótól a Dacia vállalta volna át az egész feladatot. Most a következő kötetek állanak készen:

Kós–Nagy–Szentimrei: *Kászoni székely népművészet*.; Kós–Nagy–Szentimrei–Stahlmüller: *A szilágysági Tövishát népművészete*.

Faragó-Nagy-Vámszer: *A kalotaszegi magyar népi öltözet és a vele kapcsolatos kismesterségek*; Kós-Halay-Nagy-Stahlmüller: *A torockói népművészet*; Kós-Nagy-Szentimrei: *A moldvai csángó népművészet*.

A kötetek 200–300 oldal terjedelműek s szerkesztői véglegesítésükön még volna munka, de egy kiadó távlati tervébe (évente egy kötet erejéig) nyugodtan beiktathatók volnának.

A történészek közül Jakó Zsigmond kész kéziratai: *Régészeti kutatások a Szászváros környéki dák várakban 1803–1804-ben*. Nagy tudományos értékű irattári kiadatlan anyag. 200 oldal, 1954 óta vár kiadásra. *Köleséri Sámuel tudományos-irodalmi levelezése. Dimitrie Cantemirtől a londoni Royal Societyig*. Az anyag fontos adalékokat szolgáltat az erdélyi felvilágosodás, wolfiánizmus, a pietizmus kezdeteire. Bevezetővel, jegyzetekkel együtt 250 oldal. Készen áll 1958 óta. Szamosközy István: *Schesiasma de veteribus monetis 1599*. Nagy nemzetközi tudományos jelentőségű, teljesen ismeretlen kézirat. 110–120 lap. *Az erdélyi levéltárügy története a feudalizmus korában*. 370 lap. A szöveg véglegesítés küszöbén 1948 óta. *A torockói vasbányászat és vasipar története*. Az Akadémiai Kiadó kötött szerződést rá 1956-ban. A szerződés ma sincs felbontva, de a kézirat megjelentetésére nem került sor soha. A 700 oldalra tervezett mű egy része tanulmány, más része okmánytári anyag, fénykép. *A termelés megszervezése a feudális Erdély mezőgazdaságában. 1570-1848*. 350 oldal adattár, bevezetővel. 1949-ben adott be javaslatot, akkor azt kívánták, hogy fordíttassa le az összes forrásszövegeket románra, csak úgy tudnak érdemben választ adni. Abbamaradt.

A Jakóéhoz hasonló eljárások egész sorát lehetne felmutatni egy adag utánajárással. Itt inkább azt emelném ki, hogy még egy olyan, lényegében elismert szaktudósnak is, mint Jakó Zsigmond, ezer oldalakra menő kéziratok állnak a fiókjában. A másik példa különben Szabó T. Attila, aki hatvan éves fejjel, több évtizedes tudományos munkássággal a háta mögött, 1970-ben érte meg nálunk első önálló könyvének megjelenését. Más anyagok még: Bodor András: *A görög-római rabszolgaság története*. Kb. 250 oldalas kézirat. 1958-ban arról volt szó, hogy Tudományos Könyvkiadó szerződik vele, aztán abbamaradt. Magyarai András: *Erdélyi gazdasági-társadalmi és politikai viszonyai a Habsburg hatalom berendezkedése idején. (XVII-XVIII.század)*. Kész kézirat, 200 lap. Nagy Jenő: *Ein lateinisch-deutsches Glossar aus Siebenbürgen (Heltau) aus dem Anfang des XV. Jahrhunderts*. 600 lap. Kós Károly: *A moldvai csángók néprajza*. 120 lap, kefelevonatban, amely egy megghiúsult tudományos kiadói kísérletből maradt meg a szerzőnek. Szabó István: *A szilikózis kórtana*. 600 oldal. Orvosi szakmunka, mely önálló kutatás eredményeit közli. 1960 óta bejárta a Tudományos, Irodalmi, Ifjúsági, Dacia kiadókat és jelenleg nálunk van. Adorján Jenő: *Kertészeti Enciklopédia*. A Daciától került hozzánk. 780 oldal. Kiadását senki sem vállalja. Kissné Bitay Éva: *Tájékozódás az állatok világában*. 100 oldal. Természettudományi ismeretterjesztő munka.

A jelenleg kézben lévő, vagy ismert kéziratok száma egyáltalán nem tükrözi különben a romániai magyar nyelvű tudományosság képességeit és lehetőségeit. Egyrészt a különböző kiadóknál román nyelven megjelenő magyar szerzők viszonylag nagy száma bizonyítja azt, másrészt a mi kiadónk által kezdeményezett természettudományi sorozat iránti meglepő szerzői érdeklődés. Íme mind a kettő:

Az Akadémiai Könyvkiadó tíz évet átfogó katalógusában a következő magyar szerzőket találjuk román nyelven megjelenő kötetekkel: Bányai László, Csűrös István (biológus), Dénes I. (kémikus), Egyed Akos (törénész), Ferenczi Sándor (történész), Fodor I. (mezőgazdász), Fodor József (jogász), Fuchs Simon (történész), Gábos Zoltán (fizikus), Gáspár Jenő (hidrológus), Imreh István (történész), Izsák Sámuel (orvos), Jankó Béla (matematikus), Jordáky Lajos (történész), Kiss István (régész), Mészáros Miklós (geológus), Niedermeyer Károly (mezőgazdász), Nyárády Gyula (növénybiológus), Offenberger Gusztáv

(irodalomtörténész), Pálffy Ferenc (mezőgazdász), Rácz Gábor (biológus), Sebestyén György (művészettörténész), Sebestyén Viktor (művészettörténész), Szabó Árpád (geológus), Székely Zoltán (régész), Szőnyi Béla (geológus), Tövissi Lajos (matematikus), Varga P. (mezőgazdász), Várhelyi Csaba (kémikus), Visky T. (fizikus).

Más kiadóknál legalább ekkora névsort lehetne összeállítani románul publikáló, vagy kollektívákban román szerzők mellett szereplő romániai magyar tudományos szerzőkről. Ezek egy eljövendő kiadói megszervezés kiindulópontjául szolgálhatnak.

A másik példa a mi természettudományi sorozatunk iránt megmutatkozó érdeklődés. Sokan vállalták, hogy belilleszkednek a sorozat általunk szabott elképzeléseinek keretébe, és sokan voltak, akik e kereteket túlhaladó javaslatokkal fordultak hozzánk:

Wass Béla: *Mi a kibernetika?* Felkérésünkre vállalta. Györffy Sándor–Mezey Zoltán: *Búvárkodjunk, gondolkozzunk.* Középiskolásokhoz forduló természetrajzi kísérletező könyv. Terjedelmében túlhaladja a mi elképzeléseinket (300 lap), még nem érkezett be. Máthé János: *A modern kémia fizikai alapjai.* Önként jött javaslat egy felvételi segédkönyvül szolgáló anatómia és fiziológiai szintézisre. Uray Zoltán: *Bevezetés a sugárbiológiába.* Önként jött javaslat. Igényes szintézis-könyv a sugárbiológia legújabb eredményeiről. Nagy Miklós: *Pillantás a világ mezőgazdaságára.* Világproblémák elemzése és hazai vonatkozású vizsgálata. Nem kifejezetten szakkönyv, de részben az is. Vönház József: *Száz kísérlet egy eszközzel.* Ugyanolyan típusú könyv lenne, mint a Györffy–Mezey, csak terjedelemben kisebb. Tonk István: *Automatikus vezérlés.* Javaslat. Horváth Attila: *Forradalom a biológiában.* Uray-szerű szintézis könyv, de mivel a genetika sokágú problémáját akarja tárgyalni és sok illusztrációval, terjedelmi problémákat vet fel elsősorban. 300 lap lenne a javaslat szerint. Marosi Pál: *A földkéreg mozgásai,* önként jött javaslat, melyet elfogadtunk, és a szerző dolgozik rajta a sorozat elképzelések szerint. Hanger Gyula: *Fényképezőgéppel az állatok világában.* Kitűnő fotók az állatok életéből ellesve. Megfelelő szöveggel, amelynek megírására a szerző nem vállalkozik, szép fotóalbum lehetne belőle, s ugyanakkor a sorozatterjesztés igényeinek is megfelel. Cseke Vilmos: *A matematika és a gazdasági élet.* Javaslat szóban. Cseke Vilmos: *Matematikai példatár.* Egyetemi felvételi segédkönyv, kiegészítésül a középiskolai tudásanyag számára. Dezső Ervin: *A fémek története és felhasználása.* Javaslat szóban.

Félbeszakítom a jegyzéket, mert úgy sem lehet a végére érni, s megpróbálom a fentieket, inkább az ezutáni tennivalók szempontjából a magam számára is valahogy összegezni:

1. Egyik feladat lenne a magyar nyelvű szakkönyvkiadás nem ilyen prospektusokból vett, hanem alapos bibliográfiákból kiinduló felmérése. A Balogh Edgár-féle lexikon számára ilyen felmérés készült, s abból ki lehetne választani a az 1945–1971 közötti évek valóságos képéhez szükséges adatokat. Meggyőződésem, hogy ez a kép nem lesz más, mint amit az Akadémiai, a Tudományos és a Mezőgazdasági Kiadó anyagaira támaszkodva itt nyertem, de dokumentáltabb lesz.

2. A magyar nyelvű szakkönyvkiadás csökkenő tendenciájának meg kell keresni az okait. A könyveket követni kell a könyvtárakban. Nincs módunkban felmérni, hogy országosan hány olyan könyvtár van, amely magyar anyanyelvű olvasókkal rendelkezik, és hány ezek közül, amely ezekre az olvasókra gondol is akkor, amikor a könyvbeszerzést végzi. Az Akadémiai Könyvkiadónál tavaly megjelent könyvtárhálózati felmérés (Biblioteca din RSR) hézagos, és anyanyelvi szempontból semmit nem mond. Művelődésügyi Bizottság könyvtárhálózati nyilvántartása és a Közoktatásügyi Minisztérium kimutatása lehet kiindulópont ezen atéren.

3. Külön probléma a könyvterjesztő vállalat működésében megmutatkozó fogyatékoságok és a nemtörődömségek nyomkövetése. Történik olyan eset, mint a

Mezőgazdasági Könyvkiadó *Háztartási tanácsadó*jával 4–5 évvel ezelőtt, hogy a kiadó saját szorgalmazására összegyűl egy 5000 példányos előrejegyzés, mégis mikor a véglegesítésre kerül a sor, nem kapták meg a megjelentetéshez szükséges minimális példányszámot, s a könyvterjesztő arra hivatkozott, hogy az 5000 példányt az egységek csak a kiadó nyomására vállalták. Alapos vizsgálat és pontos adatfelmérés alapján lehetne tisztázni, hogy ebben az egész helyzetben mennyi a kereskedelmi hozzánemértés és mennyi a szándékos, elfogultságból eredő negatív viszonyulás. A Nagyvárad tartományi könyvterjesztő például eleve nem hajlandó több magyar nyelvű könyvet átvenni, mint az erre szolgáló teljes alap 10%-át kitevő értékűt. Az országos nemzetiségi arányszámra hivatkozva. Ennek eredménye, hogy Váradon és környékén hiánycikk a magyar nyelvű könyv.

4. A felmérésnek ki kellene terjednie a könyvkiadásra és könyvellátásra szolgáló anyagi alapok felmérésére is. Megfelelő pénzalap nélkül és megfelelő kiadói személyzet nélkül akár az Akadémiai, akár a Tudományos Kiadónál indokolatlan a magyar nyelvű könyvkiadás megoldását remélni.

5. Külön kell hangsúlyozni azt, hogy a magyar nyelvű könyvkiadást alapvetően az eredeti szerzők foglalkoztatásával és nem fordítások forgalmazásával kell megoldani. Egyes könyvkiadóknál a fordítatás szempontját a kényelem, vagy olykor egyenesen a személyes érdek előtérbe kerülése irányítja. Az Enciklopédia Kiadó Horizont sorozatában magyarul olyan könyvek jelennek meg, amelyeket románból fordítanak, néha tekintet nélkül arra, hogy a magyar közönséghez szólnak. Az Ifjúsági Könyvkiadónál megjelent például 1969-ben egy broszura: *Kit olvasson a gyermek?* amelyet románból fordítottak, s csak természetes, hogy teljes példaanyaga a román nyelven hozzáférhető gyerekirodalomra épült. A fordító Robotos Imre próbálkozása, hogy lábjegyzetben egy-egy mű magyar fordítását, vagy magyar ifjúsági műveket is bevegyen, csak inkább kiemelte a megoldás fonákságát. Annak a kiadónak vagy kiadóknak (amelyre a magyar nyelvű szakkönyvkiadás feladata hárul, különleges feladata), és nem könnyű feladata lesz a szerzőgárda kinevelése: a régebbi és évtized alatt nem foglalkoztatott vagy visszhangtalan javaslatok, elúsztatott kéziratok miatt elkedvetlenedett szerzők visszaédesgetése, s melléjük a felnövő nemzedékből újak nevelése. A mi kiadónk természettudományi akciójára jelentkezett szerzők sokfélesége a javaslatok széles skálája bizonyítja, hogy van mire alapozni, de azt a gárdát nem elriasztani kell, hanem visszaállítani a könyvkiadás iránt megrendült bizalmát.

6. Mindezek nem oldhatók meg sem egy kiadó, sem egy újságíró hatáskörében. Az eddig megjelent cikkek csak csipegettek jórészt visszhangtalanul, mert részletjelenségeket vettek észre, amelyen még akkor sem lehet javítani, ha a megbírált szervben megvan a jóindulat. A jelenségek összefüggnek, s mind a megmérés, mind a megoldás csak átfogóan képzelhető el. Szükség volna arra, hogy a Magyar Nemzetiségű Dolgozók Országos Tanácsa vegye kezébe a kérdést, állítson munkába – felhatalmazással és az összes szükséges adatok megszerzésének képességével – olyan kollektívát, amely a románai magyar tudományos irodalom jelenlegi helyzetét minden összefüggésével együtt megvizsgálja, és a teljes helyzet ismeretében terjesszen elő a legmagasabb és a döntésre végső fokon legilletékesebb párt és állami szervek elé megoldási javatokat. A hazai magyar művelődés irodalomcentrikusságáról ez év tavaszán lefolyt vita már jelezte, hogy ezen a téren valami kóros jelenség mutatkozik. A hazai magyar tudományos könyvkiadás helyzetünk felmérése rámutathatna ennek a jelenségre az egyik okára, s egyben segíthetne abban is, hogy a kérdésben a marxizmus-leninizmus ideológiájának és a Párt irányelveinek megfelelő, azokra épülő megoldás születhessenek.

Ne haragudj kedves Géza, hogy ilyen sokáig igénybe vettem a türelmedet. Az az érzésem, hogy ebből a levélből a sok szöveghez mérten egy kicsit hiányzik a konkrétum, de

minden igyekezet ellenére is az eredmény csak részleges lehetett. Használd ezeket az adatokat belátásod szerint.

Minden esetre úgy hiszem, hogy addig, amíg ez a kérdés eldőlvé és megnyugtatóan tisztázva nincs, ne rázzuk le magunkról a természettudományi sorozat gondját, még ha a többi feladatok mellett ez a gond a terület ismeretlensége miatt nagyobbnak tűnik is, mint az eddigiek. A Ceres minden jóindulata ellenére félek, hogy az átadandó kéziratok ott is elakadnának (a példányszám miatt), a Tudományos Kiadóról pedig jobb nem is beszélni.

Még egyszer ne haragudj, hogy ilyen sokat locsogtam, őszinte barátsággal ölel

Dávid Gyula

Lelőhelye: EMKE-Szabédi Emlékház Kézirattára, Kriterion Irattár, Szerkesztőségi levelezés, 34 d., gépirat.

A leveleket válogatta és közzé teszi

BARTHA KATALIN ÁGNES

SZEMLE

KELEMEN BÉLA – SZÁSZ LŐRINC (szerk.), **Magyar–román szótár – Dicționar maghiar-român. I. köt.: A–J, II. köt.: K–Zs.** Bukarest, 2010–2011. Editura Academiei Române. 2818 l.

„Ahhoz, hogy a gyermek megtanuljon románul, nem szükséges román tagozatra, román iskolába járnia. Azt saját szorgalmából és a magyar iskolában is megtanulhatja, és mindenütt gyakorolhatja. És a román nyelvet is nagyon jól meg kell tanulni: sokféle változatában: ahogy az utcán beszélnek, ahogy a könyvekben írják, ahogy a televízió közvetíti műsorait. Csak ez a mélyebb és változataiban kiterjedtebb nyelvismeret válik igazán hasznossá, értékessé az életben” – vallja Péntek János *Milyen nyelven tanuljon a gyermek* (2011) című, szülőkhöz szóló írásában. Mindaddig azonban a román nyelv elsajátítása egyrészt a tantervek, másrészt a megfelelő kétnyelvű szótárak hiánya miatt sokak számára nem volt akadálymentes, sőt (olykor) akár megvalósíthatatlan célnak is látszhatott.

Ezért is jelenthet örömet az, hogy a Román Akadémia Kiadója nemrég egy igen részletes, kétkötetes magyar–román nagyszótárt jelentetett meg, amely a megfelelő kétnyelvű szótár hiányát pótolja. Nemcsak az irodalmi nyelv szavait tartalmazza, hanem tájszavakat, a társadalmi változások miatt elavult vagy a nyelvbe újonnan bekerült szavakat is, de ezek mellett különböző tevékenységi területek (közigazgatás, politika, agrotechnika, lélektan stb.) törzsanyagát is magába foglalja.

Bár a nagyszótár a tanulóknak is segítségére kíván lenni, nemcsak nekik szól: haszonnal forgathatják tanárok, tudósok, írók, műfordítók, szerkesztők és mindazok, akik nyelvismeretüket gyarapítani, tökéletesíteni akarják. Annak ellenére, hogy – a főszerkesztő szavait idézve –: „A szótár nem törekedhetett arra, hogy a különböző területek szakszókincsének egészét felölelje”, az összesen húsz szótárra, illetve lexikonra alapozó munka eredményeképpen napjaink legteljesebb magyar–román szótárát tarthatja kezében az érdeklődő.

Az viszont, hogy jelenleg valóban ez a legteljesebb magyar–román szótárunk, nemcsak annak tudható be, hogy a szerkesztők széleskörű igénynek próbáltak megfelelni. A szótárt fellapozva egyértelművé válik: ellentétben a korábban megjelent magyar–román szótárak szerkesztőivel, akik nem fektettek hangsúlyt arra, hogy közöljék bizonyos szavaknak különböző módon képzett formáinak román megfelelőjét, és így a szótár használójának nyelvi kompetenciájára bízta a helyes kifejezés vagy szó megtalálását, a nagyszótár szerkesztői olyan segédanyagot kívántak nyújtani, mely képes megteremteni a román nyelven történő helyes önkifejezés biztonságát azok számára is, akik nem érzik, mert nem érezhetik a román nyelv működését. Ezt bizonyítja az alábbi példa is:

<p>Reinhart Erzsébet – Lázár Edit – Román Győző (szerk.): <i>Magyar–román szótár</i>. Carocom '94 Kft, Bukarest, 2005.</p>	<p>Kelemen Béla – Szász Lőrinc (szerk.): <i>Magyar–román szótár</i>, I. köt.: <i>A–J</i>. Román Akadémia Kiadója, Bukarest, 2010.</p>
<p>férfiás [~ak, ~at] <i>adj</i> bárbátesc, -ească; de bărbat; viril, ~ă; masculin, ~ă.</p> <p>férfiasan <i>adv</i> bărbătește.</p> <p>férfiasság <i>subst</i> bărbăție; virilitate; masculinitate <i>f</i>; caracter masculin</p>	<p>férfiás <i>adj</i>. 1. bárbátesc; ~ <i>alak</i> figură bărbătească, 2. bárbátesc, de bărbat, viril; ~ <i>bátorság</i> curaj bárbátesc; ~ <i>erő</i> forță virilă; ~ <i>lélek</i> suflet de bărbat. 3. <i>peior.</i> (<i>nő</i>) bărbătoasă, lipsită de feminitate, masculinizată; ~ <i>asszony</i> femeie bărbătoasă. 4. <i>peior.</i> de bărbat, bárbátesc, masculin; ~ <i>hangja van</i> a avea o voce bărbătească.</p> <p>férfiasan <i>adv.</i> bărbătește, cu bărbăție; ~ <i>küzd</i> a lupta cu bărbăție.</p> <p>férfiásodás, ~ok, ~t, ~a <i>s.</i> masculinizare, maturizare <i>f.</i></p> <p>férfiásod ik, ~tam, ~ott, ~jék sau ~jon <i>vb. intrans.</i> 1. a căpăta trăsături bărbătești, a deveni (tot mai) bărbat, a se masculiniza; <i>ez a fiú kezd ~ni</i> băiatul acesta începe să capete trăsături bărbătești; 2. a deveni tot mai bárbátesc; ~ik a <i>hangja</i> a-i deveni vocea tot mai bărbătească.</p> <p>férfiasság, ~ot, ~a <i>s., numai la sg.</i> 1. masculinitatea <i>f.</i>; <i>nőben zavar a ~</i> la femei mă supără masculinitatea; 2. bărbăție <i>f.</i>; <i>több ~ra lenne szüksége</i> ar avea nevoie de mai multă bărbăție; 3. virilitate <i>f.</i>, caracter <i>n.</i> sexual bárbátesc; <i>megfosztották a ~ától</i> a fost castrat.</p>

A fenti példákából kiderül ugyanakkor az is, hogy a Román Akadémia által megjelentetett nagyszótár nemcsak szócikkeiben gazdagabb, hiszen – mint látható – a magyar szó román megfelelői előtt zárójelben magyarázó szó is található, mely segíti a leghelyesebb megfelelő kiválasztását, ugyanakkor szemléltető példaanyagban is bővelkedik, amelyből világossá válik, hogy az adott magyar szó és annak román megfelelője milyen szövegösszefüggésben használatos.

A nagyszótár értékét növeli, hogy igyekszik a magyar szavaknak nemcsak tartalmi, hanem stilisztikai és más szempontokból is a leghelyesebb román megfelelőjét megadni, mint például a következő szócikkben: **meggyullad** *vb. intraz.* **1.** a se aprinde, a lua foc; ~t a *függöny* s-a aprins perdeaua; a *száraz fa hamar* ~ lemnul uscat se aprinde repede; ~ *benne a pálinka* **a. pop.** a avea intoxicație alcoolică; **b. fam., glum.** a arde în cineva bătura; *majd ~ok, olyan melegem van* mă aprind, atât mi-e de cald; **2.** a se aprinde; ~ a *lámpa* a se aprinde lampa.

A példaanyagon kívül a szerkesztők rövidítésekkel is jelzik az adott szó használati körét, például: **fergettyű**, ~k, ~t, ~je s. **1. pop.** (*szekéren*) vártej n.; **2. reg.** sfârlează, sfârâitoare f. [*pörgettyű, búgócsiga*]; **3. reg.** încuietoare f. din lemn, vártej n. [*forgatható fazár*]; **lápisz**, -t, -a s., *numai la sg., med.* nitrat (*sau* azotat) m. de argint; stb.

A szótárszerkesztők: Kelemen Béla, Szász Lőrinc, Ileana Câmpean, Rita Chiricuță-Marinovici, Titiana Suciú-Schwartz, és munkatársaik: Kabán Annamária, Losonczy Gyula, Vremir Márta, a revíziót végző Murádin László, Eugen Beltechî, Elena Comșulea, Ioan Faiciuc, Doina Grecu, Ion Mării, Eugen Pavel alapos és körültekintő munkájának köszönhetően az új *Magyar-román szótár* nem kizárólag a román nyelvi ismereteiket gazdagítani kívánó magyar anyanyelvűek számára hasznos segédkönyv, hanem a magyar nyelvtudását elmélyíteni kívánó román anyanyelvűek eligazodását is rendkívül megkönnyíti.

A kétkötetes, igényes kivitelezésű szótár a Román Akadémia Kiadójánál rendelhető meg. Rendelési szándékukat az érdeklődők e-mailben is jelezhetik (edacad@ear.ro).

KATONA HAJNAL

BERSZÁN ISTVÁN, **Gyakorláskutatás**. Kalligram. Pozsony, 2013. 332 l.

Hiteltelen, vagy talán kár is volna Berszán István *Gyakorláskutatás. Írások és mozgásterek* címet viselő kötetének ismertetésébe fogni, ha nem lettem volna résztvevője az egyik Terepkönyv-tábornak. Igaz ugyan, hogy a táborok bemutatására több helyen is sort kerít a szerző kisebb-nagyobb eltérésekkel, sőt olvashattunk róluk a három korábbi kötetében is, de itt épp az az evidens, mégsem könnyen feledhető különbség válik fontossá, ami a részvétel és a róla való olvasás között tételeződik. A gyakorláskutatás a gyakorlást promoválja, a konkrét, intenzív részvételt a táborban, az írásban, az olvasásban, bármely gyakorlatban.

Ebben a könyvben különböző folyóiratokban megjelent tanulmányok és esszék csoportosulnak az *Irodalom és gyakorláskultúra, Az időjárás mozgásterei* és a *Kapcsolatteremtés közben* fejezetcímek alá. Ez a hármas szerkezet egy (kör)útvonalat rajzol ki az erdőtől az angyalok(kal telt erdő)ig, melynek során egy gyakorlatvezető, elméletíró, művészet-, főként irodalomelmélész, műértelmező, olykor tanár, mesélő (meseíró) és természetjáró írásgyakorlataival szembesülünk. Olvasói utómunkálatokkal nagy vonalakban rekonstruálhatóvá válik a tanulmányokban egy terminológiai rendszer, mely könnyebben hozzáférhetővé teszi a gyakorláskutatást, mint elméletet. Egy formálishoz közelítő logika, mely a működés és a viszonylétesítés eredményeképpen modellezné a gyakorláskutatást, a gondolatmenet premisszáinak figyelmen kívül hagyását jelentené. A modellezés veszteséges ahhoz a sokféleséghez képest, amelyet a gyakorlatok jelentenek. De mert a pontosság és átláthatóság igénye ott munkál a racionális tudományosságról alkotott elképzeléseink mélyén, hommage á structuralisme, mégis megkísérlem röviden összefoglalni a gyakorláskutatás terminológiáját és néhány fontosabb fogalmának definícióját.

„A gyakorláskutatás távlati célja egy tájékozódás-etika megalapozása, mely hozzájárulhat annak belátásához, hogy a technológia és a társadalmi-intézményes

mechanizmusok nem pótolják a tartamközösséget teremtő rítusokat, és gyakorlati segítséget nyújthat a verseny vagy más, globálisan domináns kapcsolatteremtési rítusok által veszélyeztetett mozgástereink visszanyeréséhez.” (*Terepkönyv-gyakorlatok*, 30.) Ennek az etikának a körvonalai rajzolódnak ki a tanulmányokban gyakran egy-egy konferencia témájához idomulva vagy annak viszonylatában. Mintegy a gyakorlatok, kapcsolatteremtési kísérletek és kihívások során történő csiszolódást követhetjük (nyomon). Ezt a zárójelt megmagyaráznám: a *követhetjük*, a gyakorláskutatáshoz illő vagy annak megfelelő szó volna, hiszen aszerint Berszán István ezekben az írásgyakorlatokban meghív, hogy utána induljunk, hogy kövessük írásgyakorlatainak ritmusát, figyeljünk, rezonáljunk a gesztusokra. Ezzel szemben a *nyomon követés* a kritikai távolságot, az elidegenedés lehetőségét, a reflexió igényét tartja fenn. Voltaképp a *nyomon követés* a kutatás gyakorlatában a működésimmanens figyelmet jelzi (amely leválasztja a gyakorlást a történésről), egy „diszkurzív viszonylétesítés kulturálisan domináns” (*Terepkönyv-gyakorlatok*, 11.) rítusát. A nyomkövetés viszont lehet a kapcsolatteremtés módja is: ez egy *etikai* döntésen, figyelmen, gyakorlottságon múlik. Erre felhozott visszatérő példa a fődém felsarazásáról, a testemlékezéstről szóló részlet Nadas Péter *Évkönyvéből*.

(Racionális elmélet vagy intuitív gyakorlat?)

Radikális ez a javaslat: szinte elképzelhetetlennek tűnik a (tudományos) kutatás bizonyos távolság nélkül, mert a fogalmi reprezentációs rendszerünkre épülő tudásformák lényegi vonása, hogy többé-kevésbé konvencionális jelekre alapozva fokozatosan logikus rendszerré állnak össze az ellenőrzött (megfigyelt) tapasztalatok. Az emberben a kettő egyszerre van jelen, bár érezhető az a tendencia, hogy „minden elmélet önmaga imperialista kiterjesztésére törekszik” (*Olvasás-idők*, 33) vagyis a racionalitás igénye próbál felülkerekedni, kiterjeszteni birodalmának határait. Lettlégyen romantikus vagy megrögzött karteziánus valaki, szembesül a (ráció)határokkal, s ami ezeken kívül esik, az intuitív tudásnak minősül. Ebből mindjárt adódik a kérdés, hogy a gyakorláskutatás a tudásformáknak ebben a hirtelen felvázolt yin yang-jában milyen pozícióra tart igényt: tudományos elmélet vagy kísérleti módszer az intuitív tudás és képességek, a figyelem fejlesztésére (mint például a meditáció).

„Az általam javasolt gyakorláskutatás is elmélet annyiban, hogy amit vizsgál, azt mindig gyakorlásként közelíti meg, de több is az elméletnél, mert nemcsak kulturális tárgyait – például a kutatást vagy az irodalmi írást-olvasást – tekinti gyakorlásnak, hanem a megközelítésüket is gyakorlás révén kíséri meg” (*Olvasás-idők*, 34). Ha tehát az egyes elméletek és az ezekre alapozott diszciplínák nem elégségesek a sokféleséggel való kapcsolatteremtéshez (nem megismeréshez! nem a működés megértéséhez!), akkor következnek az interdiszciplináris kísérletek, amelyek azonban szintén nem a kapcsolatteremtést célozzák, hanem megkísérlik elfedni az elmélet disszonáns, ellentmondásos vagy illogikus réseit, azt, amit a gyakorláskutatás megmutat, hogy „a rítusokat több idejű tartamok nem mérték-, hanem gyakorlásszerű ritmusaiként követi” (35). Erre a tapasztalatok és történések redukálhatatlan egyedisége okán van szükség: „a figyelem egyetlen rítusa sem vezethető vissza egy másikra, mivel más a ritmusuk: amikor az egyiket gyakoroljuk, nem ugyanaz történik, mint egy másik gyakorlása közben” (35). A kulcs(kötő)szó az *amikor*. „Ha az irodalomelméletileg képzett irodalmárok Aarseth

megállapítása szerint arra koncentrálnak, *amit* olvasnak, ő maga pedig arra, *amiből* olvasunk, akkor a gyakorláskutatás azt igyekszik követni, *amikor* olvasunk. [kiemelések az eredetiben]” (*Az irodalmi gyakorlatok korszakai és ritmusai*, 85).

A rítus az antropológiához kapcsolja az elméletet, a részvétel révén lehetővé válik a közösség- és a kapcsolattapasztalat. „Tanulnunk kell úgy venni részt egy történésben, hogy ne akarjuk azt irányítani” (*Terepkönyv-gyakorlatok*, 17). Ez az egyéni dominancia-törekvésekkel szemben az „ábrahám-i készséghez hasonlít, mely az »Ímhol vagyok« gesztusában ragadható meg” (22). Miért kell tanulni a nem-irányítást? A kötet nem ad egyértelmű magyarázatot, de figyelve a tájékozódását, forrásait és viszonyítási pontjait, szembe kerülünk egy bizonyos tudományos szemléletet „meghaladó” sors-fogalommal. „Tény, hogy ma sem tudunk sorsokat tervezni: sok minden lehet meghatározó, de semmi sem maga a sors, a ténylegesen bekövetkező. Az minden bizonyosan nemcsak az egyén, hanem a társadalomtudomány horizontját is meghaladó történés. Az igényes gyakorlati tájékozódás sem veheti kézbe a sorsot, ellenkezőleg, a sorsunk kényszeríti rá a tájékozódásra” (*A változás kultúrája*, 127).

(*Elméletek viselkedéskutatása*)

„Tájékozódj!” Ez az etika (kategorikus) imperatívusza. Az elmondottak alapján, Berszán István kutatóként illetve műértelmezőként maga is tájékozódni kényszerül (próbál, tanul, gyakorolja azt), amikor egy filmmel, könyvvel vagy egy másik elmélettel szembesül vagy igyekszik kapcsolatot teremteni.

Paul de Man kritikai olvasataiban, elsősorban a *Fenomenalitás és materialitás Kantnál* című tanulmány ürügyén azt figyelni meg, hogy a dekonstruktív retorikaelmélet ugyanolyan elven működve derít fényt a „az őt kiváltó esztétikai ideológia működési feltételeire”, mint a kanti transzcendentális filozófia. „Olybá tűnik, mintha minden Paul de Man által olvasott szöveg azt mondaná, amit Paul de Man mond, hogy mond: olykor tézisekben, olykor pedig allegorikusan” (*Ideológia és rítus Paul de Man kritikai olvasataiban*, 50). Ezt igazolja a dekonstruktor Pascal és Nietzsche-olvasataiban is. A következtetés pedig az, hogy a modell ismétlődése folytán „semmiképpen sem kapcsolódhatunk (retorikától eltérő) gyakorlatának ritmusába” (59). A dekonstrukció tehát egyike azoknak az általános érvényre törekvő irányzatoknak, melyek egyfajta beszűkítést alkalmaznak, figyelmen kívül hagyva olyan fontos szempontokat, mint „Nietzschénél a dekonstrukció monomédialitásának ellenálló kezdeményezések, Pascalnál a teológiai impulzusok, Kantnál pedig az etikai dimenzió” (59). Ezért is bizonyul a dekonstrukció-kritika jó eszközének Ludwig K. Pfeiffer kultúrantropológiai médiaelmélete. Rejtélyes szerkesztői megfontolásból csak egy tanulmánnyal később olvashatjuk a *Történeti kritika – időbeli tájékozódás*-ban, hogy Paul de Man egy hosszabb sorba illeszkedik tájékozódásával. Történet és kritika összekapcsolódása folytán következett be a történeti vizsgálódások térnyerése, „amelyek korábbi történeti vagy történetietlen leírásokat vizsgálnak felül – ilyen az ideológiakritika, a történeti antropológia, a mikrotörténet, a *histoire croisée* vagy a médiatörténet. Ezeknek a kutatásoknak köszönhetően egyre erőteljesebbé vált a humán tudományok történeti-kontextuális kritikája, amely megkérdőjelezte a humán jelenségek diszciplinárisan elkülönített, önálló felségterületeit (pl. az esztétikáét), s feltárta a korábban antropológiai tárgyként kezelt dolgok megképződésének történetét” (91). Ezeken kívül helyezkedik el a

Lévinasra hivatkozó kortárs etikai kritika (Geoffrey Galt Harpham, Derek Attridge, Andrew Gibson, Adam Zachary), mely rámutat arra, hogy az etika nem merülhet ki a kritikában.

Berszán István valahányszor vitába száll egy elmélettel, a legfontosabb érv az, ahogyan a vitatott elmélet leszűkíti a (mozgás)teret; ez sokszor a „kimerítheti-e” kérdésben fogalmazódik meg, amire minden esetben nemleges választ kapunk. Egymás viszonylatába helyezve láthatóvá válik, hogy a történeti-kontextualista megközelítésből hiányzik, vagy redukált formában jelenik meg a retorikaelméleti és a médiatörténeti kutatás módszertana illetve kutatási területe. Paul de Man esetében a számon kérés arra irányult, amire nem figyelt, s ugyanígy mutatkozhatnak meg a hiányok bármely elméletben a gyakorláskutatás sokféleség-fogalmának viszonylatában. A leszűkített mozgástér tehát mintha minden kritikát gyakorló elméletre érvényes volna (az etikait kivéve). Innen feltevődik a kérdés, hogy nem szükségszerű-e a mozgástér leszűkítése a bebarangolhatóság érdekében? Megítélésem szerint, nem annyira az elméletek mozgástereket leszűkítő tendenciájára irányul a gyakorláskutatás felőli szemrehányás (hiszen ezt magyarázhatnánk a racionális tudományművelés pontosságra törekvésével), hanem inkább az imperialista terjeszkedésükre.

Mozgástér alatt a gyakorláskutatás nem egészen azt érti, amit a például a diszciplinárizálódás következtében többé-kevésbé flexibilisen, kizárólag teoretikus megfontolásból elhatárolt kutatási területek jelentenek. Nézzünk két meghatározást: „Mozgástérnek egy figyelmünket sodró történet *ritmusát* nevezem, amelynek minden mocnásában *mások* – például emberek, állatok, patak, felhő vagy a lábnyomok pereméről elillanó sárgás hamvú fény – gesztusaira igyekszünk rezonálni” (*Hegység, amely emberi nevet visel*, 156). A Bodor-figyelés során ezt a természeti tágasságot jelenti a mozgástér, de a kötet végén van egy a diszciplínák kérdéskörére applikált meghatározás is: „Az irodalom (és az irodalomtudomány) a kinematika vagy a dinamika speciális terének kiegészítésében segíthet a fizikának, merthogy sokféle tér van, amelyeket nem lehet (vagy nem elegendő) vonatkoztatási rendszerként tételezni. Ezeket nevezem mozgástereknek [...]” (*Irodalomfizika, avagy átjárhatnak-e a diszciplínák határain az angyalok?* 321). Berszán István ebben az esszéjében azt is megírja, hogy Néda Zoltánnak, fizikus barátjának, az *Angyalok meséi* című könyvét adta ajándékba, hogy ő is megismerkedhessen más (mozgás)terekkel. Emberi (vagy antropológiai) igénnyel számolhatunk, ha erdőben megjelenő angyalok kerülnek szóba, ám érdemes feltenni a kérdést, hogy a fizikusnak vagy a fizikának van-e erre szüksége vagy igénye. Azt a kérdést pedig inkább föl sem teszem, hogy hol húzódik a határ fizika és fizikus között, pedig a tudományosságról szóló viták fényében az irodalomtudomány és a műértelmezések problematikája is újabb, különböző megvilágításokban válhatna láthatóvá.

(Műértelmezések)

Bodor Ádám novelláival és regényeivel is foglalkozik a kötet több tanulmánya és esszéje. Az egyik így végződik: „Mert tudományosan talán nem mindig tisztességes olvasói barangolásaim során elég jól megismerkedtem egy *hegységgel*. Fikció ide vagy oda, valahol északkeleten van (magam is többször jártam arra), és Bodor Ádámnak hívják” (*Hegység, amely emberi nevet visel*, 168). Üdítő a kötet esszéinek, és az interpretációkban is néhány részletnek a „finomhangolása” (*Mire jó a mese?* 314). Az

Esti Találkozás egy ismeretlennel, a Vida Gábor *Fakusz három magányossága* című kötetéről vagy Barnás Ferenc *A kilencedikjéről* írt olvasásgyakorlatok megformáltságuk okán is lekötik a figyelmet. Ezáltal műértelmezései nem csupán interpretációként, gondolati tartalmak, megfigyelések hordozóiként, de némelyikük szövegekként is élményszerű.

A kötetben többször szerepet kap egyfajta pedagógiai szemlélet is. Főként a kötet nyitó szövegében, aztán később a *Poszt-szekuláris gyakorláskutatás* zárataként újra felhozott tábor kontextusában, *A változás kultúrája* című tanulmányban az *Aszkézis avagy a tágasság dicsérete* címet viselő alfejezetben. Itt Constantin Noica tanítványának, Andrei Pleşunak adott tanácsát idézi: „Győzd meg a hallgatókat, hogy minden értelmiségi voltaképpen autodidakta: magának kell kijelölnie, merre tart, neki kell döntenie az igényeiről” (132). Ennek fényében a tanítvány kérdését teszem fel a műértelmezések szerzőjének: mik a fogódzók, gyakorlatilag hogyan lehet megtanulni a figyelmet, a finomhangolásokat? Teljesen esetlegesek és gyakorlottságon múlnak az észrevételek vagy vannak megfigyelési stratégiák?

Egy konkrét példa: „aki csak az egymást követő mássalhangzók száma alapján tudja eldönteni, hogy egy szótagsorozatban melyek a hosszú és melyek a rövid szótagok, annak még nem sikerült rezonálni a hexameter ritmusára (nem hallja ezt a ritmust).” (*Az irodalmi gyakorlatok korszakai és ritmusai*, 75). A hosszú és rövid szótagok tanulása a szűk mozgástér, míg a felismerés, hogy e szótagok a testet veszik igénybe, a légzést szabályozzák és a ritmus révén áthangolják az olvasójukat is, ez volna a (tágabb) mozgástér. A taníthatóság, átadhatóság érdekében nem volna szükség urbánusabb terepgyakorlatokra is?

(Ami a tájékozódásból hibázik)

A hátsó borító (fizikailag) gyakorlatilag a kötet vége, ám annak a bizonyos etikának, melyre az első írás ígéretet tesz, semmiképp nem a lezárása. Olybá tűnik, e kötet az etika kidolgozásának az a fázisa, mely meggyőz arról, hogy „a viszonylétesítés kutatás közben sem merítheti ki a kapcsolatteremtést” ám arról (még) nem, hogy a viszonylétesítésen alapuló „domináns” diszkurzív kutatási hagyomány etikai kritikája volna ez. Mert nem is kíván az (kritika) lenni, miközben a dekonstrukciót, a történeti-kontextuális, a médiatörténeti és egyéb kutatási módszereket kritizálja, jobban mondván számon kéri rajtuk a mozgásterek leszűkítését (specializálódását?) egy rejtélyes *sokféleségre* hivatkozva. Vajon ezek a sokféle gyakorlatok, a természet tágasságában elképzelt mozgásterek heterogén ritmusai milyen viszonyban állnak a posztmodern sokféleség-fogalommal? Hát a Deleuze–Guattari-féle *sokféleség*-fogalommal? E meghatározás, legalábbis a leírás azért hiányzik (és ahogy erre a kötet többször rámutat, a hiány a figyelem hibájának minősíthető), mert az a tájékozódási pontok valamilyen rögzítését jelentené (pl. a Deleuze–Guattari-féle szökésvonalak, mértékek és irányok, az n-1 elv alapján megközelíthető belső tagolódás van). Lehetőség szerint pontos válaszok arra, hogy *hogyan* tájékozódjunk abban a tartamban, amit rítusnak, a gyakorlás idejének nevez. Ha van előfeltevés, akkor az is az, hogy minden gyakorlás kérdése, ám a diszciplináris tájékozódás szemére vetett „módszeresen kidolgozott előfeltevés”, még ha állandóan tévedésekhez is vezet, tapasztalatilag inkább segít egy bizonyos fajta, bejáratott, fokoza-

tosan fejlődő (a kritikai meghaladás által) és többé-kevésbé bevált tájékozódásban, mint a „Tájékozódj!” imperatívusza.

Paul de Man kritikai olvasatai egy sorozatba helyeződnek: „a retorikai fordulattal Nietzsche zavarba hozta a metafizikai diskurzust, Paul de Mannak pedig a dekonstrukcióval sikerült zavarba hoznia a retorikai fordulatot negatív metafizikára redukáló Nietzsche-recepciót. Mi az, ami zavarba hozhatja Paul de Mant, hogyha maga a kritikai fordulat mint helyettesítő átfordítások ismétlődése mellette szól? Zavarba hozható-e az ismétlés?” (*Ideológia és ritus Paul de Man kritikai olvasataiban*, 57). Zavarba hozható-e Berszán István? Zavarba hozható-e a gyakorláskutatás, mondjuk például azzal, hogy ön-maga ismétlésével csak a kortárs elméleti trendek korlátainak megmutatására szolgál és felszólít az etikai (gyakorlati) döntésekre, de az olvasásgyakorlataiban például csak a követendő figyelmet mutatja meg?

Nem. Miért nem? Mert „a ritmus *gyakorlatilag* sohasem mérték, hanem gesztusok rezonanciája. [...] Aki csak egymást követő mássalhangzók száma alapján tudja eldönteni, hogy egy szótagsorozatban melyek a hosszú és melyek a rövid szótagok, annak még nem sikerült rezonálni a hexameter ritmusára (nem hallja ezt a ritmust)” (*Az irodalmi gyakorlatok korszakai és ritmusai*, 75). A rövid és hosszú szótagok tájékozódási pontok. Érthetővé és tanulhatóvá teszik bárki számára a hexametert. A kapcsolatteremtés talán azt a felismerést követően jön létre, hogy a hexameter a légzés ritmusát adja, a testnek szab határokat, azt veszi igénybe, a hangképző szerveket irányítja, és ritmusával áthangol, mintegy létrehozva azt a téridőt, melyben a lélek dolgai aztán történnek (maguktól?).

Azt a kutatást, amely a kutatást (önmagát) gyakorlatként fogja fel és a többi kutatáson (a diszkurzív tudományszemléleten) kívül helyezkedik el, egészen egyszerű logikával élve talán elég gyakorlásnak nevezni. Amire Berszán István ebben a kötetében felhívja a figyelmet, fontos. Hogy mindkét nyelven mondjam: emberileg nélkülözhetetlen /antropológiai szükséglet. Kis túlzással az emberségességet és annak megnyilvánulási lehetőségeit kéri számon a diszkurzív tudományos szemléleten, és javasol alternatívát, hiszen az (oda)figyelni tanulás, a kapcsolatteremtés (viszonylétesítés helyett), a közösség megtapasztalása, a természetjárás, az intuitív tudásformák és az érzelmek intenzív gyakorlása a művészetben, a vallásban, és nem utolsó sorban az oktatásban is elhanyagolt.

GONDOS MÁRIA-MAGDOLNA